

ÇANAKKALE İÇİNDE VURDULAR BENİ

derleyen; AZİZ KAYLAN

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER

78

Derleyen:

AZİZ KAYLAN

ÇANAKKALE İÇİNDE
VURDULAR BENİ

**Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır**

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

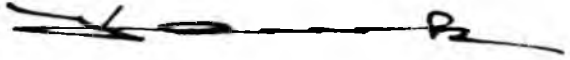
Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlerle ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lââyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

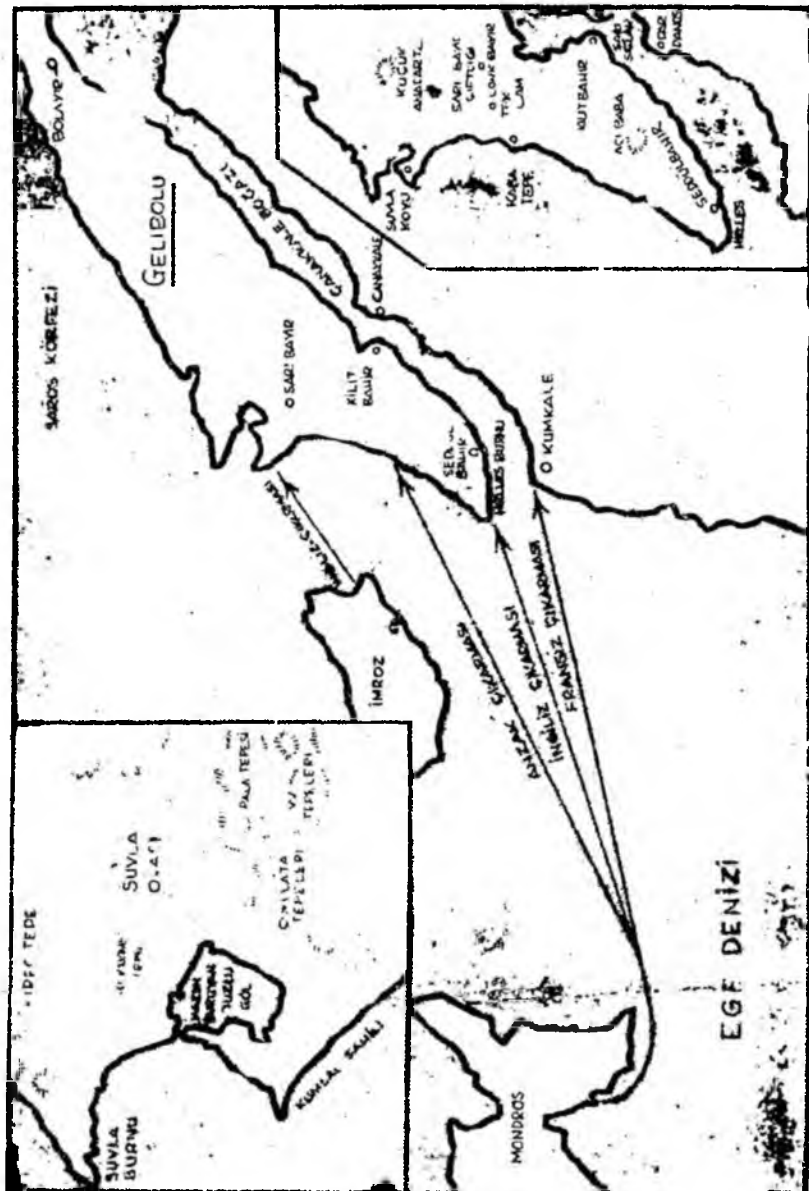
KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

**BU NAÇIZ ESERİMİ AZİZ ŞEHİTLERİMİZE İTHAF
EDİYORUM.**

A.K.

" ... SİZE BEN TAARRUZ
EMRETMİYORUM, ÖLMEYİ EM-
REDİYORUM. BİZ ÖLÜNCEYE
KADAR GEÇECEK ZAMAN ZAR-
FINDA YERİMİZE BAŞKA KUV-
VETLER VE KUMANDANLAR
KAİM OLABİLİR..."

— MUSTAFA KEMAL(ATATÜRK) —

«...EY BU TOPRAKLAR İÇİN TOPRAĞA DÜŞMÜŞ
ASKER!
GÖKTEN ECDAT İNEREK ÖPSE O PÂK ALNI
DEĞER.
NE BÜYÜKSÜN Kİ KANIN KURTARIYOR TEVHİDİ
BEDRİN ARSLANLARI ANCAK BU KADAR ŞANLI
İDİ.
SANA DAR GELMEYECEK MAKBERİ KİMLER
KAZSIN?
GÖMELİM GEL SENİ TARİHE DESEM SİĞMAZSIN.»

— MEHMET AKİF (ERSOY) —

1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

Sayın Okuyucu,

Elinizde tuttuğunuz kitabı hazırlarken çokcalık istifade ettiğim General C. F. Aspinall Oglanler'in «Military Operation; Galipoli» Askeri Operasyon; Gelibolu adlı eserindeki önsözünün özeti ile başlamayı münasip bulmuştum. Zira kendisi Çanakkale'de bize karşı savaşmış olan düşmanların kumandanı idi ve bu eser Büyük Britanya'nın Çanakkale seferinin resmî tarihi sayılıyordu. Bu kitabın ayrı bir özelliği de Büyük Britanya Kraliyet Hükümeti'nin emri ile Mustafa Kemal'e (Atatürk) ithaf edilerek yazdırılmış olmasıydı.

Yurdumuzda 1973 anneler günü dolayısıyla (Anneler Derneđi) tarafından Cumhuriyetimizin 50. yılının annesi olarak 87 yaşındaki Lütfiye Kanyılmaz ninenin seçilmesi bu sahifelerde değişiklik yapmama sebep oldu.

İlerideki sayfalarda babamın hatıra defterinden aktarma olarak zaten bu nineden bahsediyorum. Fakat Cumhuriyetimizin 50. yıl annesi seçilmesini bir türlü anlayamadım Lütfiye Kanyılmaz'ın. Zira Çanakkale muharebeleri ile kurtuluş savaşımız arasından çok yıllar geçmiştir. Üstelik Cumhuriyetimizin 50. yıl annesi olarak seçilebilecek ve hayatta olan yüzlerce nine vardır yurdumuzda.

Burada isim zikretmek istemiyorum. Çünkü bir dernek yöneticileri ile münakaşa etmeye hiç niyetim yok.

Lütfiye nine her Türk kadını gibi savaş sırasında kendisine düşen görevi yapmıştır. Ancak bu vazife Atatürk'le bağlantılı olsa dahi Kurtuluş Savaşımızla ilgili değildir.

Münakaşaya girmek istemediğimi söylemiştim. Şimdi tekrar General Oglander'in kitabındaki önsöze dönüyorum.

Eserin başında rahmetli büyük Atatürk'e ithaf ay-
nen şöyledir:

**«BÜYÜK KUMANDAN, ASİL BİR DÜŞMAN VE
ALİCENAP BİR DOST ŞEREFİNE ;
TÜRKİYE CUMHUR REİSİ
GAZİ
MUSTAFA KEMÂL
HAZRETLERİNE
HAŞMETLİ İNGİLTERE KRAL'ININ HÜKÜMETİ
TARAFINDAN TAKDİM KILINMIŞTIR.»**

General Oglander'in kitabının özel bir nüshası 1929 yılında İngiliz sefiri olarak Ankara'da bulunan Sir George Clerk tarafından Büyük Britanya Kraliyeti adına Çanakkale savaşlarının en ünlü kahramanı ve Cumhuriyetimizin kurucusu ilk Cumhur Başkanımız Mustafa Kemâl'e (Atatürk) takdim edilmişti.

Yine Oglander'in kitabındaki önsöze dönüyorum. Yazar eserinde Türk'ün cesaret ve yiğitliği için:

«Yeni bir zafer anıtı» dedikten sonra şöyle devam ediyor:

«Umumî savaşta, İtilâf Devletlerinin Çanakkale'yi zorlaması gerek askerler, gerekse siyaset adamları ve sokaktaki vatandaş için önemli bir derstir.»

Hikâye edeceğim bu savaş sadece sahneye konmuş büyük bir piyesti. Elimize birçok fırsat geçmiş olduğu halde onları değerlendirmesini bilemedik. Başarısız olmamızın tek sebebi bence yıllardanberi süregelen savaş kaidelerine riayet etmemiş olmamızdır.

Bu savaşta rol almış olan İngiliz'ler, Avustralya'lular, Yeni Zelanda'lular, Fransız'lar ve Türkler cesaretin en büyüğünü göstermişlerdir.

Çanakkale savaşlarını iki yönden eleştirmemiz gerekir, Deniz ve kara.

Deniz'in çalkantılı oluşu bizi çok zor durumlara sokmuştur. Karaya çıkardığımız birliklerimizle koordine çalıştığımız halde yine de başarılı olamamızın asıl sebebi vatanlarını canla başla koruyan Türk'lerdir.

Fransa'da başlayacak İlbahar taarruzu için Türkiye'yi ortadan kaldırmak yani boğazları açmak lâzımdı. Ama muvaffak olamadık.

Şurası muhakkaktır ki karaya asker çıkarmadan önce daha iyi hazırlanmış olsaydık belki zafere ulaşabilirdik.

18 Mart'ta Çanakkale Boğazına yapılan hücum, 25 Nisan'da karaya asker çıkarma teşebbüsü ve Anzak'ta yapılan taarruz ile Suvla'ya çıkarma denemesi pek başarılı olmamıştır.

Gelibolu'yu zapt ve Çanakkale'yi geçme hayallerimiz tamamiyle acı bir şekilde sonuçlanmıştır ama Türk ordusunun güzide bir kısmı imha edilmiş ve Süveyş kanalının selâmeti teminat altına alınmıştır.

Boğazları geçemememize rağmen Türk'leri Çanakkale'de oyalamamız ve onlara büyük kayıplar verdirme-
miz bize nihâi zaferi kazandırmıştır.»

ÖNSÖZ

1962 yılının Mart ayı idi. Çanakkale'yi zorla geçmeye yeltenmiş olan düşmana karşı çarpışmış olan Gazi dayım (şimdi merhum) sağ dirseğinin biraz altından kesilmiş kısmını ovuşturarak bana:

— «Gâvurlar Çanakkale savaşları hakkında yalan yanlış bir sürü kitap yayınlıyorlar, bizim bazı mütercimler de hakikati iyice bilmeden ve aslını tetkik etmeden bu saçma sapan yazıları dilimize çeviriyorlar.

Ben ki bu kolumun ucunu gâvurun bize atmış olduğu el bombasını onlara geri göndermek için verdim. Tek arzum yeni yetişenler bu muharebenin iç yüzünü tam ve tekmil olarak bilsinler istiyorum.

Sen ki gazeteci ve yazarım diye geçiniyorsun, ayrıca tarihi olaylara meraklısın. Çanakkale muharebesi'nin içyüzünü hiç olmazsa hakikate yakın bir şekilde yazmalısın. Taraf tutmadan hattâ Türk olduğunu bile o an için unutarak yaz.

Bildiğime göre rahmetli eniştemin, yani babanın hâtıra defteri sende. İngiltere ve Almanya'da bulunduğu sıralarda bir hayli döküman topladığından da haberim var. Üstelik büyük bir kitaplığın ve arşivin bulunuyor. Bunlardan başka ben ve bugün hayatta bulunan Çanakkale muharebesi gazi arkadaşlarım seve seve sana yardımcı olabiliriz. Ayrıca Erkânı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı arşivinden de istifade edebilirsin.»

Demişti. Rahmetli babam da Çanakkale savaşı Gazilerinden idi ve o'nun muntazam tutulmuş hâtıra defteri zenginliği ile gurur duyduğum arşivimde bulunuyordu.

Çanakkale zaferimizin ellinci yılı yaklaşmak üzereydi. Elimde bol miktarda döküman olmasına rağmen hakikate en yakın bir eseri meydana getirmek yine bir hayli zordu ve ben bu güçlüğü kalpten inanmıştım.

Dayım'ın söylediklerinden, o'nun gazi arkadaşlarının anlattıklarından, ecnebi savaşçılardan dinlediklerimden, babamın hâtıra defterinden ve bazı yabancı yazarların eserlerinden yararlanarak dört yıl çalıştım ve yazılarımı kısaltılmış olarak 1967 yılının Ocak ayında Cumhuriyet gazetesinde tefrika halinde neşrettim. Aynı yılın Mart ve Nisan aylarında da daha geniş bir şekilde Ekspres gazetesinde tefrika edildi.

Okuyuculardan bana gelen mektuplardan birçok eksikim olduğunu öğrenince yeniden işe başladım, dört yıl daha çalıştım ve araştırma yaptım.

Bu arada Genelkurmay Başkanlığı Savaş Dairesi Başkanlığı arşivini tekrar karıştırdım. Büyük Atatürk'ün notlarını dikkatle tetkik ettim. Bunlardan başka Ruşen Eşref Ünaydın'ın «Yeni Mecmua'da» yayınlamış olduğu röportajlardan, Winston Churchill'in «The Worl Crisis», Liman Von Sanders'in «Five Years in Turkey», General Hamilton'un «Galipoli Diary», Camton Mackenzie'nin «Galipoli Memories», Alan Moorhead'in «Gallipoli», Amiral Wester Wemyss'in «The Navy in the Dardanelles Campaign», General C. F. Aspinal Oglander'in «Military Operations; Gallipoli» —ki bu General'in kitabındaki önsözü önemli buldu-

ğum için kısaltarak eserimin başına almış bulunuyorum— ve daha birçok kitap ile hâtıralardan yararlanarak yeni baştan bir eser meydana getirmeye çalıştım.

Bütün titizliğime rağmen yine de büyük bir iddiam yok. Zira o büyük zaferi yaratanlardan çoğu Çanakkale'de olanları anlatmaya fırsat bulamadan şehit olmuşlar. Sırf bu yüzden Çanakkale savaşlarının tam ve tekmil hikâyesi her zaman eksik kalacaktır.

Çeşitli milletlere mensup yazarlar bu büyük muharebeyi kendilerine uygun geldiği şekilde kaleme alacaklar —ki bazıları bu işi yapmışlardır— ve uydurma eserler ortaya çıkaracaklardır. İsim zikretmek istemiyorum. Yalan yanlış yazılmış bazı yabancı eserler hali hazırda dilimize çevrilmiş bulunmaktadır.

Benim iddiam yok diyorum, zira bu büyük zaferimizin asıl hikâyesini ancak ve ancak yüceliğine inandığımız ve tapığımız TANRI bilmektedir.

Aranızda «bu kanaata nereden vardın?» diyeceklerin bulunacağından çok eminim. Önceden arzedeyim ki muharebeler çok çetin ve kanlı geçmiştir. Şahsen edindiğim bilgilere göre öyle zamanlar olmuş ki çarpışmalarda bir taraf tamamiyle telefata uğramış, karşı tarafın hâtıraları ise kendilerine uygun gelecek şekilde anlatılmıştır ve el'an anlatılmaktadır.

Döküman eksikliği yüzünden Çanakkale ve Gelibolu savaşlarının hakiki hikâyesini bilemeyecek, ancak zaferimizle övüneceğiz.

Umumî kanaat odur ki Çanakkale muharebeleri Türk harp tarihinde sadece altın bir sahife olarak yer almamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın bir parçasını teşkil etmemiştir. Aksine bu kanlı muharebeler başlı

başına bir olay hattâ Dünya tarihinin bir dönüm noktası olmuştur.

Çanakkale'de İtilâf Devletleri muvaffak olup da Rusya yolu açılmış olsaydı savaş çok önceden biter ve belki de bugün Avrupa'yı daha başka görürdük. Büyük bir ihtimalle Komünizm ahtapotu bu kadar gelişemezdi.

Öz be öz bir Türk olduğum halde bu eserimi mümkün olduğu kadar objektif bir görüşle yazmaya çalıştım. Bütün iyi niyetlerime rağmen bazı hatalarım olmuştur. Bağışlamanızı rica ederim. Zira Çanakkale sırtlarında sizlerin olduğu kadar benim de kefensiz yatan akrabalarım vardır.

Sadece Çanakkale değil, bütün bu vatan uğruna şehit olmuşları tekrar tekrar hürmetle anarım. Ruhları şad olsun.

Aziz KAYLAN

NASIL KAÇTILAR

9 Ocak 1916 günü sabahının saat dördünde Gelibolu yarımadasının en kuzeyinde Seddülbahir'deki siperlerinde bulunan Türk askerleri korkunç infilâklar duymuşlar ve yerlerinden doğrulup düşman şeridini gözetlemeye başlamışlardı.

Kıydan yükselen alevler gecenin karanlığını yırtıyordu.

Birkaç mermi harcadıktan sonra süngü takıp ileriye doğru atılan Mehmetçikler düşman siperlerine yaklaştıkları zaman onların boş olduklarını görmüşlerdi. Ufukta kaybolmak üzere olan düşman filosundan ara sıra atılan toplar bayram şenliği fişekleri gibi Türklere Çanakkale zaferinin müjdesini veriyordu sanki.

Biraz sonra deniz bomboş ve masmavi uzayıp gidiyordu Mehmetçiklerin gözü önünde.

Bu demekti ki artık istilâ kuvvetlerinden tek bir canlı kalmamıştı Gelibolu'da ve civarında.

Seddülbahir ve Helles'in İtilâf Devletlerine ait kuvvetler tarafından sessiz sedasız tahliyesiyle yüzbinlerce insanın ölümüne sebep olan, fakat tarihimize altın harflerle geçmiş bir savaş (ÇANAKKALE SAVAŞLARI) Türk'ün sayısız büyük zaferlerine bir yenisini ekliyordu.

Gelibolu'yu tahliye etmek İngiliz'ler ve müttefikleri için oldukça zor bir mesele idi. İşgal ettikleri yerler ve bütün sahil boyu Türk mevzilerinden görülebiliyordu. Buralarda hâkim mevkilere yerleştirilmiş Türk topları vardı. Hava şartlarını da bu güçlüklerle eklemek gerekirdi. Zira mevsim kışı ve bu aylarda Güney ile Batı rüzgârları eser, deniz daima dalgalı olur.

Bütün bu güçlüklerle rağmen İtilâf Devletleri'nin zayıf vermeden kaçışları kendileri bakımından büyük bir başarı sayılabilir.

Bu kaçışa büyük başarı dememin sebeplerini ileride tekrar anlatacağım.

MİRALAY MUSTAFA KEMÂL'İN DOĞRU ÇIKAN TAHMİNİ

Bu eserim bir muharebe tarihinden daha ziyade hâtıralardan derlenmiş hikâyeler tarzında olacağına göre ruhunu şâd ederek büyük Atatürk'ün savaş sırasında bizzat kaleme almış olduğu hâtıralarının bir bölümünü kaydetmek isterim.

İleriye görüp ve tahminlerinde ekseriya yanılmamış olan Mustafa Kemâl, İtilâf Devletleri'nin Gelibolu'ya asker çıkarmalarından çok önce âmirleri ile daimi surette ihtilâf halindedir. Bilhassa Anzak cephesi Komandarı olan Esat Paşa ile araları müthiş açıktır.

Mustafa Kemâl'in devamlı yazıları üzerine Esat Paşa Conkbayırını teftişe gelir. Üç yüksek tepeden meydana gelen bu mevkiye etrafı gözetlerlerken Esat Paşa ile aralarında geçmiş olan konuşmayı Mustafa Kemâl şöyle yazmış:

«Bu manzarayı gördükten sonra Kolordu Erkân-ı Harb Kumandanı:

— Bu araziden sadece şebhun (baskıncı) gruplar geçebilir.

dedi ve sonra bana dönerek:

— Düşman nereden gelecek?

diye sordu. Elimle Arıburnu cihetinin bütün sahil boyunca ve Suvla'ya kadar olan kısmını işaret ederek buradan dedim.

— Pekâlâ, buradan geldiklerini farz edelim. Nasıl ilerleyecekler?

Yine Arıburnu'nu gösterdikten sonra kolumu yarım daire şeklinde Kocaçimen tepeye doğru çevirip:

— Buradan ilerleyecekler.

dedim. Paşa tebessüm ederek omuzumu okşadı ve:

— Merak etme. Gelemezler.

dedi. Kendisi ile münakaşa etmenin imkâm olmadığını görerek: İnşallah sizin dediğiniz olur efendim demeyi münasip buldum ama sonunda benim tahminim doğru çıktı ve Hamilton benim işaret ettiğim noktalardan asker çıkardı ve işgale tevessül etti.»

Evet, Miralay Mustafa Kemâl'in tahmini doğru çıkmıştı. Anafartalar Kahramanı'ndan ileride daha çok bahsedeciğim.

DÜŞMANIN KAÇIŞ HAZIRLIKLARI

Helles'in tahliyesinin nasıl yapıldığını, çıkarma harekâtından savaşın sonuna kadar olayların içerisinde bulunmuş olan kaçışı organize edenlerden General C. F. Aspinall Ogländer'in (Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi) adlı eserinden alıyorum.

«...Suvla ve Anzak mevzilerinden çekilmek hususunda göstermiş olduğumuz büyük başarı bütün Dünya

milletleri tarafından bir taktik şaheseri diye kabul edilmiştir. Karaya çıkarma ne kadar başarısız ve taarruzlar verimsiz sonuçlanmışsa çekilişimiz o kadar dahi-yâne olmuştur..»

Savaşın başından beri içinde bulunmuş ve kaçış plânının hazırlanmasında büyük emeği geçmiş olan General Oglander «..Kendimizi methetmek istemiyorum ama o günkü düşmanımız Alman'ların Berlin Şehrinde yayınlanan Vossiche Zeitung'un askerî yazarı bu başaramız için kaleme aldığı şu kelimeleri kitabıma alarak çekilişimizdeki başarının büyüklüğünü bir defa belirtmek isterim. O zaman yazar «..İngiliz'lerin ve müttefiklerinin Suvla ile Anzak mevkilerinden çekilmeleri esnasındaki büyük başarı Cihan harp tarihinde emsali görülmemiş bir taktiğin neticesidir...» demişti.

Şunu kısaca ve açıkça söyleyebiliriz ki biz Türk'ler Çanakkale zaferimiz için ne kadar gurur duyuyorsak o zamanki düşmanlarımız da sessizce çekilip gittiklerinden dolayı o kadar övünüyorlar.

General Oglander bizim hatalarımıza da kitabında yer vermiş ve şunları yazmış;

«...Suvla ve Anzak'tan muvaffakiyetle çekilmemizden sonra Helles mevzilerinin de boşaltılacağı âşikârdı. Türk'lerin bunu düşünmesi veya haberdar olmaları lâzımdı. 20 Aralık 1915 de Suvla ve Anzak'ın tahliyesinden sonra Gelibolu'da son mevzimiz olan Helles'te otuz bin kadar kuvvetimiz kalmıştı ve durumumuz çok kötü idi.

Türk kuvvetleri bütün güçleri ile buraya taarruz edebilirlerdi. Bunu yapmadılar ve Suvla ile Anzak'ın tahliyesinden ondokuz gün sonra hiç zayıat vermeden

Helles'ten de çekilmeyi başardık. Bu muvaffakiyetimiz Londra'da büyük bir bayram havası yarattı...»

İngiliz'lerin ve müttefiklerinin sevinçleri haklı idi. Kaçış hakikaten başarılı olmuştu. Yaklaşık olarak 135 bin asker, 15 bin hayvan, 400 topları vardı Gelibolu'da ve bunların sessiz sedasız tahliyeleri pek kolay değildi. Zira bazı yerlerde siperler birbirlerine o kadar yakındı ki içerilerindeki insanların konuşmaları bile karşı taraftan duyulabiliyordu.

Türk'lerin haberleri olmadan düşman'ın kaçışı büyük bir başarı ise de bu arada bizim hatalarımızı da yazmadan geçemeyeceğim. Zaten babamın hatıralarına sıra gelince bu hatalardan geniş şekilde bahsedeceğim.

Yazılarıma başlarken taraf tutmadan her olayı objektif bir görüşle anlatacağımı söylemiştim.

Şunu da açıkça belirtmek isterim ki Türklerin haberi olmadan kaçmaları bir başka yönden de imkânsızdı. Zira düşman'ın bulunduğu sahil şeritleri Türk toplarının vurucu menziline giriyordu. İyi organize edilmiş bir tarassut veya keşif yolları ile durum çok önceden anlaşılabilirdi ve hiç olmazsa toplar sayesinde düşman büyük kayıplara uğratılırdı.

Kaçma plânlarını hazırlayanlar arasında ünlü General Birdwood'da vardı. O'nun görüşü ile esas nokta Türk'leri aldatmak ve mümkün olduğu kadar az zayıf at vererek kaçabilmektir.

Ön siperlerde ve sahilde günlük faaliyet eskisi gibi devam edecekti. Sadece siperlerden tüfek ve topçu ateşi azaltılacaktı. Böylece tahliye başlamadığı halde Anzak cephesindeki İngiliz siperlerinden günde tek tük

kurşun atılır oldu. Türkler bu sessizliğe kanarak hücum denemeleri yapmış fakat önemli bir sonuç alamamışlardı. Aynı zamanda düşman hatlarındaki sessizliğin tahliye demek olmadığını zannetmişlerdi. Fakat aldanmışlar ve bu yüzden İngilizlerin plânı muvaffak olmuştu.

Plânın ilk safhası başarıya ulaştıktan sonra iş her gece çepheden ne kadar asker çekileceği ve vasıtalara hangi saatlerde aktarılacağına kalıyordu.

Tahliyenin son anına kadar İtilâf Devletleri'ndeki kuvvetlerin elinde bulunan mevzilerde hayat normâl şekilde devam ettirilmiş ve Türkler'i ciddi olarak şüphelendirecek hiç bir hata yapılmamıştı.

Siperlerdeki ışıklar, askerlerin öteye beriye gidip gelmeleri velhasıl günlük normâl hareketleri her zaman olduğu gibi aynen devam etmişti.

10 Aralık 1915 günü Anzak ile Suvla'da İngilizlerin ve müttefiklerinin yaklaşık olarak 80 bin askeri bulunuyordu. Bı miktar tedricen azaltılmış, ön siperler ise son ana kadar boşaltılmamıştı. Arka siperlerde bulunanlar azar azar ve gürültü çıkarmadan çekiliyorlardı. Hattâ kumsalda ve çakıllar üzerinde ses çıkmasını diye askerler ayaklarına çuha sarmışlardı.

İlk çekiliş havaların da müsait olmasıyla başarılı geçmişti. Her gece kıyıda tahliye işleri saat gibi işliyordu. Nakliye gemileri sahile yaklaşıyor askerleri ve malzemeyi yükleyip sessizce uzaklaşıyorlardı. Sabah olunca sahilde yine bir gün önceki kadar çadırı, siperlerdeki aynı faaliyetleri gören Türk'ler olan bitenin farkında değillerdi. Öte yanda çadırlar boştu ve sadece

ileri siperlerde asker vardı. Böylece 19—20 Aralık 1915 sabahı İngiliz askerleri ile müttefikleri Anzak ve Suvla'yı tahliye etmişlerdi.

8/9 Ocak 1916 gecesi de aynı plânı tatbik etmiş ve Helles'ten de kaçıp gitmişlerdi.

Bu durumdan bizim istifade edemememiz hakikaten üzücüdür. Zira İngiliz ve müttefiklerinin Anzak ve Suvla'dan çekilmelerinden sonra aradan ondokuz gün geçmesine rağmen Türk birlikleri kat'î sonuç almak için Helles mevzilerine karşı hesaplı bir taarruza geçmeye teşebbüs etmemişlerdir. Şayet bu mevzilere hücum edilmiş olsaydı büyük ihtimalle düşmanın son tutanak noktasında kalanlar imha veya esir edilebilirlerdi.

Her ne hikmetse bu yolda hareket edilmemiştir.

Daha da önce söylediğim gibi yazılarımda objektif olacağım ve her şeyi duyduklarımdan, okuduklarımdan yararlanarak mukayeseli bir şekilde eserimin sonuna kadar sürdüreceğim.

Şahsi düşüncem o'dur ki Türk'ler günden güne kuvvetlendikleri halde karşılarındaki düşmanın hakiki durumundan haberdar olmadıkları için büyük ve nihai bir taarruza geçmemişlerdir. Bu sözlerimle bizim kumandanları suçlamak aklımdan dahi geçmiyor. Zira daha önce de yazdığım gibi Çanakkale savaşlarının aslını ancak büyük Tanrı biliyor.

BİR GAZİ'NİN ANLATTIKLARI

Mevzunun derinliğine girmeden önce buraya rahmetli üstad Ruşen Eşref Ünaydın'ın (Yeni Mecmua)da

yayınlanmış olan ve Çanakkale Gazileri ile yapmış olduğu röportajlardan birini koyarak, değerli yazarın ruhunu şâd etmek isterim. Üstad:

— «Muhavereyi cümle ve kelime bozukluklariyle aynen alıyorum» dedikten sonra röportajına başlıyor.

AYAŞ'LI ECİR BİN MUSTAFA

— Hemşehri gel, şöyle yanıma yaklaş. dedim. Kaşlarına hattâ sert dalgalanmaları gözlerine düşen boz kabalak'la ablak yüzünü çevirmiş koyu kumral sakallarının arasında ancak kırmızı yanaklarını ve yayıkça burnunu görebildiğim orta boylu bir asker. Yeni Cami arkasında küçük kutulu arzuhalciye memleketi için mektup yazdıracakmış gibi çömeldi. Tıknaз bedenini daha heybetleştiren tüylü boz kaputu bel kayışından aşağı sarkıyor, altı çivili dolu sarı ayakkabılarını örtüyor.

Ayaş'lıymış. Çanakkale'de 124. alayda bulunmuş. Düşman kaçıncaya kadar Kirte'nin sağ cenahında Sığın deresinde kalmış. Düşman çekildikten ondört gün sonra dönmüş. Gözünün biri sakat, çatlak. Kurşun kum torbasına çarpınca kum taneleri gözüne sıçramış, eski gözün yerinde şimdi bulanık bir mavilik kalmış.

— Düşman'ın girdiğini mi nakledeceğim?.. Nasıl geldiğini mi, nasıl çıktığını mı nakledeceğim? diye sordu.

— Ne istersen anlat hemşehri, kulağım sende. dedim.

— Mayıs'ta vardık biz. Velâkin Mayıs'ın kaçtığı orasını bilemeyiz... Şimdi girdik müdafaya... İşte düşmanla bizim istihkâm'ın arası elli metre kadardı...

Neysa müdafaa ederdik. Cephemizde yedi tane...

Eliyle yan yana büyük büyük işaretler yaparak:

— Delik vardı.

dedi.

— Ne deliği?

dedim.

— Lağım deliği, lağım... Lağımın birisi bitti. Atacak olduk... Attık. Nasıl mı attık?.. Bir yol onu tarif edeyim, olma mı efendi?

— Haydi bakalım?

— Emir... Lağım atılacak bugün dediler. Tarasutta dörder kişi kurşun atıyor... Biz de nöbet bekliyoruz. Birbirimizi değiştiriyoruz.. Bizim fırka kumandanı'ndan emir geldi. Dört sekiz olsun dediler. Dördünüz süngü takın, dördünüz kurşun atın dediler... Kum torbalarının üstüne süngüleri uzattık... Yani düşman bizi çokluk görecek ki o da kendi siperlerine asker yiğacak... Lağım patlayınca çok telefata verecek. Şimdi başladık ateşe, derken o da başladı... Derken bi gır, gır, gır gitti gayri. Fizimkiler lağımı doldurdular kum torbalarıyla... Ağzına kadar kaydılar... Fitili ateşlediler. Fitilin, efendime söylüyeyim, bir ucu ta burda, bir ucu da orada... Fitil yana yana vardı baruta değdi... Lağım patladı... Patladıktan sonra dağlar bövle devrildi.

Dilinin tasvir edemediği o dehşetli sahneyi ellerini açarak, kollarım havaya kaldırarak, gövdesini sallayarak daha canlandırmaya çabalıyordu.

— Devrilince düşman bacakları, kolları havada uçarken gördük... Ayak parçaları, efendime söylüyeyim, insan kellesi, şapkası, gövdesi, mövdesi... Yani hepsi-

ni havanın yüzünde gördük. Sonra ateş bitti... Duman savruldu... Attığımız fişenk... Kapçık...

— Kapçık ne?

— Fişeğin kapçığı olma mı hani? Taa diz boyu oldu. Kürekle küredik topladık.

— Düşman nasıldı?

— Düşman gelmezdi ki... Biz gece giderdik. Çıkardık, kum torbasından aşardık.. Ne kadar şehitlerimizin tüfekleri varsa, meselâ toplardık. Ondan sonra onbeş günümüz bitti ön siperde.. Ondan sonra ikinci ateş hattına çekilirdik. İkinci ateş hattında ondan sonra siper kazardık. Onbeş gün sonra bize değiş gelirdi... Geriden gelenler ileridekinlerden birinci ateş hattını teslim alırlardı. Hiiiç...

Elini göğsünden bir red, bir inkâr vaziyetinde kaldırarak:

— Katiyyen bir siper vermedik elhamdülillah. dedi.

— İngilizler cesurane mi hücum ederlerdi? diye sordum.

— Hiç on para etmez İngiliz... Hiç korkumuz yoktu hamdolsun. Topu tüfeği iyiydi emme velâkin topu tutturamazdı. Neden dersen, o aşağıdaydı. O enginimizde idi. Biz yükseğinde idik. Ancak bomba ile telef ederdi bizi.. Gel sonra bize toplar erişti beyefendi. Topları kurdular. Bizde topçular vardı ki.., Eh attımıydı o'nun istihkâmına düşürürdü evel Allah sayesinde... Ondan sonra şeye, iskelesine attığımız dağıttı iskeleyi. İskeleye İngiliz gayri yaklaşamaz oldu... Ondan sonra yanaşamaz oldu gayri. Bir gün gece ateş yaktılar siperlerin tepesinde. Oradan burdan ateş peyda oldu. Meyer

eşyasını yakarmış... Bize kalmasın gibiye eşyasını yakarmış hani.., Ondan sonra zabitlerimiz, oğlum müjde dedi. Neyi beyim? dedik. Bu kaçacak galiba bugün dedi.. keşif kolları dört tane, dedi, Gitsin istihkâmına baksın... Dedi...

— Kimin istihkâmına?

— Düşmanın... Bizden dört kişi fedai çıktık. Düşmanın istihkâmına bakmaya gideceğiz.

Yine kâğıdıma eğildi:

— Oraya yaz... Dört kişi fedai çıktık, Yazdın mı beyim?

Yumruklarıyla, dirsekleriyle gidiş işaretlerini taklit ederek:

— Emekleye, emekleye düşman kum torbasının altına vardık. Oradan dinledik. Var mı acep düşman diye... Ses alamadık... Ondan sonra ya Allah, Bismillahirrahmanirrahim diyerek dördümüz de düşmanın istihkâmına atladık. Selaten Tüncina okuyarak atladık... Baktık ki kimse yok... Ondan sonra birini posta ettik... Asker'e haber verdik... Ondan sonra asker birden hücumla kalktı. Geldi asker gayri istihkâm'ın içine... O yana bu yana aktardık. Kimseler yok. Hasılı orada gayri müfreze bıraktık. Ondan sonra kendimiz geriye geldik... Ne varsa orada teslim aldık. Çadırdı, efendime söyleyeyim, pirinç'ti, üzüm'dü, şeker'di, kavurma kutusuydu, beylik, şey battaniye, battaniye... Çok şeyler aldık. Ondan sonra dört gün durduk. Ondan sonra bizi çektiler gayri...

Ecir Bin Mustafa, muhayyile ve muhakemesi henüz olgunlaşmış bir çocuk gibi zihninde biriken hâti-

ralarını ve tahassüslerini atlaya, atlaya naklediyordu. Ben de keyfine değmiyordum. Sadece şunu sordum:

— Şöyle eğlence eder miydiniz?

— Eğlence olur mu harp yerinde?

— Yok canım, öylesi değil, hani şu istirahat vaktinde?

— Eh, otururduk, konuşurduk, türkü söylerdik, oynayan, gülen arıyor muydun? Askerlik bu. Sonra hep bölükler eş tuttuk. Gideceğiz gayri. Düşmanın teyyaresi geldi. Bir de bizim. Tek kuyruk derdik.

— Tek kuyruk ne?

— Adını biz öyle koyduk. Geliyor yine arslan derdik. O da öteden çıktı. Bunlar geldiler, birbirlerine karıştılar. Kâh o onun altından geçiyor, kâh üstüne çıkıyor. Öyle birbirleriyle müdafaa ediyorlar. Ondan sonra bizimki yaraladı onu... Yaralanınca yukarıdan aşağıya indi.

— Düşmanınki... Oohh.. Oohh.. Aman Allah... Bizimki düşürdü... Oohh... Oohh.. derken düştü bizim askerin içine.

— Hangisi?

— Bizimkine ne oldu?

— O'nu oradan düşürürken bizimki tamam enjimizde süzüldü. Derken üstümüze doğru geldi. Bizim zabıtlar, çok yaşa diye bağırın oğlum dediler. Biz de çok yaşa diye bağırдық. Eş tuttuk. Doktorumuz geldi. Bizi muayene etti, Zayıflarını ayırdı. Beni de ayırdı.

— Neden?

— Çünkü azıcık zayıfladım. Hasta oldum. Bacaklarımda yel peydah oldu. Ondan sonra doktorun ayırdığını Ağ Deresi'ne yolladılar.

— Demin divordun ki harbe girerken Selâten Tüncina'yı okuyoruz. Sen okuma yazma biliyor musun?

— Yok, Okuma bilmeyom. Velâkin Selâten Tüncina'yı memlekette hocalarımızdan ağızdan belledik. Namaz kılarken bunu namazın arkasından her daim okuruz.

— Balkan harbinde de bulundun mu?

— Ya... Balkan'da yaralandım. Balkan'da Ayaş taburundaydım.

Omuzunu göstererek:

— Ta buradan girdi, buradan çıktı. Velâkin o harp hiç idi yahu, murdar bir şeydi,

dedi. Bunun üzerine Ayaş'lı Mustafa oğlu Ecir'e bir sigara verdim. Almak istemedi. Israr ettim. Kabul etti. selâm verdi. Bir zabıt huzurundan ayrılır gibi bir iki adım geri yürüdü. Fakat yarı yoldan yine geri döndü, köylülere mahsus o bönce teccüsün güdüsü ile sordu ki:

— Neden böyle inceden inceye sorgu sual ettin? Bunların hepsini de cerideye mi çıkaracağın yoksa?

—Evet öyle...

Bu son sözümlü onu sevindirmede değil. Çünkü koyu kumral kıllarının altında dudakları sağlam beyaz dişlerini gösterecek kadar açık kalmıştı.»

KAÇMALARİ LÂZİMDİ

Şimdi 9 Ocak 1916 gününden gerilere dönelim.

Çanakkale savaşları İtilâf Devletleri için bir çıkmaza girmişti. Elleriinde tutabildikleri daracık şeritlerin korunması büyük fedakârlık istiyor, gerek insan gerekse malzeme bakımından pahalıya mal oluyordu.

Türk'ler ise malzeme bakımından gittikçe kuvvetlenmeye başlamışlardı.

İtilâf Devletleri için iki yoldan birini tercih etmek zamanı gelmişti. Çanakkale'yi zor kullanarak geçmeye yeltelenen bu bedbahtlar Türk'ün yenilmez azmi karşısında ya denize dökülecekler ya da geldikleri gibi kaçıp gideceklerdi.

Londra'daki Büyük Britanya Kraliyet Hükûmeti çekilmeyi arzuluyor fakat açıkça söylemekten çekiniyordu. İşin doğrusu kolay yutulur bir lokma sandıkları Türkler'den kaçmayı onurlarına yediremiyorlardı.

Önceden Türk'ü küçümsemişler ve kolay bir zafere erişebileceklerini tahmin etmişlerken bunca telefattan sonra kaçmak tabii ki onlara ağır geliyordu. Ne var ki (zararın neresinden dönülse kârdır) düşüncesi ile kaçmaktan, mümkünse az zayıt vererek çekilmekten başka yol yok gibiydi.

1915 Ekim'inin 12. günü Büyük Britanya Harbiye Nazırı Lord Kitchener tarafından General Hamilton'a Çanakkale'den iki Tümen'in Selânik'e gönderilmesi emri ve tüm çekilmenin neye mal olacağı sorusu gelmişti.

Hamilton'un verdiği cevap çok enteresandır ama diğer (kurnaz!) kumandanların taktiği sonunda ve bizim aldatılmamızla (KAÇMA) başarılı olmuştu.

Hamilton sorulan suale şu «çekilme düşünülemez. Böyle bir durumda yarı yarıya zayıt veririz..» şeklinde cevap vermiş sonunda geriye çağırılmıştı. Yerine gelen General Monro ise çekilme fikrini savunuyordu.

Büyük Britanya Harbiye Nazırı güç durumdaydı. Daha doğrusu kararsızlık içinde idi. Sonunda vaziyet-

lerini yerinde tetkik etmek için Gelibolu'ya gelmek zorunda kalmıştı Mesûllerle konuştuktan sonra çekilmeyi, benim deyişimle (SESSİZCE KAÇMAYI) münasip görmüştü.

Bu karardan sonra General Monro'ya ilk olarak Suvla ile Arıburnu'nun boşaltılması için icabeden tedbirlerin alınması emredilmişti.

HASTA BİR DEV

19. yüzyılın yarısı geçmiştir. Üç Kıt'aya hükmetmiş olan koskoca bir dev artık ağır hastadır. Ayakta durabilmek için sırtındaki yükleri zaman zaman atmaya mecbur kalmıştır.

Dev'in hafiflemesine düşmanlar kadar «dostlar!» da yardım etmektedirler. Ecdat kanı ile alınmış yerler şuna buna sebil gibi dağıtılmaktadır.

Yıl 1876.

Osmanlı Sadrazamı Mithat Paşa Meşrutiyet'i ilân edeceğine söz vermiş olan Sultan İkinci Abdülhamit'i taht'a çıkartıyor. (Bunun başka sebepleri de var ama konumuzu ilgilendirmedigi için bahsetmek istemiyorum.)

23 Aralık 1876'da Anayasa ilân edilip Millet Meclisi toplantıya çağrılıyor.

Bu hareket ömrü sona ermek üzere olan kanserli bir hastaya verilen ilk teselli ilâcıdır. Ne var ki çakallar ve akbabalar dev hastayı rahat bırakmamakta ve ümitlendikleri paylarını alabilmek için dev'in bir an önce ölmesini beklemektedirler.

Aralıksız harpler, faydasız zaferler ve çok zararlı mağlûbiyetler birbirini takip etmektedir.

Paris ve Berlin andlaşmaları ile Balkanlar'da, Doğu Anadolu'da birçok vatan parçasını ve Akdeniz'de Kıbrıs'ı, Tunus'u, Mısır'ı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'ndan herkes bir parça koparmaktadır.

Bu acı durumu gören vatanseverler harekete geçerler. Bir zamanlar mert gücü ile Dünya'nın hemen hemen yarısını titretmiş olan imparatorluğu kurtarmak için canlarını vermeye hazır dılar. Halkı uyarmak gayesi ile her çareye baş vurmaktadırlar.

Fakat yazı ve söz hürriyeti kalmamıştır memleket-te. **Bozuk idareyi halkın gözünden gizlemek isteyen menfaatçiler en ağır baskı çarelerine baş vururken bir taraftan da ecnebilerle birleşerek memleketin yer al-tı ve yer üstü servetlerinden şahsî menfaat temini ci-hetine gitmektedirler.**

Yabancılara geniş imtiyazlar, kolaylıklar tanınmak-tadır. Saray ve Devlet adamları, bunların akrabaları ile yakınları hisse ve rüşvet almak suretiyle bir hayli para kazanmaktadırlar. Memleketin iktisadiyatı ta-mamiyle ecnebilerin ve onların yordakçılarının elinde-dir.

Saraya yardımcı olanlar (İhsan-ı Şahane)'den, yani bir nevi örtülü ödenek'ten faydalanmaktadırlar. Vel-hasil saray nazarında halk yok, bir avuç imtiyazlı züm-re vardır.

Padişah, tahtını ve kendisi ile etrafını korumak için yabancı devletlere her türlü tavizi vermektedir.

Genç Türk'lerle (İttihat ve Terakki Cemiyeti)'nin muhalefeti Saray tarafından kuşku ile takip edilmek-tedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ileride babamın hâtıralarından aktararak tekrar bahsedeceğim.

Aslında bu topluluk memleket için olumlu hiç bir şey yapamamaktadır. Ancak subay'ların yavaş, yavaş bir araya gelmesi ve aynı gaye uğruna birleşmesiyle bir kuvvet doğabilmektedir.

O sıralarda Mustafa Kemâl (Atatürk) tahsilini henüz tamamlamış ve Kurmay Yüzbaşı olmuştur. (12 Ocak 1905).

Memleketin durumundan endişe duyan genç subay bu tutumunu daha okul çağlarında belirttiği için mezun olur olmaz Yıldız Sarayı'nda günlerce sorguya çekilmiş ve sonunda Suriye'deki orduya sürülmüştür.

O zamanın genç Kurbay subayı ileride Vatan'ımızın kurtarıcısı ve Cumhuriyetimizin kurucusu olduğu gibi daha önceleri de birçok savaşlarda üstünlüğünü göstermiş, işlemekte olduğumuz konuda da tarihe adı Anafartalar Kahramanı olarak geçmiştir.

İleride yüce Atatürk'ten tekrar bahsedeceğim.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞ SEBEBİ

Kitabımın bu kısmında hâtıra defterini ele aldığım babam rahmetli Şalvarcı oğlu Ali Rıza ilk yazılarını derlemeler halinde yazmış. Sonradan hadiseleri olduğu gibi aksettirmiş. Fakat esas konumuzla fazla ilgili olmadığı için kısaltarak naklediyorum.

«Koca bir dev çökmek üzere iken onu ayakta tutmaya çalışan Vatanseverler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlar. Fakat ne yazık ki bu topluluk dev'in çökmesine âdeta yardımcı olmuş.

Tanzimat devrinden (3 Kasım 1839) sonra Osmanlı Devleti'nde din, mezhep ve milliyet farkı gözetilme-

yecek denince, Türk, Arap, Rum, Bulgar, Ermeni, Arnavut; Sırp, Ulah gibi çeşitli kitlelere mensup kişiler aynı haklara sahip olmuşlar. Fakat bu durum dış kışkırtmalara yol açmış. İmparatorluğu parçalamak için milliyetçilik körüklenmiş. Bu durumu gören öz milliyetçiler Tanzimattan çok sonra İttihat ve Terakki adı altında bir cemiyet kurmaya karar vermişler. Başlarında aslen bir Çerkez olan Hüseyin Daim Paşa isminde bir asker varmış. Fakat bu cemiyet 1858'de dağıtılmış elebaşları hapisanelere atılmışlar.

Saray'ın tutumuna ve zorlamasına rağmen filizlenmiş olan fikir ölmemiş. Nitekim sonradan Ziya Paşa, Kemal Bey ve Şinasi Efendi Devlet'in idarî sisteminde bir değişiklik arzusu ile halkı uyarmak için neşriyata başlamışlar. Mithat Paşa'dan da destek görünce İkinci Abdülhamit taht'a çıkarılmış ve Anayasa ilân edilerek Millet Meclisi açılmış. Fakat bu devirde İmparatorluk en büyük kayıplara uğramış ve âdeta Avrupa kıtasından silinmeye başlamış.

Sultan İkinci Abdülhamit'in Meclis'i feshetmesi ve Anayasa'yı kaldırması üzerine Ermeni'ler, Arnavut'lar ve Arap'lar ayaklanmışlar. Tabii ki bunlar hep dışarıdan kışkırtılmışlar ve destek görmüşler.»

Yaşı icabı buraya kadar duyduklarını ve okuduklarını yazmış olan rahmetli babam 1894 Ermeni ihtilâlinde sonraki durumu şöyle anlatıyor.

«Bütün baskılara, hapis ve sürülme cezalarına rağmen yüksek okul öğrencileri teşkilatlanmaya başladılar. Bunların öncüleri Tıbbiye'liler idi. İbrahim Taşu, İshak Sukûti, Şerafettin Mağmumi ve Abdullah Necdet'i bunların arasında öncü olarak gösterebilirim.

Bunlar doğuştan milliyetçi idiler ve aralarında and içerek (Terakki ve İttihat) Cemiyetini kurdular.

Az bir zamanda gelişen Cemiyet'in üyeleri hücreler halinde çalışıyor ve azalar numara ile adlandırılıyordu. Halkı uyarmak için risaleler dağıtılıyordu. Fakat kısa bir çalışmadan sonra Cemiyet Tıbbiye'lilerin elinden çıktı. Hacı Ahmet Efendi adında birisi kuruluşa hâkim oldu. Yardımcıları Kaymakam Şefik Bey ile Şeyh Naili Efendi idiler. Askerî mekteplerde hattâ Saray'da adamları vardı.

Bu durumdan Saray haberdardı ama Cemiyet'in elebaşılarını yakalamak güçtü. Mizan gazetesini çıkaran Dağıstan'lı Murat Bey de gerek yazılarında, gerekse Mülkiye mektebindeki derslerinde Cemiyet'e büyük yardımcı oluyordu.

Bir gün Murat Bey Padişah Abdülhamit'e Meşrutiyet'i kurması tavsiyesinde bulunacak kadar ileri gitti ve bu yüzden göz hapsine alındı. Bir yolunu bulup Avrupa'ya kaçan Murat Bey orada Mizan'ı tekrar çıkarmaya başladı. Sonra da aynı uğurda çalışan ve Avrupa'ya kaçan Ahmet Rıza Bey ile iş birliği yaptı. Murat Bey'in kaçmasından sonra Saray tarafından baskının artmasına rağmen geride kalanlar da boş durmuyorlardı.

Nihayet bir gün Babıâli'nin basılması ve Abdülhamit'in tahttan indirilerek yerine hapis bulunan 5. Murat'ın veya Veliahdın çıkarılması düşünüldü. Birinci fırka (tümen) kumandanı Kâzım Paşa hazırlanan plâni beğenmiş ve icrasını üzerine almıştı. Fakat saray işin farkına varmıştı. Evler basıldı, yüzlerce kişi tutuklandı ve işkence edildi. Böylece Terakki ve İttihat

Cemiyeti'nin iç yüzü meydana çıkmış oldu. Sonunda Hacı Ahmet Elendi Fizan'a sürülerek öldürtüldü. Cemiyetin ileri gelen diğerleri de çeşitli yerlere sürüldüler ve bu yüzden İstanbul teşkilâtı çalışamaz duruma geldi. Fakat dış ülkelerde Cemiyet'in basın organları neşriyatlarına devam ediyorlardı.

Murat Bey Mısır'a geçmiş ve Mizan'ı orada çıkarmaya başlamıştı. Aynı sıralarda Ahmet Rıza Bey Paris'te Meşveret'i neşreliyordu. Cemiyet'in propaganda-sını yapan ve dışarıda basılan başka gazeteler ile broşürler de vardı.

Sultan Abdülhamit'in kayınbiraderi olan Damat Mahmut Paşa'nın iki oğlu ile Avrupa'ya kaçması ve cemiyetle çalışmak istemesi Terakki ve İttihat'ın İstanbul'daki sönmüş görünüşüne ateşini de alevlendirmişti. Harbiye okulu talebeleri Cemiyet ile sıkı temas halinde idiler.

O sıralarda iki komite kurulmuş ve adlarını da Hüseyin Avni ile Süleyman Paşa koymuşlardı.

Harbiyeliler ile Tıbbiyeliler yeniden birleştiler. Bir miting teşebbüsleri saray tarafından haber alındı ve birçok talebe yakalanarak çeşitli cezalara çarptırıldılar.

Bütün bunlara rağmen ihtilâlin tohumu iyice filizlenmişti ve Rumeli ile Anadolu'ya yayılmaya başlamıştı.

Genç Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemâl Bey (Atatürk) Suriye'ye sürüldükten sonra orada Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu. Fikrini Rumeli'de yaymak isteyerek gizlice Selânik'e geçti. Fakat geriye dönmeye mecbur edildi. Buna rağmen fikir ölmüş değildi. Başka

milliyetçiler ortaya çıktılar ve 1906 yılında iki Cemiyet'in adı İttihât ve Terakki olarak değiştirildi.

Daha ziyade Rumeli'de gelişen Cemiyet'le üçüncü ordu subayları ve bütün münevverler iş birliği yapıyorlardı.

1908 yılında Ruslar'la, İngiliz'lerin Osmanlı'ları Rumeli'den sürüp çıkarmak için «Reval»da yaptıkları anlaşma İttihât ve Terakki Cemiyeti'nin mensuplarını silâhlı harekâta geçirdi. Teğmen Atıf Bey saraya yaranmak için jurnalcılık yapan Şamsi Paşa'yı öldürdü. Onun ardından Osman Paşa Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Niyazi Bey tarafından dağa kaldırıldı. Kurmay Binbaşı Enver, Kolağası Eyüp Sabri ve Yarbay Selâhattin Beveler çeteler kurarak Rumeli'de dağa çıktılar.

Büyük bir miting sonunda Yıldız'a şu telgraf çekildi —ki buna benzer telgraflar Cemiyet'in birçok şubelerinden de gönderilmiştir.—

Burada telgrafı o günkü dille aynen alıyorum. Ardından kısaltarak bugünkü neslin anlayabileceği şekilde yazacağım.

«Huzuru akdesi Hazreti Hilâfetpenahiye,

İradatı seniyeî mütekerrirelerle tebaa ve zirdestanlarına bahş ve ihsan buyurulan Kanunu Esasinin tatbikatı fiiliyesine müsaade ve icabı halin irade buyurulması sureti ile sadakat ve ubudiyetimizin halelden yesini istirham ve pazar gününe kadar Meclisi Mebusanın küşadına fermanı hümayunları sâdır buyurulmadığı halde rızayı şehriyarilerine muhalif ahvalin vukuu derkâr olup Rumeli vilâyetlerinde elyevm mevcut bulunan memurini mülkiye ve erkân ve ümera ve zabitanı askeriye ve efradı şahanelerile ulema ve meşâyih velhasıl kibar ve siğar edvanı muhtelif mensubinin

bilâ istisna vahdaniyeti hüdâya karşı ahd ve misakı umumî altında bulunduğunu arzeyeriz ferman. 9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908)»

Bu telgrafla Cemiyet mensupları ilk defa olarak Yıldız'a resmen ihtarda bulunuyorlar ve şunları talep ediyorlardı:

Anayasa tekrar işler vaziyete getirilmediği ve Pazar gününe kadar Millet Meclisi'nin açılmasını emretmediğiniz takdirde Rumeli illerinde bulunan memurlar, askerler, ileri gelenler, ilim adamları, din adamları ve halkın size karşı birleştiklerini bildiririz.

Babamın notlarına devam ediyorum.

«Abdülhamit aldığı bu telgraftan korktu ve 10 Temmuz 1324'de (24 Temmuz 1908) Anayasa'yı ilân etmek mecburiyetinde kaldı.

İttihât ve Terakki Cemiyeti mensupları ilk günlerde başarılı idiler. Fakat sonra birbirlerine düştüler. Nüfuz mücadelesi başladı. Sonra 31 Mart vak'ası patlak verdi.»

Bu kısım kitabımızla ilgili olmadığı için almıyorum.

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLÂNI

İkinci Meşrutiyet'in ilânı (24 Temmuz 1908) ve Millet Meclisi'nin tekrar toplanması memlekete sadra şifa birşey getirmemiş, ancak Ordu'yu siyasetin içine iyice itmiştir. 31 Mart hadisesi, Harekât Ordusu'nun ve Abdülhamit'in yerine Sultan 5. Murat'ın geçmesi idârî gi-dişatta fazla bir yenilik yapmamıştır.

İkinci Meşrutiyet devrinin dahili siyasetinde en çok göze çarpan olaylar Millet Meclisinde ve günlük hayatta parti kavgalarıdır.

Büyük çoğunluğu Türk Osmanlı olan İttihât ve Terakkî Cemiyeti, ekseriyeti Türk olmayan ve gayri müslimlerin çoğunluğu teşkil ettiği İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti, Ermeni, Arnavut, Rum, Arap Millî Cemiyetleri ile devamlı surette cenkleşiyor ve bu çatışmalara ekseriya ordu da âlet ediliyordu.

İç siyasetteki istikrarsız durumu gören ve o günlere kadar Osmanlı Devleti'nin birer vilâyeti olan küçük kitleler, büyük devletlerin teşvikleri ile efendilerine karşı açıktan açığa ve küstahça meydan okumaya başlamışlardı.

Bu arada Bulgaristan Doğu Rumeli'yi kendisine ilhâk ederek müstakil krallığını ilân etmiş, Avusturya — Macaristan İmparatorluğu Bosna ve Hersek'i hudutları içerisine almış ve Girit'liler Yunanistan'la birleşmeye yeltenmişlerdi.

Dahilde türlü yollardan milliyetçilik kışkırtılmaya başlamış, Kürt, Arnavut, Ermeni ve Arap meselesi feci şekilde ortaya çıkmıştı. Bütün baskı ve zecrî tedbirlere rağmen memleket bir keşmekeş içine girmişti.

Berlin Andlaşması sırasında pay almamış olan İtalyan'lar da 1911'de Trablusgarb'a bir donanma ile asker göndererek işgale başlamışlardı.

Osmanlı Meşrutiyet Hükûmeti bu mesele ile uğraşırken Bulgar'lar, Yunan'lular, Sırp ve Karadağ'lular birleşmişler Osmanlı'ları Avrupa'dan sürüp çıkarmak istemişlerdi.

Aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden talih bir nebze Osmanlı'lara gülmüş ve Edirne tekrar ele geçirilmişti.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Avrupa'nın hasta adamı ve bir zamanların Dev İmparatorluğu bu feci durumda iken tarihlere (birinci) diye geçmiş olan Dünya Savaşı patlak vermişti.

Osmanlı ordusu peş peşe vermiş olduğu savaşların yaralarını henüz saramamıştı. Almanya'dan getirtilen (İslâhat heyeti) ise yeni işe başlamıştı. Bu arada ve Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında Komuta heyetini gençleştirmek bahanesi ile 1200 güzide subay Ordudan çıkarılmıştı.

Saray ve Devlet'in önde gelenlerinden bazıları aşırı derecede Alman taraftarı idiler. Bitaraf bir politikadan acizdiler.

Bu duruma sebep olarak İstanbul'daki Alman Sefiri'nin kurnazlığını ve Saray ile Devlet'in ileri gelenlerine şirin görünebilmekteki maharetini de gösterebiliriz.

O zamanlar İstanbul'daki Alman Sefiri Baron Von Wangenheim idi, birkaç dili kolaylıkla konuşabiliyordu. Kurnazdı, heyecanlı idi. (Genç Türkler)'in kalplerini fethetmesini bilmişti. Enver Paşa Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili idi. İttihât ve Terakki Partisinin ileri gelenlerindendi. Üstelik saraya damattı, Alman sefirine ve Alman'lara körü körüne inanmıştı. Ufuktaki kara bulutları göremiyordu. Bir harp vukusunda ezeli düşman Rusya'nın mağlûp olacağını ve dolayısıyla Osmanlı'ların son birkaç sene zarfında

kaybetmiş oldukları Girit, Trablusgarb, Kıbrıs, Selânik vesaire yerleri tekrar alabileceklerine hattâ Alman'larla hudut hududa olacaklarına inanıyordu.

Alman sefiri siyasetini kurnazca ve gösterişli bir şekilde başarıyordu. Almanya'dan özel olarak getirilmiş İslâhat heyeti ise önemli yerlerde idareyi ele almışlar, Boğaz'lardaki müstahkem mevkileri onarıp takviye etmişler ve Osmanlı askerlerini kendi usûllerince yetiştirmeye başlamışlardı. Hattâ İslâhat Heyeti Başkanı General Liman Von Sanders tamamiyle yeni usûlle alelacele yetiştirilmiş ve silâhlendirilmiş bir Osmanlı birliğine şaşaalı bir geçit resmi bile yaptırmıştı.

Enver Paşa ve o'na inanmış gençler tamamiyle Alman taraftarı kesilmişlerdi. Talât Paşa ve o'nun gibi düşünöenler biraz daha bekleyip iki tarafla siyasi pazarlıklar yapmayı doğru buluyorlardı. Fakat sonradan Talât Paşa ile Enver Paşa anlaşmışlar savaşa girecek olursa Almanya tarafından olmaya karar vermişlerdi.

OSMANLI'LARIN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞLERİ

Burada Birinci Dünya Savaşı'na girişimizin ve Çanakkale muharebelerinin askeri tarihinden ziyade yine sadece hikâye kısmına değineceğim.

1914 Ağustos'unun ilk günü Osmanlı'lar ile Almanya arasında gizli bir ittifak imzalanmıştı. Aslında bu anlaşma Rusya'ya karşı idi. Fakat Büyük Britanya Kraliyet Hükümeti durumdan haberdar oldu.

2 Ağustos 1914 günü İngiltere Almanya'ya bir ültimatım verdi ve 4 Ağustos 1914'de Birinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

Bu olayın aslında Osmanlı'ları ilgilendirmemesi gerekiyordu ama bazı sebepler ve entrikalar savaşa girmemize sebep oldu.

O sıralarda İngilizler Osmanlı İmparatorluğu için iki savaş gemisi yapıyorlardı. Bunlar daha ziyade Karadeniz ve Ege sahillerimizin korunması için hazırlanmakta idi.

Zayıflamış olan donanmamızın bir nebze kuvvetlenmesi gerekiyordu. Fakat, 3 Ağustos 1914 günü İngiliz Bahriye Nezaretinin Birinci Lord'u Winston Churchill (İkinci Dünya Savaşı'nda başarılı Başbakan) gemileri bize veremeyeceklerini söyleyince işler karıştı.

Gemilerin paraları çok önceden ödenmiş, hattâ Türkçe adları bile takılmıştı.

Osmanlı Hükûmeti'nin çaresizlik içinde olduğu bir sırada Baron Wangenheim yine aklını kullandı ve Almanya'nın bize iki gemi verebileceğini söyledi. Bunlar Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) adlarında son sistem savaş gemileriydi.

Savaşa girmemizde bu gemilerin büyük rolü olmuştur.

4 Ağustos 1914'de Birinci Dünya Savaşı başladı demiştim. Bu tarihten birkaç gün sonra da Osmanlı Meşrutiyet Hükûmeti boşuna bir seferberlik ilân etti veya ettirilmeye itildi. Alman Sefiri'nin kurnazlığı, Alman Islâhat Heyeti'nin çabaları ve Enver Paşa'nın dar görüşü sayesinde olan oldu, 29 Ekim 1914'de Os-

ınanlılar, Almanya ve müttefikleri ile aynı safta lüzumsuz bir savaşa girmeye mecbur kaldılar ve bu yüzden memleketi uçurumun kenarına kadar sürüklediler.

Aklı başında ve ilerisini görebilen birçok Türk bu savaşın aleyhinde idiler. Ne var ki bazı kimseler kandırılmışlardı ve savaşa muhalif olanların çabaları boşa gitmişti.

Yine babamın hâtıralarından:

«... Olan oldu. Nihayet tehlikeli bir maceraya atıldık ve harbe girdik. Şu anda aklıma bir müddet önce iki arkadaşımın aramızda geçen konuşma geldi. Üçümüz bir yerde demleniyorduk. Yanımda Banker Tevfik ve Dişçi Onnik beyler vardı. Bu arkadaşlarla sık sık buluşur dertleşirdik. Ben galiba Alman'ların yanında harbe gireceğiz deyince, Banker Tevfik Bey: «haklısın mirim bu Alman sefiri çok kurnaz, Saray'a ve yakınlarına şirin görünebilmek için yapmayacağı şey yok. Harbiye Nazırı Damat Enver Paşa âdeta tapıyor Sefir Baron Von Wangenheim'a. Körü körüne harbe gireceğimiz günler pek uzakta değil» demiş ve Onnik de kendi fikrini şöyle açıklamıştı: «Böyle körü körüne inanmak olur mu? Bu adamlar ilerisini göremiyorlar mı? Harbi Alman'lar kazanamazlar. Biz de onlarla beraber felâkete sürükleniriz. En iyisi bitaraf kalıp kendimizi kuvvetlendirmektir.» Onnik doğru düşünmüştü.»

Babam o günlerde olgun kişilerin düşüncelerini kısaca böyle anlatıyor. Şurası muhakkaktır ki savaşa girişimizde Mustafa Kemâl'in hiç bir rolü olmamıştır. Hattâ Enver Paşa'yı uyarmak maksadı ile bir mektup yazarak: «Türkleri ancak Türk'lerin kurtarabi-

leceğini» bildirmiş ve Alman Islâhat Heyeti'ne ihtiyaç olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Bu mektuba kızan Enver Paşa ise Mustafa Kemâl'i sürgüne gönderir gibi Sofya'ya Askerî Ataşe tayin etmiştir.

Savaşı yakinen takip eden ve Sofya'da boşu boşuna oturmaktan sıkılan Mustafa Kemâl fiili harekâta katılmak ister ve İstanbul'a mektuplar yazar fakat cevap alamaz. Tam İstanbul'a gitmek için hazırlandığı sırada Gelibolu'da ve meçhûl bir askerî birliğe tayin emrini alır. Bu görev o gün için pek önemli değildir ama ileride Çanakkale Savaşları'nın mukadderatında büyük rol oynayanlardan en ileri gelenidir.

Mustafa Kemâl'in Çanakkale'de oynadığı önemli rolü bilâhère anlatmak üzere şimdilik Boğaz'ların o zamanki jeopolitik öneminden bahsedeyim. Sonra da Çanakkale Savaşları'nın başlamasının sebeplerine geçeyim.

BOĞAZ'LARIN ÖNEMİ

1 — Çanakkale Boğazı: Marmara ile Ege Denizlerini birleştirir ve 62 kilometre uzunluğundadır. En geniş yeri yedi bin, en dar yeri 1300 metredir.

2 — İstanbul Boğazı: Karadeniz ile Marmara'yı birleştirir ve uzunluğu 212 kilometre kadardır. Eni 700 ile 4000 metre arasında değişir.

Jeopolitik durumu itibariyle Birinci Dünya Savaşında hattâ ikincisinin sonlarına kadar Boğaz'lar çok kıymetli sayılıyordu. Tekniğin ilerlemesi ile önemi biraz kayboldu.

Osmanlı'lar son yıllarda gerilemeye başlayınca Boğaz'lar da ihmâl edilmiş ve müstahkem mevkiiler âdetla birer harabeye dönmüşlerdi.

Çanakkale Boğazı'ndaki sahil bataryaları sadece Ege Denizi'ne ateş edebiliyorlardı. Boğaz'ın içine yani koridora girecek herhangi bir düşman donanması bu müstahkem mevkiileri ve topları arkadan vurabilirdi. Bunun yanı sıra bu müstahkem mevkiiler hava hücumlarına karşı da müessir olamazlardı.

Bu toplar Ege Denizi'nden Boğaz'a giriş yerinde Anadolu kıyısındaki Kumkale ile Rumeli yakasındaki Seddülbahir'de bulunan ikişer müstahkem mevkiye yerleştirilmişlerdi. Fakat denizden ve havadan yapılacak taarruzlara açık hedef teşkil ediyorlardı. Çünkü yüksekte idiler ve iyi gizlenmemişlerdi. Buralarda 150-280 milimetrelik yirmi kadar top vardı ve ekserisi 1877 - 1878 Rus savaşından kalma olup, tamamiyle demode olmuşlardı. Buna rağmen Boğaz'ın içerlerinde, yani Çanak, Kilya, Kilitbahir; Nara mıntıklarında tabii kıvrımlarla kamufle edilmiş noktalar da vardı.

1914 yılının Eylül ayında Boğazlardaki müstahkem mevkiilerin modernleştirilme işi Alman Amirali Uzedom'a verilmişti. Almanya'dan getirilen bazı malzeme top ve mayınlarla durum bir nebze düzeltilmişti. Buna rağmen yine de garanti altına alınmış sayılamazdı.

O zamanlar Çanakkale Kumandanı Miralay (Albay) Cevat Bey idi.

29 Ekim 1914'de Osmanlılar savaşa girince Rus'lar can damarları olan Boğaz'ları kullanamaz hale gelmişlerdi. Gerek savaş malzemesi temini, —ki o zamanlar

bu sanayide yeterli değillerdi— gerekse ihracat ve it-halâtı büyük sekteye uğrayacaktı. Üstelik cephele-
deki durumu da iyi değildi. Osmanlılara karşı Kafkas-
ya'da büyük kuvvet bulundurmaya mecburdu. Hem
Boğaz'ların açılması hem de Kafkasya'daki askerleri-
nin Alman cephesine sevkini için Çar yeni bir
hareket yapılması yolunda Büyük Britanya Kraliyet
Hükûmetini sıkıştırmaya başlamıştı.

O sıralarda Fransız - Alman cephesinde de muha-
rebe bir çıkmaza girmişti. 550 kilometrelik bir cephede
Fransızlar ve İngiliz'ler aralıksız siperler kazmışlardı.
Burada muharebenin oldukça uzun süreceği tahmin
ediliyordu. Kış gelmişti.

Bütün bu durumları gören İngiliz Hükûmeti üye-
leri savaşı bir an önce kazanabilmek için başka yol-
lar ve çareler aramaya başladılar. Rusların teklifi ak-
ia yakın geliyordu. Çanakkale'yi zorla geçeceklerdi.
Böyle bir hareket müttefikleri ile henüz sağlam irti-
bat kurmamış ve en mühimi yorgun aynı zamanda iyi
techiz edilmemiş bir orduya sahip olan Türk'lerin
mağlûbiyetlerini çabuklaştırabilirdi de. İtilâf Devlet-
leri, bilhassa İngiliz'ler bir noktada aldanyorlardı. Ne
kadar yorgun, aç ve hattâ yaralı olsun, Türk askeri
kanının son damlasına kadar çarpıştırdı. Nitekim de
öyle oldu. Türk ordusu Çanakkale'de dünyanın en mu-
azzam ve mükemmel techiz edilmiş ordularına ve en
kuvvetli donanmasına karşı savaştı, onları kaçmaya
mecbur etti. Bu netice ile Türk askeri doğuştan cefa-
kâr ve fedakâr olduğunu, yüksek karakterini ve yurt
severliğini bir kere daha dünyaya ispat etmiş oldu. İn-
giliz'ler Fransız'lar ve müttefikleri Gelibolu yarımada-

sına bir çıkarma ve kolay muvaffakiyeti düşünürlerken Türk'ün kanındaki eşsiz cevheri unutmışlardı.

İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchener ve Bahriye Nezaretinin birinci Lord'u Winston Churchill pembe hayaller kuruyorlardı. Onlarca Gelibolu'daki Türk birlikleri kısa zamanda saf dışı edilebilirdi. Böylece de İngiliz ve Fransız donanmaları kolayca Çanakkale Boğazı'nı geçerek Alman'ların Türkler'e vermiş olduğu (Goeben, Breslau) Yavuz ve Midilli zırhlılarıyla pek muntazam olmayan Türk harp gemilerini batırır, İstanbul Boğazı'na gelerek toplarını şehire ve saraya çevirebilirlerdi.

İLK TEŞEBBÜS

İngilizler boğazları kolayca geçebileceklerine inandıktan ve Çanakkale'nin zorlanmasına karar verdikten sonra bu düşüncelerini müttefikleri Fransa ve Rusya'ya bildiriyorlar. Bu arada birer istek listesi gönderiliyor.

Rus'lardan bir filo ile Karadeniz Boğazı'ndan tarazuza geçmesi ve İstanbul'a yakın kıyılara asker çıkarması isteniyor. Fransız'lardan ise asker ve gemi yardımı talebinde bulunuluyor.

Bir yandan da Yunanlı'ları kıskırtmak isteyen Lord Kitchener ile Bahriye Nazırı Winston Churchill onlara Kıbrıs'ı teklif ederek Gelibolu yarımadasına asker çıkarmalarını istiyorlardı. Bu bölgede bulunan Türk birlikleri yenildiği takdirde İtilâf Devletleri'nin donanması Boğaz'dan geçip (Yavuz)'u batırır ve İstanbul'u tehdit edebilirdi.

Plân dahiyane idi ve Yunanlılar önceleri istekli görünüyorlardı. Fakat sonradan caydılar.

Rusya, Karadeniz filosunun iyi durumda olmadığını ve bütün askerlerinin cephelerde bulunduğunu bahane ederek yardıma yanaşmadı. Fakat Fransızlar bütün isteklere müspet cevap verdiler.

Bu durum üzerine Londra'da uzun müzakereler başladı. İşe asker karıştırmadan yalnızca donanma ile Çanakkale'nin geçilmesinin denenmesine karar verilip Akdeniz filo komutanı Amiral Carden'in fikri soruldu.

Gelen cevap şuydu:

«İş ani bir yarma harekâtı ile başarılmaz. Muntazam bir plân dahilinde ve büyük çapta olursa ancak netice alınabilir.»

Herşeye rağmen Londra'daki kararın ana noktası Çanakkale'nin sadece donanma ile zorlanması idi. Ordunun yardımına ihtiyaç olmadığı ve donanmanın bu işi kısa zamanda halledeceğine inanılıyordu.

İlk teşebbüs İngiliz ve Fransız filoları vasıtasıyla yapıldı.

Yavuz (Goeben) ve Midilli (Breslau) zırhlılarının Marmara'ya girmelerinden sonra, İngiliz ve Fransız harp gemileri Ege Denizi'nde zaten devamlı kol pezmeye başlamışlardı. Bilhassa Yavuz zırhlısının Çanakkale'den çıkmasını bekliyorlardı.

İngiliz yazarı Alan Moorehead, (Gallipoli) Gelibolu isimli eserinde Çanakkale harekâtının başlangıcını şu cümlelerle anlatmaktadır:

«... Büyük Britanya ve Fransa'ya ait harp gemileri Ege denizinde karakol geziyor ve Goeben (Yavuz) zırhlısının Çanakkale boğazından çıkmasını bekliyorlardı.

Kasım ayı idi, İtilâl devletlerine ait savaz gemileri Seddülbahir ve Kumkale'yi yani Boğaz'ın girişindeki iki müstahkem mevkinin açıklarına gelerek buralarını top ateşine tuttular. Bu taarruz yirmi dakika sürdü. Fakat Türkler mukabelede bulunmadılar.

Türk'lerin sessizliğine bir mânâ verilemeyince gemiler devriye gezmeye devam ettiler.

13 Aralık 1914 Pazar sabahı Teğmen Norman Holbrook idaresindeki B. 11. denizaltısı Sarı Sığılar'da demirlemiş olan iki bacalı Türk harp gemisi Mesudiye'yi torpilledi.

Böyle şeyler mevzii ve zaman zaman tevessül edilen küçük hareketlerdi.»

DAYIM VANLIZADE ALİNİN (ERGÜN) HÂTİRALARINDAN BİR PARÇA

DENİZDEN İLK TAARRUZ

Eserimin taslağını hazırladığım günlerde dayım müsveddeleri tetkik etmiş ve sonra koluna yeni takılmış tahta elinin parmaklarını masanın üzerine vura vura «Kâğıt ve kalemimi hazırla, şunları da yaz» demiş ve ilâve etmişti:

«1914 yılı Kasım ayının üçüncü günü idi galiba, düşman gemileri ilk taarruzlarını yaptılar. Deniz vapurlarla doluydu. Su görünmüyordu âdeta. Saydık onsekiz parça idiler. İrili ufaklı gemilerden mürekkep bu filo Boğaz'a doğru gelerek Methal istihkâmlarımızı ateş altına aldılar. Yüzlerce mermi attıktan sonra çekilip gittiler. Biz hazırlıklı değildik. Anladık ki bizim istihkâmları denemek isterler.

Bizde korku denen şey yoktu ama doğru dürüst toplardan ve siperden yoksunduk.

Herneyse, düşman bir müddet yavaşladı. Bir zaman gelmez oldu. Biz de bu müddet zarfında takviye almaya başladık. Bir yandan da habire istihkâmlarımızı kuvvetlendirdik.

Aradan çok zaman geçti. Aylar de sen ona. Biz habire çalışıyor, bir yandan da büyük taarruzu bekliyorduk. Düşman doğru dürüst gelmez olmuştu. Arada bir devriye geziyor, fakat gemiler bir iki mermi atıp savuşuyorlardı.

Çoğumuz sinirli idik. Ne olacaksa olsun diyorduk. Beklemek kötü şey. Kaderde varsa ölürsek ölürüz. O yünden hiç birimizin aldıracağı yoktu. Ama gel gör ki beklemek bizi kahrediyordu. Zaman oldu ki başka cephelere gitmek isteyen gönüllüler bile çıktı içimizden. Kumandanlar, «bekleyin, herif gelecek» diyorlardı. Derken Şubat'ın 19'u idi. O tarihi hiç unutmam. Zira benim samimi bir dostum şehit oldu o gün.

Kocaman bir armada hücumla geçti. Büyük, büyük zırhlılar, kruvazörler ve bazı bücür gemiler kuşuktan güneş batana kadar bizim mevzileri dövdüler. Havada tayyareleri de vardı. Onlar da habire bomba atıyorlardı. Ben diyeyim bin, sen de iki bin mermi yağdı üzerimize. Buna rağmen pek bir şey yapamadılar. Biz iki şehit verdik, birkaç da yaralı. Amma velâkin, methal bataryalarımızın etrafı koca koca çukurlarla dolmuştu.

Tabii bunlar denizden ve havadan atılan bombalar tarafından açılmıştı.

Biz de boş durmadık hani. İki büyük gemilerine isabet kaydettik.

Sonra çekilip gitti gemiler. Aradan beş altı gün

geçmişti ki daha kuvvetli geldiler bu sefer. Öyle mermi attılar ki haddi hesabı yok.

Akşama doğru biz ve Alman'lar malzemesiz kalmıştık. Düşman habire bizi dövüyor ama biz ancak tek tük cevap verebiliyorduk. Sonunda fazla zayıat vermemek için kumandanlar şimale (kuzey) çekilmemizi emrettiler. Ve biz de geri mevzilere geçtik.»

Dayımın hâtıralarına bilâhare devam etmek üzere burada kesiyor ve o zaman bize karşı çarpışan iki kardeşin anılarına geçiyorum. Zira daha önce de söylediğim gibi ben Çanakkale Savaşı'nın tarihini değil, ancak hikâyesini yazmaya çalışıyorum.

ÇANAKKALE'Yİ GEÇMEK İSTEYEN BİR İNGİLİZ DENİZCİSİ ANLATIYOR

Savaşların seyrini ve askerî hareketlerin düzeni ile tatbik şeklini yazmak veya okumak çoğumuz için sıkıcıdır. Yazmak büyük bir etüd işi olduğu kadar okumak da istek ve sabıra ihtiyaç gösterir. Ben hikâye tarzım tercih ettiğim için şimdi size Çanakkale'ye Boğaz'ı geçmek için gelmiş ve İnflexible zırhlısında topçuluk yapmış, bir gözünü bu sırada kaybetmiş bir İngiliz çavuşundan o ana ait hâtırasını nakletmek isterim. Çavuş Gordon Coulter'i tanıdığım zaman emekli olmuştu. Ben İngiltere'nin Sunderland Kolejine okumak için gittiğim zaman 941 senesinde onun evinde pansiyoner olarak kalıyordum. Tipik ve babacan bir İngiliz centilmeni idi. Evinde oturduğum müddetçe aramızda evsahibi ve pansiyoner münasebetlerinden başka samimiyet yoktu. Tamamiyle resmi idik. İkinci Cihan Savaşı'nın İngiliz'ler için hiç de iyi olmayan günleriydi. Alman uçakları her gece ziyaretimize gelivor-

lardı. Benim sığınğa gitmek âdetim değildi. Nedense Mr. Coulter de o akşam bodruma inmemişti. Karşılıklı oturmuş biralarımızı yudumlıyor, şuradan buradan anlatıyorduk. Konuşmalarımızın siklet merkezini harp teşkil ediyordu. Bir aralık ev sahibim odadan dışarıya çıktı. Döndüğünde elinde küçük mukavva bir kutu vardı. Karşımdaki koltuğa oturdu, birasından bir yudum aldı. Sonra gözlüğünü çıkardı. Sönmüş olan gözlüğünü parmaklarıyla oğuşturdu, gözlüğünü masanın üzerine bıraktı. Elinde biraz evvel getirmiş olduğu mukavva kutu olduğu halde yanıma geldi, kapağını açarak bana uzattı ve konuştu:

—«Bak dostum ,bu kömür parçasını görüyor musun ? Bu minicik nesne benim gözümü çıkardı. Çanak-kak' de sizin topların atmış olduğu güllelerden birinin minicik parçasıdır. Sana şimdiye kadar anlatmamıştım. Ben Çanak-kale' de size daha doğrusu senin ağabeyine, babana ve akrabalarına karşı savaştım. Belki senin akrabalarından öldürdüklerim olmuştur. Ben de gözümü kaybettim orada. İyi ki ilk günlerde yaralanmıştım. Belki postu da orada bırakabilirdim. Zira siz Türkler iyi savaşırsınız. Bir çok arkadaşlarım kaldı orada, politikacıların hatalarını bizler kanlarımızla hattâ canlarımızla ödüyoruz. Şu durumumuza bak. Biz burada oturmuş biralarımızı yudumlarken harp meydanlarında bu anda kimler son nefeslerini veriyorlar. Ah dostum, bırakalım şimdi bunları ben harbi hiç sevmem, sevmem de.»

Biralarımızı tazeleyip koltuğuna oturmuştu ki rica ettim:

—«Ne olur Bay Coulter, lütfen bana Çanak-kale sa-

vaşlarından biraz daha bahseder misiniz? Hikâyeyi sizin yönünüzden dinlemek istiyorum.»

—«Anlatacak çok bir şey yok ki dostum. Siz bize Çanakkale'yi vermediniz. Boğaz'dan geçmemize mâni oldunuz ama üç yıl sonra savaşı biz kazandık ve gemilerimiz serbestçe geçti Boğaz'lardan. Beni yanlış anlama sakın. Türkleri yendik demiyorum. Birinci Dünya Savaşını kazanmış olmamıza rağmen size yine yenildik. Zira Kurtuluş savaşınız hakkında çok şey biliyorum. Türk'lerin mert ve kahraman olduklarına bir çok yabancı kadar ben de inanmışımdır. Kardeşim Robert de Çanakkale savaşlarına katıldı. Başından hemen sonuna kadar sizinkilerle çarpıştı. O da yaralandı. Esir düştüğü zaman Türk'lerden gördüğü iyiliği anlata anlata bitiremez. Biliyorsun şimdi Avustralya'da. Burada olsaydı sana benden daha çok şeyler anlatabilirdi.

Ben orada 19 Mart 1915 e kadar kaldım. Çünkü bir gün evvel yaralanmıştım. Bizim Amiral Carden vazifeden ayrıldığı için 18 Mart günü filoya Fransız komutanı kumanda ediyordu. Toplarımızla devamlı olarak mevzilerinizi dövüyorduk. Karadan arada bir cevap veriyorlardı, ama inan bana her attıkları mermi hemen hemen hedefini buluyordu. İyi ki beni sadece ufak bir parçası yakaladı. Başka türlü olsaydı şimdi öbür dünyadaydım.

Bunları bırakalım ve biralarımızı içmeye bakalım. Biraz sonra bir Alman uçağının ataçağı bomba ile ölmeyeceğimiz ne malûm.»

O gece Çanakkale savaşlarından yirmi altı yıl sonra ve ikinci dünya savaşının en civevli sırasında tepe-

mizde Alman uçakları dolaşırken biz karşılıklı olarak biralarımızı yudumlamaya devam ettik.

ÇANAKKALE İÇİNDE VURDULAR BENİ

İkinci dünya savaşı son bulmuş, ben de tahsilimle stajlarımı bitirip yurda dönmüştüm. Fakat İngiltere'deki dostlarımla olan alâkam kesilmemişti. Seyrek de olsa mektuplaşıyorduk. Tabii eski pansiyon sahibim Gordon Coulter de bunların arasında idi.

Bugün hayatta kalanların hemen hepsi ile el'an mektuplaşırız. Hatta Türkiye'ye gelenler olmuştur aralarında.

1967 yılının Mayıs ayında da Gordon bir mektubunda «Kardeşim Robert İngiltere'ye geliyor. Bu sırada İstanbul'a da uğrayacak, kendisine yardımcı olmanı ve bana da lütfen kiraz göndermeni rica ederim...» diyordu.

Geldi buldu beni Robert Coulter. Zaten bildiği İstanbul'u o'na gezdirdim. Şehri eskisine nazaran çok değişmiş buldu. Şivesi bozuk olmasına rağmen Türkçe konuşabiliyordu. Ayrıca benimle de İngilizce'den daha ziyade Türkçe konuşmayı tercih ediyordu.

Bir gün kendisine Cumhuriyet ve Ekspres gazetelerinde tefrika halinde neşredilmiş (Çanakkale Muharebeleri için Ne Dediler?) ve (Nasıl Kaçtılar? Çanakkale ve Gelibolu Savaşları) adlı yazılarımın kopyalarını göstermiştim.

Yazıları okumak için almış ve iki gün sonra buluştuğumuzda gülererek; «Ben kaçmadım dostum.» demiş ve sonra ilâve etmişti;

«ÇANAKKALE İÇİNDE VURDULAR BENİ. Türklerin eline esir düştüm ve sonra bir seyyah gibi İstanbul'dan ayrıldım.»

Bu sözleri söylerken ara sıra iri vücuduna yaraşır şekilde kahkahalar da atıyordu.

O sırada benim evimde idik ve karşılıklı oturmuş biralarımızı içiyorduk. Bir anlık sessizlikten sonra saçlarının yarısı dökülmüş olan başını kaşımış ve bira bardağını tutan eliyle masamın üzerinde duran daktilo makinemi göstermiş;

—«Anlaşılan sen bu işe çok merak sarmışsın. İstersen geç şu makinenin başına ve benim anlatacağımı da yaz.» demişti. Ben söylediğini yapmış ve makineye kağıdı geçirmiştim. O bardağından uzunca bir yudum çektikten sonra hikâyesini anlatmaya başladı.

—«Yaz dostum. Ben savaş öncesi İstanbul'daki İngiliz Sefaretinde küçük bir memurdum. İkinci Kâtip Sir Harold Nicolson'un emrinde çalışıyordum. Türkçeyi işte o zamanlar öğrendim.

Sözlerimi mazur gör dostum. Ama fikrimi açıkça söylemeliyim. O günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu idare edenler tiyatro sahnesindeki aktörlere benziyorlardı. Enver Paşa sırma işlemeli elbiseler giymesini sever ve kılıcını yanından hiç eksik etmezdi. Biz arkadaşlarımız arasında, belki yatağına da böyle giriyor diye konuşur ve gülüşürdük. Eski Orta Asya'daki Türk cen-gaverlerinin durumlarını gözümüzün önüne getirmeye çalışırdık ama biraz önce söylediğim gibi Paşa deri ceket değil sırmalı ve gösterişli şeyler giyerdi. Sadece belindeki kılıç sizin ecdadınızı hatırlatırdı bize.

Bir de Cavit Bey vardı. Fransızca'yı ana dili gibi konuşur ve herkese şirin görünmeğe çalışırdı. Biraz

dalkavukluğa kaçmasına rağmen iyi ruhlu bir adamdı. Sonra kara sakallı Cemal Paşa vardı. İçlerinde en akli başında olanı galiba Talât Paşa idi. Ben onu öyle görüyordum.

1913 yılında ben geriye çağırılmış ve Londra'ya dönmüştüm.

Aylar sonra havada harp bulutları dolaşmaya başlamıştı.

Alman'ları sevmem. Harp ilân edilince gönüllü yazıldım. Teğmen rütbesi ile orduya aldılar beni. Niyetim Alman'lara karşı dövüşmektir. Ne yazık ki bu isteğim yerine getirilmedi ve bizim gemiler Çanakkale'yi geçemeyince askeri birliklerle beraber Gelibolu'ya sevk edildim. Türk'lere karşı savaşmak istemezdim, ama emir emirdi.

Ağabeyim Gordon bahriyeli idi ve benden önce gitmişti Çanakkale'ye. O benden önce yaralanmış ve geri gönderilmişti.

Ben tarihçi değilim. Siyasete de pek aklım ermez. Ama sana Gelibolu çıkarmasının sebeplerini aklım erdiği kadar ve kısaca anlatmaya çalışacağım.

1914 yılının sonlarına doğru Fransa'daki geniş cephede zor durumda idik. Ruslar da bizden yardım istiyorlardı. Onlar için Türklerin bir an önce saf dışı edilmesi gerekiyordu. Donanmamız Çanakkale'yi geçemeyince 1915 yılı Nisan ayının yirmi beşinde Gelibolu'nun Helles burnu civarında donanma himâyesinde karaya çıkardık. Fakat pek fazla ilerleyemeden durdurulduk.

Önümüzde sarp tepeler vardı ve Türk'ler devamlı yayılım ateşi ile ilerlememizi önüyorlardı. Türk'lerin bu tepelere hâkim olmaları bizi zor duruma sokmuş ve

denizden desteklenmemize rağmen çok zayıf vermiştik.

Bizler Anzak'lar ve Fransız'lar şimdi adlarını hatırlayamadığım bir çok noktalara çıkarmalar yapıyorduk, fakat pek başarılı olamıyorduk.

Avuç içi kadar yerlerde kendimizi korumaya ve işgal ettiğimiz noktalarda tutunmaya çalışırken takviye kuvvetleri geldi. Çok zayıf vererek bir müddet içerlere kaydık ve siperler kazıp yerleştik. Ben şimdi adlarını hatırlayamadığım bir çok yerlerde çarpıştım. Siperlerimiz bazan birbirlerine çok yakın olurdu. Birbirlerimize sigara bile atardık. El bombası mavzer kurşunu yerine sigara atmak garibine gidecek ama olurdu işte. Biz emir kuluyduk. Siyaset adamlarının doğru veya yanlış kararları yüzünden orada bulunurduk. Düşman gözü ile de baksak karşımızdakilerin de aynı durumda olduklarını biliyorduk.

Ben savaşı sevmem dedim ya, hele size karşı çarpışmaya gönlüm hiç razı değildi.

Siperlerimiz birbirlerine onbeş, yirmi metre kadar yakın oldukları zaman ben bazan Türkçe seslenirdim. Onlar da cevap verirlerdi. Lâkin süngü hücumuna kalktılar mı bizi perişan ederlerdi. Bir defasında hafif bir sıyrıkla paçayı kurtarmıştım, fakat 1915 yılının sonuna doğru bir kontra hücumda yaralandım ve sizin siperlerden birinin içine düştüm. Türkçe konuştuğumu görünce bana iyi muamele ettiler, yaramı sardılar. Sonra esir olarak kaldım.

İşte benim hikâyem budur dostum. Şunu da tekrardan ilâve edeyim ki sizlerin yahut baban veya ağabeylerinden görmüş olduğum iyiliği hiç bir zaman unutmadım ve sırası geldikçe bütün tanıdıklarına anlattım.»

— Başka anlatacakların yok mu dostum?

— Ne gibi meselâ?

— Meselâ muharebeler, bizimkiler nasıldır? Nasıl çarpışıyorlardı?

Yani cesaretlerini mi sormak istiyorsun?

— Onun gibi bir şey. Yazacağım kitap en azından hakikâte yakın olsun istiyorum.

— Sen benimle alay mı ediyorsun dostum? Yüzüne karşı da arkanızdan da söylerim. Sizlerin ne mene güçlü savaşçılar olduğunuzu dünya yüzünde bilmeyen var mı? Siyaset adamlarımızın hataları bir yana siz Vatanınızı koruyordunuz. Biz bir çok bakımdan sizden üstün idik. Fakat ne için olduğunu hakıyla bilmeden başka bir diyarda çarpışıyorduk. Üstelik kumandalarımız da hata üstüne hata yapıyorlardı. Sizin cesaretiniz ve bizim zayıf kumandalarımız ile kararsız Hükümetimizin yanlış tutumları yüzünden yenildik. Senin tabirinle Çanakkale'den (KAÇTIK). Ama yine de söylüyorum, kaçanlar içinde ben yoktum ÇANAKKALE İÇİNDE VURDULAR BENİ. Esir düştüm ve sonra da bir turist gibi elimi kolumu sallayarak ayrıldım Türkiye'den.

— Başka diyarda çarpışıyorduk diyorsun. Biz de Kore'de Komünistlere karşı çarpıştık. Orası da bizim için başka bir ülkeydi ama...

Dostum burada sözümü kesti.

— Her şeyi biliyorum. Sizin cesaretiniz hakkında söz söylemek bana düşmez. Zira biraz tarih okumuş olan herkes ne mene savaşçı olduğunuzu biliyor. Eğer istersen bu acı hatıraları burada keselim. Üstelik benim biram bitti ve konuşmaktan dilim damağıma yapıştı.

İçkilerimizi tazele de biraz neşelenelim ve tatlı şeylerden konuşalm.»

Birlikte gülüştük ve yeni bira şişelerini açtıktan sonra havadan sudan konuşmaya başladık.

TÜRK BASINININ YORUMU

Çeşitli milletlere mensup savaşçılardan birinin anılarını da burada bitirdikten sonra bazı Türk basınının savaş hakkında yorumuna geçeyim.

Cumhuriyet müesseselerinin 1932 senesinde neşretmiş olduğu Hayat Ansiklopedisinde her gün tazelenen akınlar hakkında geniş bilgi verildikten sonra 18 Mart hücumu ve ilk çıkarma şöyle anlatılıyor:

«İngiliz Başamirali saat onüç'te Fransız filosuna hücum işareti verdi ve bu işaretle 18 Mart 1915 deniz muharebesinin ikinci safhası başlamış oldu.

Fransız gemileri, bilhassa Rumeli kıyısını takip eden Golve ve Şarlıman zırhlıları pek cüretli davranıyorlardı. Bunlar birinci harp gemileri topluluğunun dört kilometre kadar ilerisinde idiler. Aynı zamanda ihtiyat filosunu teşkil eden zırhlılar da boğaz'a gelmeye başlamışlardı. Vaziyet şöyleydi:

Bir grup, Tenker deresi sırtlarının ilerisinde bulunuyordu. Diğer bir grup ağır ağır dahildeki istihkâm hatlarına yaklaşıyordu, üçüncü bir grup methale doğru yol alıyordu. Tayyareler uçuşuyorlar bomba atıyorlardı. Mayın tarama gemileri faaliyette idi. Herşey açıkça gösteriyordu ki düşman son kozlarını oynuyordu. Bütün İngiltere ve bütün Fransa olanca kuvvetleriyle sanki Boğaz'a yürüyordu. Fakat Türk'ün ezeli celadeti, hamaseti, şehameti bir alev tufanı halinde onları karşılıyordu. Hamidiye, Mecidiye istihkâmları

ile Baykuş ve Dardanos bataryaları, Fransız gemilerini bir ateş yağmuruna tutmuşlardı, hırpalıyorlardı.

Bouvet zırhlısı sersemlemişti, ileri geri manevralarına girişmişti. Can alacak bir noktadan mermilenen Enflexible zırhlısı da geriliyordu. Lâkin düşman hâlâ Boğaz'ın içinde idi, en dar noktaya kadar ilerlemişti.

Sabahın onbirindenberi devam eden müthiş muhabere artık tam ucuna gelmişti. Onaltı zırhlısı üç kruvazör, müteaddit torpido mütemediyen ateş kusuyordu. Türk bataryaları da vazifelerini azamî derecede yapıyorlar ve ateşe ateşle karşılık veriyorlardı. İşte bu sırada Erenköy önünde, deniz yüzünde bir duman görüldü ve kayboldu. Bu ilk batan torpido muhribi idi, Onu bir mayın arama gemisinin boğulması takip etti. Biraz sonra da taşıdığı bayrakla beraber denize gömülüp gitti...»

İNGİLTERE BAHRİYE NEZARETİ ARŞİVİNDEN

«Gelibolu muharebelerinin ilki 3 Kasım 1914 günü yapılan kısa bir denizden taarruzla başlamıştır, 18 parçadan mürekkep filo o gün boğaz'ın methalini ve orada bulunan istihkâmları ateş altına aldı.

Istihkâmların müdafaa kabiliyetini denemek üzere yapılmış olan bu taarruz neticesiz kalınca donanmanın tam olarak hazırlanabilmesi için Şubat ortalarının beklenilmesine karar verildi.

19 Şubat 1915 sabahı saat 9.15'de 12 zırhlı ve kruvazörle çeşitli torpidodan mürekkep bir filo Boğaz'da taarruza başladı.

Gemilerden top atışı saat 14'e kadar devam ettiği halde karadan hiç bir mukabelede bulunulamadı.

Düşmanın ne yapmak istediği meçhûldü. Saat 14'de Vengeance, Cromwallis ve Suffren harp gemileri kıyıya daha da sokuldular, karayı dövdüler.

Karadan yalnız iki yerden mukabele gördüler. Bu tek taraflı denebilecek savaş güneşin batışına kadar devam etti. Sonunda gemiler ateşi kestiler.

Netice pek parlak değildi.

Hedeflere isabet kaydedebilmek için gemilerin kıyıya daha da yaklaşmaları lâzım geliyordu. Böylece karadaki toplar birer birer susturulabilecekti.

Bu deneme hemen mümkün olamazdı. Zira hava patlamıştı. Beş gün müddetle deniz dalgalı, hava soğuk, rüzgârlı ve karlı idi.

Amiral Carden bu zaman zarfında Nezaretimize şu mesajı gönderdi:

— «Havalar çok fena ve deniz muazzam çalkantılı. Bu kötü havalarda hücumla geçmek istemiyorum. Çünkü netice alınacağından emin değilim.

Birinci günkü yaptığımız deneme ve aldığımız sonuç bende Boğaz'ın girişinde bulunan kuvvetli noktaları bir günde susturabileceğimiz kanaatinin uyanmasına sebep olmuştur.»

İngiltere Bahriye Nezareti arşivinden aldığım bu notlardan sonra diğer derlemelerime geçiyorum.

Amiral'in tahmini doğru çıkmıştı. Nitekim 25 Şubat 1915'de yapılan taarruz başarılı olmuş ve Türklerle Almanlar kuzey'e doğru çekilmeyi münasip görmüşlerdi.

İSTANBUL HÜKÜMETİ ENDİŞEYE KAPILIYOR

26 Şubat 1915 ve onu takip eden günlerde, bilhassa 28 Şubat'ta İtilâf Devletleri'nin maksadı Boğaz'ın Rumeli yakasındaki Ertuğrul, Seddülbahir ve Anadolu yakasındaki Kumkale, Orhaniye istihkâmlarını yok etmekte. Bu gaye ile sabah dokuz sıralarında Gaulois, Bouvet; Sufren ve Charlemagne adlarındaki Fransız zırhlıları ile İngilizlerin Queen Elizabeth, Agamemnon, İrresistible zırhlıları iki kruvazör ve bir çok torpido gemileri eşliğinde Boğaz'a yaklaştılar, müthiş bir bombardıman başladı.

Seddülbahir ve Kumkale istihkâmları tamamiyle susmuştu. Buna mukabil Agamemnon zırhlısı ciddi surette yaralanarak Gaulois'in yardımı ile geri çekilmeye mecbur olmuş, bu arada Gaulois zırhlısı da hasara uğramıştı.

Türk'lerin fedakârca mukavemetlerine rağmen Seddülbahir ve Kumkale müstahkem mevkiyelerinin susması üzerine İtilâf Devletleri'ne ait birlikler Kumkale ve Helles burnunda karaya çıkmaya muvaffak olmuşlardı.

Hemen hemen hiç bir müdahaleye maruz kalmadıkları için oralardaki topları tahrip etmişler. Mayın tarama gemileri de kolaylıkla denizdeki mayınları toplamaya başlamışlardı.

İtilâf Devletleri'nin bu harekâtı harp gemileri için âdeta bir manevra olmuştu. Az zayıt vermiş olmaları da maneviyatlarını oldukça kuvvetlendirmişti.

Bu ilk başarı Londra'da neşeli bir bayram havası yaratmaya yetmişti. Zira günlerdenberi ilk gelen zafer haberi idi bu. Sevindirici havadisi duyan Londra halkı Picadilly ve Trafalgar meydanlarında öbek öbek toplanmışlar yerdeki diz boyu kara rağmen yer yer ateş yakıp kadınlı erkekli neş'eli şarkılar söylemişler ve abideleri aydınlatan alevlerin etrafında bira içip dans etmişlerdi.

Diğer tarafta İstanbul'daki hükümet endişeye kapılmıştı. Padişah ve hükümet erkânı Anadolu'ya taşınma hazırlıklarına başlamışlardı. Bir taraftan da İstanbul'un korunması için tertibat alınıyordu.

Elde pek az kuvvet ve malzemenin bulunması da korku ve üzüntü doğuruyordu. Enver Paşa bütün mes'uliy i deruhte etmiş bir şeyler yapmaya çalışıyordu. İlk önce Çanakkale'de bulunan beşinci tümeni beşinci ordunun emrine vererek işe başladı. Buna birinci kolordu'nun üçüncü tümenini ve takviye edilmiş birinci süvari Tugayını da ilâve etmişti. Alman generali Liman Von Sanders beşinci ordunun komutasını Enver Paşa'nın teklifi üzerine kabul etmişti. Liman Von Sanders'in komuta edeceği ordunun kumanda heyetinde iki yaver ve karargâh komutanından başka subaylar hepsi Türk'tü. Liman Paşa bunun böyle olmasını istemişti. Harp meydanına gelen Alman generalinin ilk işi mevcut kuvvetleri gaye ve maksada uygun bir şekilde intizama sokmak oldu. Muhtemel ihraç noktalarına kuvvetler kümelenmiş yalnız

sahil boyunca âdeta bir perde teşkil edilmişti. Geride kalan asıl kuvvetler merkez ittihaz olunan noktalarda toplanmıştı. Bu noktalardan lüzumunda istenilen yerleri seri bir şekilde kuvvet göndermek kâbil olacaktı. Buna sebep İngilizlerin ihraç noktası veya noktalarının nereleri olacağına kat'î olarak tahmin edilememesi idi. Merkezler ikişer tümenlik üç gruptan ibaretti. Onbirinci tümen Anadolu yakasında Biska körfezini üçüncü tümen Kumkale'yi bekleyecekti. Beşinci ve yedinci tümenler Saroz Körfezi'nde Kavak denilen Boğaz'ı koruyacaklardı. Üçüncü bir grup dokuz ve ondokuzuncu tümenlerden müteşekkildi ve yarımadanın güney kısmını koruyacaklardı. Maydos Körfezi'nin kuzeyi süvari tugayı tarafından gözetleniyordu. En mühim mevzu malzeme temini idi. Muntazam yol yoktu. Deniz yoluyla yapılacak ikmal işi oldukça zor ve tehlikeli idi, zira Boğaz'da ve Marmara'da İngiliz denizaltıları vardı. Elde mevcut mühimmat ve yiyeceği en az israfla kullanılmak için azamî tedbirler alınmıştı.

17 Nisan 1915 günü Türk nöbetçileri Kepez noktasında İngiliz denizaltısının su üstüne çıktığını görmüşlerdi. Derhal ateş açıldı ve güvertede bulunan mürettebattan bir kısmı öldürüldü. Bu gemiyi ele geçirmek için iki taraf tam üç gün uğraşmış neticede küçük bir İngiliz gemisinin torpili ile batırılmıştı. Bu hadiseden birkaç gün sonra Türk mevzilerine ve Maydos'a hava hücumları başlamıştı, o zaman için müthiş diye vasıflandırılan elli kiloluk bombalar atıyorlardı. Maydos'da yer yer yangınlar çıkmıştı.

O zaman Türk'lerin hava kuvvetleri adet itibariyle az ve yetersizdi. Buna rağmen Galata köyünde kara

ve Nará'da üstlenen deniz uçakları birkaç Alman havacısı ile havalanarak başarılı işler görmüşlerdi. Bilhassa düşmanın yıgmak yaptığı adalarda tahribat yapmış ve Marmara Denizi'ndeki İngiliz denizaltılarını devamlı olarak baskı altında bulundurmuşlardı.

BÜYÜK HAYÁL

İngilizlerin Akdeniz'deki filo komutanı Amiral Carden'in dikkatle kaleme almış olduğu 2 Mart 1915 tarihli telgraf Londra'da sevinç havası yaratmıştı. Gururlu amiral şunları yazıyordu mesajında:

«Havalar müsait gittiği takdirde iki hafta sonra İstanbul'da olabileceğimizi ümit ediyorum.»

Mart'ın ortalarına kadar İtilâf Devletleri'ne ait harp gemileri muntazam akınlarla Boğaz'ı geçmek için çaba gösteriyorlardı. Niyetleri methal istihkâmlarını düşürmekti. Her gece mayın arayıcıları faaliyet gösteriyorlardı.

Günbegün devam eden akımlarda müstevli ümit ettiği neticeyi alamıyordu. Türkler Boğaz'ı hayret verecek kadar büyük bir cesaretle koruyorlardı.

Türkler'in en büyük dertleri cephane kıtlığı idi. Azaldıkça azalan mermi yüzünden toplar pek seyrek ateş ediyor ve her attıkları gülleyi muhakkak isabet ettirmeleri lâzım geliyordu. Bütün gayret ve tasarrufla rağmen cephaneleri biten bazı bataryalar ateş edemez hale gelmişlerdi.

Türk karargâhında gâdişe büyüktü. Askerler sınırlarına hâkim olabilmek için büyük gayret sarfediyorlardı.

İtilâf Devletleri ise kat'î netice için çırpıyorlardı. Mart ayının ortası gelmiş ve hâlâ ele birşey geçmemişti. Filo komutanı Amiral Carden sinir krizleri geçirmeye başlamıştı. Bu sebeple vazifesinden ayrılmaya mecbur olmuş ve yerine De Robeck geçmişti.

De Robeck komutayı aldığı günün ertesi günü büyük bir hücum tazeledi. Günlerden Mart'ın onsekizi idi. Deniz muharebesinin ikinci safhası başlamıştı. Fransız gemileri Gaulois ve Charlemagne Rumeli sahilini takip ederek pek cüretli davranıyorlardı. Bunlar birinci safta bulunan zırhlıları dört kilometre kadar geçmişlerdi. İhtiyat filosunu teşkil eden zırhlılar da Boğaz'a doğru gelmeye başlamışlardı. Uçaklar da harekâta iştirak etmişler, Türk müstahkem mevkillerine bomba yağdırıyorlardı.

Türkler büyük bir taarruzun yaklaşmakta olduğunu görüyor müdafaa zamanını sabırla ve soğukkanlılıkla bekliyorlardı.

Belli ki düşman netice almak için azimli idi. Bütün İngiltere ve Fransa ile müttefikleri olanca kuvvetleriyle sanki Boğaz'a yürüyorlardı. Ufku gemilerin dumani kaplamıştı.

De Robeck hücumu üç hat üzerinden yapmayı plânlamıştı. Önde Quenn Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson ve İnflexible gidecek, ayrıyeten Prince George ile Triumph gemileri bu saydıklarımıza refakat edeceklerdi. Arkadan Gaulois, Charlemagne, Bouvet ve Sufren gemileri iki yanlarında Majestic ve Swiftsure gemileriyle geleceklerdi.

Geride kalan altı zırhlı ile destroyer ve mayın tarama gemileri Boğaz'ın girişinde bekleyeceklerdi.

Boğaz'a giren ilk on harp gemisi saat 10.30'da iki sahilden atılan mermilerle karşılanmıştı. Gemiler de devamlı ateş püskürüyorlardı. Muharebe son derece kızışmıştı. On parça geminin bütün topları karadaki Türk istihkâmlarına ateş püskürüyorlar tonlarla demir yağdırıyorlardı.

İNGİLİZ GENÇLERİNİN HEYECANI

Çanakkale harekâtına askerinin de katılacağı haberi İngiltere'de büyük heyecan uyandırmıştı. Bilhassa okumuş ve isim yapmış gençler «Ehlişahip diye adlandırdıkları bu harekâta katılmak için can atıyorlardı. Sonunun ne olacağını bilmedikleri bu macera için heyecan verici yazı ve şiirleri kaleme alanlar bulunuyordu.

O zamanların ünlü genç şairi Robert Brock heyecanının zirvesinde olduğu bir sırada şunları yazmıştır.

«... Bu inanılmayacak kadar güzel birşey. Talihimizin bize bu kadar yardım edebileceğini hiç tahmin etmiyordum. Gidiyoruz. Galata Kulesi 15 pusluk toplarımızla yerlebir edilecek. Deniz kana boyanıp leş gibi olacak. Ayasofya'nın mozayiklerini, halılarını yağma edeceğiz Türk lokumları (kadınları) benim olacak. İnaniyorum ki bir devrin kapanışına şahit olacağım. Tanrım, hayatımda bu kadar mes'ut olmamıştım. Sırf bir tarafa akan bir ırmak gibi çocukluğumdanberi içimde bu arzunun İstanbul'a girecek askerlerin arasında bulunmak hevesinin bulunuşunu şimdi iyice anlıyorum.»

Bu satırlar bir şairin kaleminden çıkma. Aynı hisleri duymakta olan başka gençler de vardı o günlerde. Fakat gelecek günlerin kendileri için neler hazırlamakta olduğunu bilmiyorlardı. Nitekim bu heyecanlı gençlerin çoğu ya Çanakkale Boğazı'nın sularında boğuldular veya Gelibolu sırtlarında toprağa düştüler.

AKDENİZ SEFERİ KUVVETİ

Mart'ın ilk günlerinde Londra'da kararsız bir hava esiyordu. Kitchener Çanakkale muharebesine askerlerin karışmaması taraftarı idi ve bu hususta azimli görünüyordu «Çanakkale'ye gönderecek askerim yok» diyordu. Lord Fisher ise «Askeri işe karıştırmaz isek, netice, almamız imkânsızdır. Nasıl olsa birlikler eninde sonunda Gelibolu'ya çıkmak zorunda kalacaklardır» diye dayatıyordu.

Çanakkale'den gelen haber de biribirini tutmuyordu. Carden iki Mart'ta gönderdiği mesajda boğazın geçilebileceğini bildirirken, Çanakkale'deki durumu incelemek için gönderilmiş olan general Sir William Birdwood üç gün sonra asker olmadan Boğaz'dan geçilemeyeceğini rapor ediyordu.

Lord Kitchener inadından vazgeçerek, işe ordunun da karışmasına karar verince eski silâh arkadaşı general Sir Ian Hamilton'u makamına çağırılmıştı. 12 Mart sabahı Hamilton hâtıralarında şöyle anlatıyor:

«... Saat 10'da Kitchener beni çağırıldığı zaman şaşırılmıştım. Kapısını vurup içeriye girerek günaydın dedim. Âmirim sesini çıkarmadan ve yüzüme bakmadan vazısına devam ediyordu. Bir müddet sonra bası-

nı kaldırdı ve mühimsemez bir tavırla, «Çanakkale'deki donanmayı desteklemek üzere bir askerî birlik gönderiyoruz. Siz kumanda edeceksiniz» dedi. Kitchener bu heyecanlandırıcı haberi verdikten sonra yazısına devam etti. Ben şaşırılmış öylece kalakalmıştım. Tekrar başını kaldırdı ve sordu:

— Eeeee?

— Bu türlü işleri daha önce de yaptık Lord Kitchener.

dedim ve ilâve ettim:

— Böyle gösterileri daha önce de yürütmüştük. İtimadınıza teşekkür ederim. Bana güvenebilirsiniz.

O sabah iki eski silâh arkadaşının konuşmaları burada kalıyordu. Ertesi gün tekrar buluştuklarında General Hamilton talimâtını alıyor ve kendi deyimi ile şu sözlerle uğurlanıyordu:

— «... Bana iyi şanslar bile dilemedi. Şapkamı masanın üzerinden alırken bana «Şayet donanma Çanakkale Boğazı'nı geçerse İstanbul düşer ve siz yalnız muharebeyi değil, harbi kazanmış olursunuz» dedi.»

Emrine verilen subayların çoğu acemi ve alelacele hazırlandığını söyleyen ve bir kısmının üniforma giymesini dahî beceremediklerini anlatan General Ian Hamilton 13 Mart günü birliğiyle yola çıkıyor. Önce Fransa'ya geçiyorlar sonra da Marsilya'dan Phaeton kruvazör'ü ile Çanakkale'ye hareket ediyorlar. Boğaz yakınlarına geldiklerinin ertesi günü 18 Mart'ta içinde bulunduğu geminin güvertesinden General Hamilton Çanakkale'nin denizden zorlanmasını seyrediyor ve başarısızlıklarını görüyor. Sonra da donanmaya kumanda eden De Robeck'i görmek için Oucen Elizabeth

zırhlısına geçiyor. İki kumandan orada muharebenin seyrini ve mayın meselesini görüşüyorlar.

General İan Hamilton hâtıralarında «Ehlihalip» olarak isimlendirdiği ordularını seçtiği iki hedefe sevkedecekti. Bunlar Alçı tepe ve Kocaçimen tepe'ydiler. Niyeti bir yandan boğaz istihkâmlarının arkasını almak için Seddülbahir'e çıkarma yaparak Alçı tepe'yi zaptetmek, diğer taraftan da Arıburnu'na asker döküp Kocaçimen tepesi'ni ele geçirmektir. Kumkale'ye de asker çıkarıp aldatıcı bir taarruzda bulunacaktı. Aynı zamanda Saroz Körfezi'nde bahri bir nümayiş yapmayı tasarlamıştı.

19 Mart günü Kitchener'e şu mesajı gönderdi:

«Boğaz'ın düşünüldüğü gibi sadece donanmanın zorlanmasıyla geçilebileceğine inanmıyorum. Askerlerimiz karaya çıkıp müstahkem mevkiileri tahrip ederlerse ancak o zaman donanmaya yol açılır.»

Bu mesaja Kitchener olumlu cevap vermişti.

22 Mart'ta De Robeck kara harekâtını idare edecek olan Hamilton ile görüşmek üzere Limni adasına gitmişti. Çanakkale'de bulunan hemen bütün kumandanların hazır bulunduğu bu toplantıda alınan kararlar hakkında elde mevcut bilgiler biraz karışıktır. Burada en doğru olabileceğini tahmin ettiğim Hamilton'un hâtıradından o günkü bölümü alıyorum:

«Konuşmaya henüz oturmuştuk ki De Robeck emrinde olan bütün birliklerin yardımı olmadan boğazdan geçemeyeceklerine inandıklarını söyledi. Arkadaşlarım Birdwood ve Braithwait'la birlikte bu durumu bekliyorduk. Denizcilerin kendi fikirlerinde ısrar edeceklerinden de emindik.»

Bu toplantıdan sonra Akdeniz'deki askerî birliklerin bir araya getirilmesi yoluna gidilmiş ve denizden harekât bir müddet için durdurulmuştur.

18 MART 1915

İngiltere Bahriye Nezaret Arşivlerinden Kısaltılarak Alınmıştır.

17 Mart 1915 günü Wemyss'in istifasını kabul eden Winston Churchill, Robeck'e şu telgrafı gönderiyor: «Birinci Lord'dan şahsî ve gizlidir. Şahsınıza karşı tam bir itimadım var. Akdeniz filosu kumandanlığını size veriyorum. Hiç bir tesir altında kalmadan ve tamamen serbest düşünerek yapılacak olan hareketleri deruhte eder misiniz? Şayet aksi kanaatte iseniz çekinmeden bildiriniz. Kabul ettiğiniz takdirde vakit geciktirmeden ve yeni bir emir beklemeden uygun gördüğünüz zaman tatbikata geçiniz. Şansınız açık olsun.»

Bu mesaja De Robeck şu cevap veriyor. «Havalar müsait giderse 18 Mart günü harekâta geçeceğim.»

18 Mart sabahı kumandan De Robeck emrindeki filoyu üç kısma ayırdı. «A» hattı borda nizamında ilerleyecek ve hücumla geçecek. Bu kısımda güçlü gemiler Queen Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson ve İnflexible da yer alıyorlardı. Yanlarında ise Triumphe ve Prens George refakat ediyorlardı. İkinci olan «B» hattında ise öndekilerden bir buçuk kilometre geriden gelen Fransız filosuna bağlı Gaulois, Charlemagne, Bouvet ve Suffren ile İngilizlerin Majestic ve Swiftsure adlı gemiler vardı.

Üçüncü grup harp gemileri muhripler mayın tara-

yıcılar boğazın dışında bekleyecekler ve zamanı gelince ilerleyeceklerdi.

Saat 10.30'da ilk harp gemisi boğaza girdi, Queen Elizabeth'in önde gittiği bu filoya karadan ateş edildi. Bir saat kadar bir müddet ilerlediler. Gemilerden az mukabele edildi. 11.25'de Queen Elizabeth, Çanakkale şehrinin iki yanındaki tabyaları dövmeye başladı. Bu arada Agamemnon, Lord Nelson ve İnflexible'da Kilitbahir'deki müstahkem mevkilleri top ateşine tuttular.

Karadan ateş edilmez oldu ve bu sessizlik içinde yirmi beş dakika gemiler sahil tabyalarını dövdüler.

Saat 11.50'de Çanakkale'de büyük bir patlama oldu. Karadan ateş başladı. Gemiler Türk havan bataryalarına ve küçük çaptaki toplara hedef teşkil ediyorlardı. Öğleye kadar ufak da olsa gemiler hasar aldılar.

Queen Elizabeth'de bulunan De Robeck öğleden sonra sahile daha da yaklaşmak icap ettiğine inanarak Amiral Guépratte'a sinyâl verip Fransız filosunun ilerlemesini istedi. Guépratte emrindeki filoyu ileriye sürdü ve İngiliz filosunun bir kilometre kadar önüne geçti. Bu durum Queen Elizabeth ve yanındaki gemilere kolay ateş etme imkânı sağladı. Kırkbeş dakika kadar karayı bombaladılar. Sahildeki müstahkem mevkiller de boş durmuyor gülle yağdırıyorlardı. Gaulois su kesiminin altından yara aldı. İnflexible'ın ise direkleri yanıyordu ve sancak tarafından da yara almıştı. Agamemnon on iki isabet alarak geri çekildi. İnsanca zayıt yok denecek kadar az.

Sahilde ateş aksıyor. Bazı bataryalar sustular. Saat ikiye doğru hemen hemen karadan ateş kesilir

gibi olunca De Robeck yedekteki gemileri öne sürdü. Bu sırada Bouvet isabet aldı ve yana yatıp battı. Kaptan Rageot ile mürettebattan 639 kişi boğuldu. Büyük bir ihtimalle Bouvet cephaneliğine isabet almış olacak. Zira infilâktan sonra iki dakika içinde battı. Türkler tekrar ve şiddetli ateşe başladılar ve saat 16'ya kadar devam ettiler.

Saat 16'dan sonra De Robeck mayın arayıcılarını öne sürdü. Bazı mayınlar patlatıldı. Fakat «A» ve «B» kısım gemiler ilerlerken karadan tekrar ateş başladı. Böylece işler de karıştı. Dört mayın tarayıcısı geri dönmeye mecbur oldular.

Saat 16.11'de İnflexible sancak tarafına yattı, fakat mürettebatın gayreti ile Bozcaada'ya götürülebildi. Bu sıralarda Asya ahiline yakın olan İrresistible da yara aldı. Torpillermişti. Onun çabaladığını gören sahil bataryalarında bulunanlar ateşi hızlandırdılar.

Birkaç saat içinde bir harp gemisi battı ve ikisi saf dışı oldu.

De Robeck bir taraftan gemilere geri çekilmek emri verirken diğer taraftan da İrresistible'ın kurtarılması için Ocean ve Swiftsure gemilerini gönderdi. Kurtarma işi Keyes'e verildi. Keyes, Wear torpido gemisi ile İrresistible'e borda etti. Hayat işareti göremeyince Ocean'ın kumandanına «Amiral sizin İrresistible'ı çekmenizi emrediyor» diye bir mesaj gönderdi. Fakat gelen cevapta suların sığ olduğu bildirildi. Ocean'ın yanaşamayacağını söylendi. Keyes su derinliğini ölçtü. Müsait olduğunu anladı ve emrini tekrarladı. Fakat cevap alamadı. Zira o sırada Ocean ve Swiftsure sahil bataryaları lie çetin bir ateş düellosuna başladılar.

Keyes, Ocean'a yaklaşp kaptana geri çekilmesini söyleyeceği sırada korkunç bir patlama ile Ocean yana yattı. Dümeni de isabet almıştı ve tekne daireler çizerek dönmeye başladı. Mürettebat kurtarıldı ama iki gemi Türklerin elinde hedef olarak kaldı.

Geri dönüp De Robeck ile konuşan Keyes en çıkar yolun İrresistible'in torpillenmesi olduğunu söyledi. Amiral bu fikri kabul edince de Ocean ve İrresistible gemilerinin bulunduğu yere gitti. Fakat bütün aramalarına rağmen onları bulamadı.

ALLAH KAHRETSİN ŞU ÇANAKKALE'Yİ

Çanakkale'deki İtilâf Devletleri kuvvetlerinin başarısızlığı, Hamilton'un istekleri ve donanmanın pasif kalması Roger Keyes'i heyecanlandırmıştı. Amiral Robeck'e giderek donanmanın yeniden saldırıya geçip ordunun yardımına koşmasını teklif ediyordu. Keyes bütün muharebe boyu böyle heyecanlı davranmıştır. Hattâ Keyes'in devamlı tekliflerinden bıkan Lord Fisher bir gün şöyle bağırmıştır: «Allah kahretsin şu Çanakkale'yi... Hepimizin mezarı olacak orası...»

Keyes denizden hücumun tazelenmesi için De Robeck' ikna edince 9 Mayıs günü yüksek rütbeli subaylarla yapılan bir toplantıdan sonra tekrar bir deneme yapmaya karar veriliyor ve durum bir raporla Londra'ya bildiriliyor. Yeni bir deniz saldırısı için isteksiz olan De Robeck'in mesajı aynen şöyledir:

«Tekrar hücumu tamamiyle hazırız. Fakat başaramadığımız takdirde bunun sonuçları çok feci olabilir.»

Toplantıda bulunmayan fakat Keyes ile aynı fikirde olan Amiral Guératte de haberi alınca Bahriye Vekâletine şu telgrafı çekiyor:

«Ordunun sert ve enerjik hareketlerine yardımcı olabilmek için biz de deniz harekâtıyla boğazlara hücum etmek istiyoruz. Bu sebeple Suffren, Charlemagne, Gaulois zırhlılarını en kısa zamanda istiyorum.»

Bu yeni haberler Londra'da heyecanlı bir hava yarattı. 11 Mayıs günü Churchill ile Fisher buluştular ve durumu görüştüler. Fisher Çanakkale'de yeni bir teşebbüse karşı idi. Fakat Churchill ilerlemeye taraftardı. Boğazın ağzındaki mayın tarlalarının temizlenmesini ve ordu yarımadayı fetheder etmez, donanmanın boğazlara saldırmasını istiyordu.

12 Mayıs sabahı Churchill ile Fisher, yine tartışırken kötü bir haber geldi. Çanakkale Boğaz'ı açıklarında bulunan Goliath zırhlısı bir Türk muhribi tarafından torpillenip batırılmıştı.

Bu olayı görgü şahidi Türk gazileri şöyle anlatıyorlar:

«12 Mayıs sabahı erken saatlerde bir Alman mülâzımının (teğmen) idaresinde Çanakkale'den çıkan muhrip sahile pek yakında demirli bulunan Goliath zırhlısına yaklaştı. Etraf karanlıktı. Goliath'daki nöbetçinin seslenişine İngilizce cevap verildi. O da buna aldıandı ve alârma geçmedi. Atılan üç torpil Goliath'a isabet etti ve gemi iki dakika içinde sulara gömüldü. Düşmanlar bağırsırlarken bizim muhrip sür'atle boğazdan içeriye girdi.»

İngiliz Bahriye nezareti arşivlerinden edindiğim bilgiye göre, 13 Mayıs günü Churchill ile Lord Kitchener arasında geçen müzakerede sancak gemisi Queen Elizabeth'in geri çekilmesi hususunda Kitchener dayatıyor ve fena halde sinirleniyor. Bu sahneyi Churchill hatıralarında şöyle anlatıyor:

«... Lord Kitchener son derece öfkelen-di, Lord Fisher de ondan daha çok kızmıştı. Queen Elizabeth yurda dönmeliydi, Derhâl dönmeliydi, Ya bu gece bu hususta emir verilecekti, ya da görevinden ayrılacaktı. Kendisini teskine çalıştım. Başaramadım. Sonunda Fisher'in de desteklediği teklif kabul edildi ve Queen Elizabeth geri çağırıldı. De Robeck de Çanakkale'ye yapılacak yeni saldırıdan alıkondu.»

O günlerde gazetelerin, bilhassa The Times'in Asquith Hükûmetine alenen saldırıları mes'ûl kimseleri zor duruma sokmuştu. İşin baştan iyi tutulmadığından ve malzeme noksanlığından bahseden haberlerde Alman'ların Rusya'daki başarısından kısa bir zaman sonra İngiltere'ye yönelebileceğini ileri sürüyorlardı.

Bu sinirli havada Çanakkale saldırısına ilk gündenberi karşı koyan Fisher 15 Mayıs sabahı şu yazısıyla istifasını bildiriyordu.

«Uzun uzun düşündükten sonra üzüler-ek artık meslekdaşınız olarak kalamayacağımı anlamış bulunuyorum. Toplantılarda ve herkesin içinde münakaşa etmek iyi olmuyor. Jowett açıklama yapmamı istemiyor. Ama Çanakkale için günbegün artan isteklerinde görüşlerinizi karşılayabilmekte çok zorluk çekiyorum. Dün yapmış olduğunuz teklifleri kabul etme-

mem sizin kadar beni de üzdü. Suallere muhatap olmamak için hemen İskoçya'ya gidiyorum. Saygılarımla, Fisher.»

Fisher'in istifası ve geri dönmeyi reddetmesi İngiltere hükümetini karıştırmıştı. Bu arada Churchill de mevkiinden ayrıldı.

Ashmet Barlet o günkü durumları şöyle anlatıyor:

«Winston Churchill'deki değişikliğe çok hayret ettim. Birkaç yaş birden ihtiyarlamış gibiydi. Yüzü solgundu. Admiralty'den ayrılmasına çok üzülmüş görünüyordu. Yemekte konuşulanlar az çok umumî meselelerdi.

Çanakkale'den hiç söz edilmiyordu. Winston çok sakindi. Yemeğin sonlarına doğru birden Çanakkale harekâtı üzerine ateşli bir nutka başladı. Neler olabileceğini, masanın öteki tarafında oturan annesine ders verircesine uzun uzun anlatıyordu. Kadın da, oğlunu büyük bir dikkatle dinliyordu. Winston annesinden başka kendisini dinleyen pek az kimse olduğunun arkında değildi. Etrafına hiç dikkat etmeden konuşmasına devam ediyordu. Tekrar tekrar 18 Mart muharebesinin hiç bir zaman bitmemiş olduğunu ısrarla belirtiyordu. Eğer bu muharebe bitirilmiş olsaydı, donanmanın boğazlardan geçmiş olacağını iddia ediyordu. Bu onun beyninde sabit fikirdi.

ÇEŞİTLİ GAZİLERDEN DİNLEDİKLERİM

18 Mart 1915 gününde olanları bizim gaziler bana şöyle anlattılar. Birçoklarının tekrarladıkları anıları birinin ağzından duyduğum gibi yazıyorum.

«O gün bombardıman aralıksız olarak öğleye kadar

devam etmişti. Hamidiye, Mecidiye istihkâmları ile Baykuş ve Dardanos bataryaları Fransız gemilerini mukabil ateş yağmuruna tutmuşlardı. Kelimenin tam mânâsı ile hırpalıyorlardı gâvuru, Bouvet zırhlısı zikzak manevralar yapıyordu. Herhalde ufak da olsa bir yara almıştı. İnflexible ise yaralı halde tornistan yapmış gerilemeye çalışıyordu. Diğer gemiler, boğazın methalinde atışlarına devam ediyorlardı. Derken Gaulois zırhlısı da su kesiminin aşağısından bir yara aldı. Bunu Agamemnon zırhlısı takip etti. Bu gemi yirmibeş dakika zarfında oniki isabet almıştı.

Karadaki Türk siperlerinde ve top mevzilerinde de durum pek iyi değildi. Bazıları berhava olmuş, bazılarında atacak mermi kalmamıştı.

Saat 14 sıralarında Erenköy açıklarında ve deniz yüzünde bir duman görüldü ve kayboldu. Bu Suffren isimli geminin sonuydu. Biraz sonra bir mayın tarama gemisi de aynı akibete uğradı ve denizin dibini boyladı.

Bu durumu gören bizler morâlman kuvvetlenmiştik. Atacak mermisi olmayan topçular bile sevinçlerinden yarlarında duramaz olmuşlardı.

Sevincimiz iyiydi hoştu ama bütün tabyalarda atılan mermiler an be an seyrekleşiyordu. Saat 17 olmuştu. Düşmanın Bouvet adlı gemisi de batmış, İnflexible ise yaralı olarak geriye çekilmeye başlamıştı. İrressistible kendisini akıntıya ve dalgalara kaptırmış Anadolu sahiline doğru sürükleniyordu. Biraz sonra da battı. Bunları gören düşman filosu komutanı harekâtı durdurmak mecburiyetinde kaldı.

Filo çekilirken Ocean isimli gemi de mayına çarparak battı.

Hava kararmaya başladığında saldırgan filo Ege Denizi'ne açılmıştı. Böylece Çanakkale deniz muharebelerinin en müthişi sona ermiş oldu.»

Gazinin sözünü burada kestip, 18 Mart 1915 gününün muharebe bilânçosuna geçelim.

Saldırgan filodan altı gemi tamamen veya kısmen saf dışı kalmıştı. Bu miktar İtilâf Devletleri'nin Akdeniz filosunun üçte biri demektir. Ayrıca ikibinden fazla bahriyeli boğulmuş veya kaybolmuştu. Buna rağmen Türkler 85 kadar ölü ve yaralı vermişlerdi. Müshakem mevkiilerdeki toplardan dokuzu kullanılmaz hale gelmişti. Cephane yokluğu tasası olmasa Türkler günlerini coşkun neşe içerisinde kapamış olacaktı.

Cephane meselesi hakikaten çok fena idi. Bu yüzden Türkler o geceyi endişe içerisinde geçirdiler. Zira 19 Mart'ın ne getireceği belli değildi. Boğaz tekrar ve üst üste birkaç gün zorlanacak olursa durum kötüye gidebilirdi. Fakat ne 19 Mart'ta ne de onu takip eden günlerde Boğaz denizden zorlanmadı. Bu durum Türkler için geniş bir nefes aldırıyordu. Buna rağmen her an tetikte idiler.

TAZELENEN HÜCUM

Babamın hâtıra defterinden özetleyerek.

«Alman Islâhat Heyeti'nin tercümanı olarak çalışmak istemiyorum. Cepheye gitmek için bugün tekrar müracaat ettim. Otuz üç yaşındayım, ama çarpışamayacak kadar yaşlı değilim. Bu defa kabul ettiler. Gelibolu'da 19. fırka'ya (Tümen) tayin edecekler. Nisan ayının başında orada olmam ihtimâl dahilinde.

Alman Miralay'ı (Albay) Kanengiesser'in yanına gideceğim.

Bugün işittiğim yeni bir haberi yazayım. Çanak-kale'de düşman yeniden hücumu geçmiş ama yine mühim birşey yapamamış. Çanak-kale Boğazı'nı kolay kolay geçemezler. Bizim yiğitler evel Allah bırakmaz onları. Oradan gelen haberlere göre düşman 28 Şubat'ta hücumu tazelemiş. Maksadı Boğaz'ın Rumeli yakasındaki Ertuğrul, Seddülbahir ve Anadolu yakasındaki Kumkale, Orhaniye istihkâmlarını yok etmekteymiş. Bu emelle o günün sabahı saat dokuzda (Gaulois, Bouvet, Suffren Charlemagne) isimli Fransız zırhlıları ile İngilizlerin (Queen Elizabeth, İrresistible) gemileri, iki kruvazör ve birçok torpido Boğaz'a yaklaşmışlar ve ateş kusmuşlar. Bizimkiler bu saldırışı metanetle karşılamışlar. Golva (Gaulois) zırhlısı isabet almış. Günün batmasıyla ateş kesilmiş ama Seddülbahir'le Kumkale istihkâmlarımız da susmuşlar. Bu iyi bir haber değil. Fakat düşman filosunun Boğaz'a sokulmaması seviniyecek birşey.

Bakımsız tabyalardaki askerlerimize Allah acımış olacak ki deniz fazla çalkantılı imiş. Bu yüzden düşman topları ekseriya hedeflerini bulamamışlar.

Bu taarruzlar hükümet erkânını tedirgin ediyor. Söylentilere bakılırsa galiba Anadolu'ya geçmeye niyetliler. Bence böyle bir şeye lüzum yok. Tabyalarımız ne kadar zayıf olursa olsun Mehmetçik düşmanın Boğazdan geçmesine mani olur.»

BÜYÜK HAREKÂT

Büyük Harekât 25 Nisan 1915 Pazar sabahı saat üç buçukta başlamış ve dört büyük akın halinde yedi

noktada çıkarma teşebbüsüne geçilmişti, Arıburnu'nda çıkarmaya iştirak edecek kuvvetleri taşıyan nakliye gemileri Donanma'nın himayesi altında sahile yaklaştı. Fakat Türklerin ateşi ile karşılaştı. Ne çare ki donanmanın kuvvetli taarruzu ve düşmanın zayıyata ehemmiyet vermemesi Türk öncülerini geriye çekilmek mecburiyetinde bırakmıştı. Böylece Anzak birlikleri karaya çıkmaya muvaffak oldular.

Aynı gün İngiliz birlikleri Teke burnuna, Helles burnuna, Seddülbahir'e ve civarına; Fransızlar ise, Kumkale civarına çıkarma yapmışlardı.

Bu çıkrama harekâtına 30.000 Avusturyalı ve Yenezelanda'lı, 17.000 İngiliz, 16.000 Fransız, 1000 deniz piyadesi; 1600 beygir ve merkep ile 300 vasıta iştirak etmiştir.

25 Nisan sabahının saat beşinden itibaren General Liman Von Sanders'in karargâhına haberler gelmeye başlamıştı. İlk Kumkale'nin güneyinde Biska koyu'ndaki birliklerden gelmişti. Düşman gemileri sahile yaklaşıyorlardı. Sonra karaya çıkarmanın başladığı ve kanlı savaşların devam etmekte olduğu haberleri takip etmişti. Helles burnu'ndan, Kaba tepe'den, Bolayır'dan aynı şekilde haberler birbirini takip ediyordu.

Liman paşa yedinci Tümen'e Bolayır'a hareket emri vermiş, kendisi de Saroz Körfezi'ne bakan tepeye gitmişti. Orada yirmi kadar düşman gemisinin sahil bataryaları ile yapmakta olduğu topçu düellosunu seyretmekte iken yanına Esat Paşa yaklaşmıştı. Teke burnu civarında ve Kumkale'de durumun vehamet kasbetmekte olduğunu, yardım talebinde bulduklarını söylemesine rağmen Liman Paşa'yı ikna edememişti. Zira General Von Sanders hücumun ana hedefi-

niñ Bolayır olabileceğine katiyetle inanmış bulunuyordu.

Anadolu cihetinde Kumkale'de beş harp gemisi sahili ve içerleri kuvvetli bir şekilde bombalayarak işe başlamıştı. Bir müddet sonra sahile asker çıkarılmıştı Yenişehir'de kanlı sokak muharebeleri olmuş, Türkler çekilmeye mecbur kalmışlardı.

Akşama kadar bu sahilde üç bin kadar Fransız askeri toplanmayı başarmışlardı. Türkler hava karardıktan sonra mukabil taarruza kalkmış ve kahramanca bir süngü hücumundan sonra Fransız'ları Yenişehir'den dışarıya atmışlardı.

Gelibolu yarımadasının en güney kısmına isabet eden Helles burnu ve civarındaki bataryalarla düşman gemileri arasında karşılıklı top düellosu hava işiyana kadar devam etmişti.

Askerlerle dolu sandallar kıyıya doğru yaklaşırken Türk mevzilerinden ateş kesilmişti. Zira mevkilerini belli etmek istemiyorlardı.

Düşman askerleri karaya ayak basar basmaz Türklerin kesif yaylım atışı ile karşılanıyor ve ağır zayıat vermeye mecbur oluyorlardı. Bilhassa Seddülbahir'de müdafaa çok başarılı olmuştu.

Düşman birlikleri hava karardıktan sonra karaya çıkabilmişler, deniz kıyısında dar bir noktada tutunabilmişlerdi.

Bolayır'ı döven düşman donanması akşama doğru ateşi kesmişti. Ertesi gün de hiç bir teşebbüste bulunmamıştı. Bu durumu gören Liman Von Sanders Paşa

aldanmış olduğunu anlamış ve Esat Paşa'nın istediği gibi iki birliğin güneye sevkine razı olup kendisi Maltepe'ye hareket etmişti.

İNGİLİZ HARBİYE NEZARETİ ARŞİVLERDEN 25 NİSAN ÇIKARMASI

(Kısaltılarak alınmıştır)

Alınan kararlarda Hunter Weston kumandasındaki 29. tümen bazı birliklerle takviye edilecek ve yarım-adanın ucundaki Seddülbahir mevkiinde beş ayrı yerden çıkarma yapacaktı. Bu hedef bütün taarruzun ana noktası kabul edilmişti. Zira gemilerden atılacak toplar için burası iyi bir hedefti. İyi tahkim edilmemiş bir kalesi vardı ve fazla sarp değildi. Çakıllı bir plâjdân üç yüz metre kadar tahlı bir yokuşu vardı. Çıkarma yeri de otuz metre kadar genişti. Sıkı bir bombardımanla kale ve tel örgüler yok edilebilir, böylece karaya çıkarılacak askerlere yol açılabilirdi.

Plânın tatbikine başlandığı zaman Albion adlı harp gemisi sabah saat beşte sahile yanaştı ve geniş bir sahayı bambalamaya başladı. Karadan cevap verilmedi ve bir saat sonra River Clyde adlı gemi içinde iki bin kadar askerle sahile yanaştı. Filikalar indirildi ve askerler bunlara bindirildi. Deniz fazla çalkantılı olduğu için ancak saat 6.22'de sahile yanaşabildi. Ama o sırada karadan korkunç bir ateş başladı. Flikalarda bulunanlar çok müşkül durumda idiler. Birkaç kişi denize atladı ve karaya çıkmayı başardılar, bunlar bazı tümseklerin ardına gizlenebildiler. Flikalarda kalanlar ise, sıkışık nizamda oldukları halde ayakta öldüler

Deniz kandan kıpkırmızı kesildi. Verilen bütün bu zaiyata rağmen hücumlar tekrarlandı.

Saat 9.30'da birçok kayıba rağmen sadece 200 kadar asker sahile çıkabildi. River Clyde'de ise, binlercesi bekliyordu. Bunlardan hedef teşkil edenler de karadan atılan kurşunlarla hemen öldürülüyorlardı.

General Hunter Weston durumun pek farkında değildi. Euryalus gemisinde bulunduğu sırada plânın ikinci bölümünün tatbiki için Tuğgeneral Napier'e asıl birlikleriyle sahile çıkma emrini verdi.

İlk harekât başarısız olmuş ve flikalarda bulunan askerlerin çoğu ölmüşlerdi. Fakat Napier de durumun farkında değildi ve kendisine yapılan ikâzlara aldırış etmiyordu. Nitekim kendisi de daha kıyıya varmadan öldü ve Seddülbahir harekâtı durduruldu.

Buradaki zorlukların yanı sıra Helles burnu'ndaki diğer dört çıkarma daha başarılı bir şekilde geçmekte idi. Teke burnu'ndan kesif çarpışmalardan sonra bir hayli asker karaya çıkarılabildi. Fakat yer yer karaya çıkan birliklerin birbirlerinin durumundan haberleri yoktu ve ihtiyacı olanlara yardım edemiyorlardı.»

Bu başarılı çıkarma «Y» plâjına olmuş ama ertesi gün İtilâf Devletleri'nin askerleri burada da büyük kayıplar vermişler. Aslında iki taraf da çok zaiyata uğramışlar ve o sırada kayıplarının ne kadar olduğundan iki taraf da habersizmiş. Dağınık bölgelerde çarpışmaların sürüp gitmesi birbirlerini ile irtibat kuramamaları 25 Nisan bilançosunu ancak günler sonra meydana çıkarmış.

Türkler verdikleri şehitlere karşılık takviye kuvvetleri isterlerken General Hamilton hâtıra defterine şunları yazıyor

«Kader emrederse koskoca, kahraman bir ordu tek bir gecede korkunç bir şekilde yok olabilir, ama asla teslim olmazlar. Olabilir ki bazıları karanlıkta korkabilirler. Şu anda kendimi rahat hissediyorum. İşte yazıyorum, düşünüyorum, varım. Yarın akşam nerede mi olacağım? Eh... Ne olmuş yani? Nerede olursak olalım... Nihayet hayatımızı yaşadık, cür'et ettik. Yarı yola gelmiş sayılabiliriz. Geriye bakmayacağız...»

Bu satırlarla General Hamilton iyimser görünmeye çalışmış. Çıkarmanın hakiki bilânçosunu bilmediği için Birdwood'dan aldığı iyi haberlere bel bağlamış ve ertesi gün Hunter Weston'un emrindeki askerlerin içerlere doğru yürüyeceklerine iman etmiş olmalı. Nitekim bu rahatlık içinde uykuya dalmış olan General Hamilton, gece yarısı kurmay başkanı Braithwait tarafından uyarılıyor ve kendisine kötü haber veriliyor. General Birdwood'dan gelen bir mesajda Kabatepe'deki bütün Anzak cephesini boşaltmak için izin isteniyordu ve bu izni ancak Hamilton verebilirdi.

Haber gerçekten kötü idi. Zira o gün Mustafa Kemâl bütün öğleden sonra Anzak cephesine amansız ve kanlı saldırılarını sürdürmüştü. Anzaklar ilk önce-leri biraz yer kazanmışlardı ama sonradan gerilemeye başlamışlardı. Birdwood emrindeki askerlerle birlikte sahil kenarında yüz metre uzunluğunda ve otuz metre genişliğinde bir yere sıkışıp kalmışlardı. Gelen bütün malzeme, hayvanlar ve toplar da bu daracık yerde karmakarışık istif ediliyordu. Tepelerden geti-

rilen yaralıların ardı arkası kesilmiyordu. Üstelik bu kısma hakim üç tepeden Mustafa Kemal'in askerleri durmadan mermi yağdırıyorlardı. Gittikçe kötüleşen durum yüzünden General Birdwood çekilme isteğinde bulunuyordu. Elindeki birlikler yıpranmıştı ve Türklerin yeni bir taarruzu her şeyi bitirebilirdi.

General Hamilton'u gece yatağından kaldıracak kadar mühim olan mesajında şunlar yazılı idi

«Yardımcı kumandanlarım askerlerin sabahki kahramanlıkları ve yorucu çalışmalarından sonra gün boyu karşılaştıkları ateşten dolayı dağılabileceklerini bildirdiler. Cepheden durmadan yaralı gelmekte ve bu arızalı arazide birliklerimiz toplanamıyor. Muharebeye yeni sokulmuş Yeni Zelanda birliği dahi ağır zayıat vermiş ve biraz morâli bozulmuştur. Birlikler yarın sabah da ateşe maruz kalırlarsa yerlerine ileri sürebileceğim yeni kuvvetler olmadığından durum bir fiyâsko ile sonuçlanabilir. Maruzatımın ne derece ciddi olduğunun farkındayım. Fakat eğer burayı boşaltacaksa bu boşaltma bir an önce yapılmalıdır.»

Başkomutan Hamilton mesajı okuduktan sonra bir an düşünmüş ve Amiral Thurbye dönerek «Siz ne düşünüyorsunuz?» diye sormuştu. Amiral gayet sakin:

— «Ne mi düşünüyorum? Şunu düşünüyorum. Şayet kendilerine dayanmak zorunda oldukları söylenirse dayanacaklardır.»

Bu kritik sırada iyi bir haber geliyor ve gergin havayı biraz olsun yumuşatıyor. AE-2 denizaltısı Marmara'ya geçmiştir ve geminin kaptanı Yüzbaşı Stoker gönderdiği bir mesajla bu durumu müjdelemektedir.

Toplantıda hazır bulunanlardan Keyes telgrafi okuduktan sonra Hamilton'a dönerek:

«Onlara bu haberi bildiriniz. Bu müjdeli bir haberdir. Bir Avustralya denizaltısı tarihe geçecek bir başarı sağlamıştır. Bu denizaltı Gelibolu'ya takviye getirecek bütün gemileri torpilleyecektir.»

Bu tavsiye üzerine Hamilton şu mesajı yazar ve Birdwood'a gönderir.

«Gönderdiğiniz haber hakikaten çok ciddidir. Buna rağmen bulunduğunuz yerde siperlenmekten ve dayanmaktan başka yapacak iş yoktur. Amiral Thirsby'nin size bizzat izah edeceği gibi birlikleri oradan boşaltmak en az iki gün sürer. Biraz önce bir Avustralya denizaltısı Boğaz'dan geçmiş ve Çanakkale'de bulunan bir Türk hücumbotunu torpillemiştir. Hunter Weston ağır kayıplarına rağmen yarın ilerleyecektir. Bu da sizin üzerinizdeki baskıyı azaltacaktır. Godley ile siz askerler üzerindeki şahsî nüfuzunuzu kullanınız ve tutunabildikleri yerlerde kalmalarını temin ediniz. Ian Hamilton.»

Bu yazıya şöyle bir not da ekliyor General:

«Not: Bu zor işi yapmak zorundasınız. Şimdilik yapacağınız ilk iş kazmak, kazmak, kazmaktır. Ian H.»

Bu mesaj İtilâf Devletleri'ne ait askerlere yeni bir ümit kaynağı oluyor ve tutunabildikleri yerlerde siperler kazıp, kendilerini emniyete almaya çalışıyorlar. Subay olsun, asker olsun, hepsi kazmaları kaparak siper kazmaya başlıyorlar.

26 Nisan günü havaların düzelmesi ile Hamilton neşesini buluyor ve Lord Kitchener'e şu satırları yazıyor: «...Allah'a çok şükürler olsun deniz biraz düzel-

di. Bu sayede kraliyet deniz kuvvetlerinin cesur gemicileri sanki yarışmış gibi ve soğukkanlılıkla kürek çekerek, askerlerimizi sahile taşıdılar. Kara ve deniz kuvvetlerimizden de Tanrı razı olsun. Türklerin çılgınca karşı koymalarına rağmen altı yerden yekûn olarak 29 bin kişiyi karaya çıkardık.»

ALAN MOOREHEAD'İN KİTABINDAN;

NİSAN HAREKÂTI

«... 25 Nisan'danberi süregelen muharebelerde pek başarılı olamayan İtilâf Devletleri'ne ait kuvvetler yorgun durumdalar. 28 Nisan'da Alçıtepe eteklerine çakılıp kalmışken ve her türlü silâha ihtiyaç varken Mısır'dan gelmiş olan bir miktar asker tembel tembel oturuyor. Bazı Hint ve Fransız kuvvetlerinin de yolda olduğu haberi General Hamilton'u sevindiriyor ve hâ-tıra defterine şunları yazıyor: «Hemen veren aslının iki misli vermiş olur! Bugün Gelibolu'da bulunacak tek bir kişi Akdeniz'de gezinen beş kişiye Londra'da merkez kuvvetlerinde boş gezen elli kişiye bedeldir...

Memlekette büyük bir titizlikle rakamları toplayıp —onları çok iyi tanırım— Başbakana ve Senyor Wtangler'e iç rahatlığı ile anlatıyorlar. Altı bin süngünün, hele saf İngiliz olunca, Türk imparatorluğunu perişan etmeye yeteceğini anlatıyorlardır. Cephemde o kadar veya ona yakın sayıda askerim olsaydı tabii yeterdi. Ama hakiki durum nedir? Elimdekilerin yarısı bütün geceyi sahil ve ateş hattı arasında su, cephane ve malzeme taşımakla geçirdi. Yer yer vuruşmalar da oldu.»

Hamilton yeni takviye bekleyedursun muharebe meydanında üç gün süren bir sessizlik hüküm sürdü. Bu zaman zarfında durmadan siperler kazıldı;

30 Nisan günü General Ian Hamilton, Queen Elizabeth'den kumanda gemisi olan Arcadian'a geçti. Bu sırada beş bin kadar yaralı hastane gemisi ile Mısır'a gönderildi ve ölüler gömüldü.

Bu sırada Türkler de boş durmadılar. Liman Von Sanders ordusunu hızla düzene sokmaktaydı. Anadolu yakasından ve İstanbul'dan takviye kuvvetleri almıştı.

Mayıs'ın birinde Türkler kesif bir bonbardımana başlamışlar ve süngü hücumuna kalkmışlardı. Bu saldırı üç gün sürdüğü halde bir netice alamadılar. Bu zaman zarfında Hamilton da 25 bin civarında takviye kuvvet almıştı ve altı Mayıs'ta karşı hücumla geçti. Üç gün süren bu çılgınca saldırıda da yine bir netice alınmadı.

Hamilton büyük sıkıntı içindeydi ve Londra'ya ardı ardına telgraf çekiyor, cephane, malzeme ve takviye istiyordu. Zira Helles ile Anzak'ta çok zayıf vermişti. Londra'ya yolladığı bir telgrafta «...Şayet iyi yetişmiş bir kolordu gönderirseniz büyük başarı umudu ile Helles ve Kabatepe cephelerinde baskıya devam edebilirim. Aksi halde başladığımız harekât korkarım ki bir siper savaşından ileriye gidemeyecektir.»

Bu sözler mağlûbiyeti peşinen kabul etmek demektir.

BABAM ŞALVARCIOĞLU ALİ RIZA'NIN HÂTIRA DEFTERİNDEN

25 Nisan ve sonraki günler:

«Geceyi uykusuz geçirdik. Sabahın erken saatlerinde Mustafa Kemâl'in emri ile bir tabur Boğaz'da hareket etti. Sıkı bir yürüyüş yaptık. Sarı Bayır'a vardığımızda piyade bitkin bir haldeydi. Tepeden baktığımızda denizde düşman gemilerini gördük. Askere dinlenme emri verildikten sonra Mustafa Kemal'le birlikte dört zabıt tarassut mevkii bulmak için ilerledik. Aşağı sahildeki durum iyice anlaşılmıyordu. Biraz daha ilerledik. Conk bayırına vardığımızda bazı askerlerimizin bize doğru koştuklarını gördük. Mustafa Kemâl müthiş sinirlenmişti. «Bunlar düşmandan kaçıyorlar» dedikten sonra önlerine doğru yürüdü ve niçin kaçtıklarını sordu: «Düşman geliyor efendim» dediler. Kumandan daha da kızmıştı. O sırada deniz tarafına baktığımda düşman askerlerinin ilerlemekte olduğunu gördüm ve kumandana bildirdim. Mustafa Kemâl kaçan askerleri durdurup süngü taktırmıştı. Askerler mermi yokluğundan bahsediyorlardı. Mustafa Kemâl onları bir hat halinde yere yatırdı. Kendisi en önde ayakta duruyordu. Bu sırada askere: «Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize baş-

Her ne hal ise, bu noktadaki Türk askerleri miktar itibariyle azdı ama tepelerde iyi muhafaza edilmiş siperlerindeydiler.

Sahile ilk olarak bin beş yüz Avustralya'lı asker çıkmıştı. Hava karanlıktı, sessizce ilerleyerek dimdik yükselen kayalıkların dibinde yerlerini almaya başlamışlardı.

Gün ağarırken Türk siperlerinden makineli ateşi başlamıştı. Anzaklar kendilerini koruyacak yer ararken bir miktar Mehmetçik sahile doğru inmeye başlamıştı. Daracık kumsal şeridinde kanlı bir süngü savaşındı sonra üstün kuvvet karşısında Türkler duralamaya mecbur kalmışlar ve hücumu tazelememişlerdi. Bir avuç Mehmetçiğe karşı çok üstün kuvvetle vermiş oldukları bu muharebe Anzaklar için iftihar vesilesi olacaktı.

MUSTAFA KEMÂL HARP SAHNESİNDE

25 Nisan günü sabaha karşı ilk top sesleri duyulur duyulmaz Maydos'un batısında bulunan 19. tümene silâhbaşı yaptırılmıştı. Bu Tümenin başında Kurmay Yarbay Mustafa Kemâl Bey (Atatürk) vardı. Çıkarma harekâtının seyriinden muntazam haber almamakla beraber tehlikeyi sezmişti.

Bir alay ile bir bataryayı derhâl Sarı Bayır istikametinde harekâta geçirmişti. Kendisi at sırtında ve askerinin önünde idi.

Atatürk'ün o günlerde yazmış olduğu notlarından özetleyerek alıyorum:

«Albay Kanengiesser o gün cereyan eden muharebeyi ve tarafımdan tarzı idareyi gördükten sonra ba-

na emniyet etti ve 31 Nisan, 1 Mayıs 1915 gecesi rütbesinin yüksek olmasını nazarı itibara almadan benim emirlerime harfiyen uyacağını beyan etti. Buna rağmen 1 Mayıs 1915 günü düşmanın bir mukabil tarzında halinde mağlûp olacağımızı ve binaenaleyh bugünkü vaziyetin pek tehlikeli olduğunu görerek geriye çekilmek için ısrar etmeye başlamıştı. Halbuki düşmanın taarruzu kat'î olmadığı gibi bizim geri çekilmeye kalkmamız düşmanı taarruzî harekete teşvik ve karışık bir halde bulunan kıtamızın kısa bir mesafe geri çekilerek tavsiye olunan hatta durması mümkün olmayacağı, bilâkîs böyle bir hareketin inhizamı umumiyeye sebebiyet verebileceği bence muhakkak görüldüğünden bu tavsiyenin katiyen bir daha tekrar edilmemesini kendisinden rica ettim. Kolordu Kumandanı Esat Paşa gelip durumumuzu gözden geçirdikten sonra bundan böyle kararımın ne olacağını sordu. Bulduğum hattı muhafaza ve tahkim, kıtaatın yeniden tertip ve tanziminden ibaret olduğunu ve çünkü 25 Nisan'danberi düşmanı denize atmak azim ve niyetiyle harbeden ve on metreden yüzelli metreye kadar bir mesafe dahilinde düşmanla yakın ve sıkı bir temas tesis eden düşmana işgâl ettiği mevki önünde âdeta bir ihata hattı teşkil eden kıtaatımızı geri almak cihetini asla münasip görmediğimi bildirdim. Esat Paşa mütalâa ve kararına hiç bir itirazda bulunmadı. Ancak Kannengiesser Bey'in geriye çekilmek hususundaki tavsiyesinden maada ileri gidip kıtaatın tertip ve tanziminde yardımcı olmaları için yanma icabeden subayları vermek suretiyle her türlü kolaylık gösterildiği halde Albay Kannengiesser'in vakit geçirmekte olduğunu gördüğümünden Paşa haz-

retlerine «25 Nisan'danberi bu kuvvetlerin başında ve her türlü mesuliyeti severek kabullendiğim bu cep-hede bir askerin dahî geri alınmasına razı olamam. Burada bu şart dahilinde mesuliyeti deruhte edecek yalnız bir kumandan bulunmalıdır, müşavere ile kumandanlık olamaz» dedim. Bunun üzerine Paşa: «Bugüne kadar mesuliyet deruhte eden sizsiniz. Bundan sonra da mesuliyet sizin üzerinizde kalacaktır. Allah muvaffakiyetinizi daim etsin» duasıyla karargâhlarına avdet buyurdular. Biz görevimize devam ettik.»

MUSTAFA KEMÂL DOĞRU YOLDAYDI

Anlaşmazlıklara rağmen Kurmay Yarbay Mustafa Kemâl doğru bildiği yolda yürümüş ve sonunda başarıya ulaşmıştır.

Gelibolu savaşları hakkında resmî veya gayriresmî birçok kitap ve vesika okuduktan, bir o kadar görgü şahidi dinledikten sonra bende uyanan kanaat şudur. Türk'ün kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu rahmetli Gazi Mustafa Kemâl Atatürk daha o gün ihtiyar tarihin sahifelerine adını silinmeyecek bir şekilde yazdırmıştır. Şöyle ki o diğerlerinin yani amirlerinin göremediklerini görmüş ve kendi inisiyatifini ile hareket ederek, Conkbayırını ve Sarıbayır'ı kurtarmış, böylece Gelibolu savaşlarında en tehlikeli durumu atlatarak muharebenin gidişatını Türkün lehine çevirmiştir. Bu mıntıkada eğer düşman tutunabilse ve yerleşebilseydi, Çanakkale Boğazı büyük tehlikeye girer, belki de Gelibolu muharebesi İtilâf Devletlerinin yararına daha o gün bitmiş olurdu.

Mustafa Kemâl, düşmanın ilerlemesini önlemeye azmetmiş ve bunda başarılı olmuştu. Bazı kaynaklar General Hamilton'un bile Kabatepe ve Conkbayırı'nın ehemmiyetini sonradan takdir etmiş olduğunu kaydediyorlar. Sonraları büyük ehemmiyeti takdir edilecek ve elli bin kişi canlarını verecektir bu bölgede.

Yine yabancı kaynaklara göre Mustafa Kemâl'in o anda orada bulunması İtilâf Devletleri için büyük şansızlık olmuştur. Zira ilerlemek için fırsat bulmuş olan Anzaklar eğer durdurulmamış olsalardı ve o gün Conkbayırı düşman tarafından zaptedilseydi muharebenin neticesi orada ve o anda alınmış olurdu. Bu mütalâayı harbin sonunda neşredilmiş Türk raporlarında da görüyoruz. Bu raporlardaki şu cümleler dikkate şâyandır:

«... Şayet İtilâf Devletleri Kabatepe'deki birliklerini büyük miktarda takviye etmiş olsalardı ve sık sık hücum ederek iki kilometre kadar içerilere girebilse lerd, yani yüksek kısımları tutmuş olsalardı, belki başarıya ulaşılırdı.»

Bu bir düşünce olmakla beraber gerçek şudur ki, şayet Mustafa Kemâl zamanında yetişmemiş ve kendi emrindeki birlikleri yine kendi inisiyatifi ile muharebeye sokmamış olsa idi, Avustralyalı'lar Conkbayırını muhakkak almış olacaktı.

Mustafa Kemâl ve emrindeki birlikler Anzak'ları oldukları yerde mihladıktan sonra hemen Esat Paşa'ya gitmiş, durumu rapor ederek 19. tümenin geride kalmış olan alayını da alarak Kabatepe'ye gitmiştir. Bu andan sonra büyük komutan cepheyi hiç brakma-

yacak ve daima ön saflarda çarpışacaktır. Böylece de önsezişi ve askerî dehası sayesinde unutulmaz kişiler arasına girişinin ilk ve sağlam adımını atmış olacaktır.

MUSTAFA KEMÂL'İN TUTUMU

Bazı yazarlar, Atatürk'ün muharebe kazanmak için emrinde bulunanları «ölüme gönderirdi» diye kaydederler. Ben bu bakımdan fikir beyan etmeyip, sadece büyük insanın o günlerde vermiş olduğu şu emri tekrar yazacağım:

«Size ben taarruz emretmiyorum. Ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir.»

Anzakların büyük taarruzunda böyle emir buyurmuştu Mustafa Kemâl Bey. Kendisi de kurşunların yağmur gibi yağdığı ön saflarda bulunuyordu. O'nu gören Mehmetçikler düğüne gider gibi hücumla kalkıyorlar ve Allah! Allah sesleri arasında şehit oluyorlardı.

Muharebe ekseriya süngü süngüye, yumruk yumruğa, gırtlak gırtlığa oluyordu. Anzaklar hatırı sayılır savaşıtlardı. Fakat Türkler kendi topraklarını, kendi analarını, kendi bacılarını, kendi çocuklarını koruyorlar ve seve seve can veriyor şehitlik mertebesine erişiyorlardı. Anzaklar ise, binlerce kilometre uzaklardan gelmişler, ne için çarpıştıklarını bile bilmeyen, sadece politikacıların emirlerine itaat eden kişilerdi.

Kararsız ve kat'î neticesiz çarpışmalar devam etmiş, kimin nereyi aldığı, nereyi kaybettiği belli ol-

mamıştı. Fakat her şeye rağmen Anzaklar kendilerine siperler hazırlamışlardı.

Türkler zayıf düşerlerken takviye kuvveti alınca morâl bakımından kuvvetlenmişlerdi.

İtilâf Devletleri'ne ait gemilerden düşmana devamlı olarak takviye kuvvetleri geliyor, büyük zayıat vermelerine rağmen sahile yerleşmekte inat ediyorlardı.

Anzakların ilk büyük taarruzunda güneş batarken iki taraf da büyük zayıat vermiş ve bitkin düşmüşlerdi.

KUMKALE VE SEDDÜLBAHİR'DEKİ DURUM

Kumkale'ye çıkmış olan Fransızlar için de durum pek parlak değildi. Nitekim 26 Nisan günü sahildeki askerler tekrar gemilere bindirilmişti.

General Hamilton'a göre Kumkale'deki harekât beklenen neticeyi almış, Anadolu yakasından Gelibolu'ya yapılması muhtemel Türk yardımını engellemişti. Generalin bu düşüncesi belki yerinde idi. Ama Kumkale çıkarması ikibin Fransız'ın ölümüne sebep olmuştu.

İngilizlerin taarruzu Seddülbahir'de kuvvetli idi. Türk askerleri burada top ateşi altında ağır zayıat veriyorlardı. Denizin üç tarafından düşman gemileriyle kuşatılmış olduklarından siperlerde ufak bir kımıldama kesif bombardımana hedef olmaya yetiyordu.

Hava karardığı zaman bile ışıldaklarla aydınlanan sahil, gemilerin ateşine maruz kalıyordu. Karaya çıkabilmiş olan İngiliz askerleri gayet dar bir noktada tu-

tunabilmişlerdi. Fakat donanmanın devamlı ve tesirli ateşleri Türklere göz açtırmıyordu.

Devamlı bombardımandan sonra sahil şeridindeki İngiliz askerleri, Türklerin telef olduklarını sanarak hücumla kalkmışlardı. Fakat tüten enkaz arasındaki siperlerde yaşayanlar vardı ve süngü takıp karşılına dikilmişlerdi. Çok şiddetli ve kanlı bir çarpışmadan sonra büyük zayıat veren mütecaviz çekilmek mecburiyetinde kalmıştı.

Bu durum üzerine düşman gemileri top ateşlerini daha gerilere ve sivil halkla meskûn köylere teksif etmişlerdi. Buna rağmen İngiliz askerleri büyük bir başarı kazanamamışlardı.

Üç günlük korkunç savaşlar neticesi İtilâf Devletlerine ait askerler ancak Anzak körfezinde ve Helles burnunda biraz tutunabilmişlerdi.

27 Nisan'da akşam olurken mütecavizlerin durumu pek parlak değildi. Büyük zayıata rağmen hiçbir ihraç noktasında ümit ettikleri başarıyı elde edememişlerdi. _

ÇANAKKALE'Yİ ÜÇ GÜNDE GEÇEBİLECEKLERİNİ SANIYORLARDI

İtilâf devletlerinin komutanı 25 Nisan'daki çıkarma teşebbüsünde muvaffak olursa, üç gün zarfında donanmanın Çanakkale Boğazını geçebileceğini ümit ediyordu. Boğaza hâkim olan Alçıbaba tepesinin kolayca alınabileceği ve bu sayede kat'i neticenin elde edileceği zannediliyordu. Fakat muharebenin seyri komutanın ve komuta heyetinin plânladığı gibi olmamıştı.

Üç gün değil, üç hafta sonra da Helles burnundaki İngiliz ve Fransız birlikleri Alçıbaba tepesinden hâlâ beş kilometre uzakta bulunuyorlardı. Anzakta ise Avustralya'lı ve Yeni Zelanda'lı birlikler dokuz yüz metrelilik bir sahada sıkışıp kalmışlardı. Bütün cephelerde topyekûn ağır zayıat verilmiş, cephaneye ve malzemeye azalmıştı.

25 Nisan'daki çıkarma teşebbüsünde 200 parça gemi yer almıştı. Mütecavizlerin moralleri yüksekti. Askerler arasında «Türk lokumu, İstanbul'a Haremlere..» gibi söylentiler dolaşıyor, herkes zevkten dört köşe oluyordu.

Burada garip bir noktayı da yazmak isterim. 25 Nisan çıkarılmasından Liman Von Sanders Paşa geç haberdar olmuş, mütecaviz kuvvetlerin kumandanı olan İan Hamilton ise muharebenin seyrini iyice takip edemeyeceği Queen Elizabeth gemisinde kalmıştır. Yani iki tarafın kumandanları da ilk çıkarma ve çatışmanın gidişatını kendi gözleriyle görememişlerdir.

İKİ TARAF TAKVİYE ALIYOR

26 Nisan günü Fransızlar Kumkale'den çekilince Anadolu'dan Gelibolu'ya Türk takviye birlikleri geçmeye başlamıştı.

1 Mayıs 1915 günü Türk siperlerinde vaziyet oldukça parlaktı. Zira gelen taze kuvvetlerle yorulmuş askerin maneviyatı yükselmişti. Bu durum üzerine düşmanı denize dökmek gayesi ile hücumla kalkılmış, fakat bütün çabalara rağmen bir muvaffakiyet elde edilememişti.

Arka arkaya üç gece süren hücumdan sonra Türkler bir netice alamamış, üstelik çok zayıf vermiş ve bitkin düşmüşlerdi. Harp meydanında binlerce şehit yatıyordu. Buna karşılık düşman da bir hayli hırpalanmış, çok ölü vermişti.

6 Mayıs günü düşman Mısır'dan takviye kuvvet almıştı. Bundan cesaretlenen Hamilton, Alçıtepe'nin zaptı için büyük hücumla kalkmıştı.

Önce kıyıya yaklaşmış olan gemiler, Türk meşzilelerini kesif bir top ateşine tuttular. Bu ateş o ana kadar görülenlerin en kuvvetlisi olmuştu. Bu büyük taarruz Alçıtepe'nin güney yamacındaki gözetleme noktasından iyice takip edilebiliyordu. Çarpışmaları insan bir film seyredermiş gibi görebiliyordu bu noktadan. Avcı hattına yayılmış mütecaviz birlikler yer - yer meydana çıkıyorlar, biraz ilerleyip sonra tekrar tam siper alıp kayboluyorlardı. Bazı - bazı Türklerin de mukabil taarruzları oluyordu.

Öyle zamanlar olmuştu ki, ileri hattaki Türk siperlerinde canlı kimse kalmamıştı. Bundan faydalanan düşman da bu yerleri zaptetmişti.

Öyle günler oluyordu ki siperler bir günde birkaç defa el değiştiriyordu. Böylece Mayıs ayının ilk günleri kat'i netice alınmadan geçmişti. İki taraf da sonuçta varacak bir taarruz düşünüyor, fakat bunu kuvvetten fiile çıkaramıyordu.

İngilizlerin devamlı olarak takviye ve malzeme yardımına almalarına rağmen, Türkler ellerindekilerle idare etmek mecburiyetinde idiler.

Mehmetçiklerin sırtlarında yazlık elbiseler vardı. Ayakkabı yerine ayaklarına keçe parçaları sarıyorlardı. Yiyecekleri ise yok denecek kadar azdı.

Mayıs ayının ortalarına kadar durum böyle devam etmişti. Kısa zamanda parlak bir netice ümit etmiş olan İtilâf devletleri hayâl kırıklığına uğramışlardı. Gerek denizde, gerekse karada beklenenden fazla verilen zayiata rağmen elle tutulur bir başarı elde edilememişti.

12 Mayıs sabahı Goliath zırhlısının bir Türk muhribi tarafından torpillenip batırılması ve mürettebatın beş yüz kadar insanın boğulması İngiltere’de büyük tepki yaratmıştı. Bu olay üzerine sancak gemisi Queen Elizabeth geri çekilmek istemiştir. 13 Mayıs günü hatıratında Churchill şunları yazmıştır :

«...Kitchener çok öfkeliydi. Lord Fisher da kızmıştı. Queen Elizabeth muhakkak yurda dönmeliydi. Kendilerini sakinleştirmek için gayret sarfettim ama sonunda Fisher’in dediği oldu. Ve Queen Elizabeth’in geri çağırılması için yazı yazıldı. Ayrıyeten Robeck’in Çanakkale’ye yapmayı düşündüğü yeni saldırı durduruldu.»

Yalnız Çanakkale harekâtında değil, İtilâf devletleri birçok cephelerde bir çıkmaza girmişlerdi. Tabiiyle bu durum İngiltere kabinesini sarsıyordu.

Mayıs Ayında İstanbul
Allan Moorhead’ın «Gallipoli» adlı
eserinden kısaltılarak alınmıştır.

Çanakkale harekâtının başladığı ilk zamanlarda İstanbul’da birbirini tutmayan söylentiler dolaşıyordu. Çıkarma sırasında on bin düşmanın öldürüldüğü söyleniyordu. İtilâf devletlerine ait otuz bin askerin de esir edildiğinden söz ediliyordu. Başka bir söylenti de düşmanın İstanbul’a doğru yürüdüğü haberi idi. Der-

ken, İtilâf devletlerine ait askerlerin denize döküldüğüne dair havadis dalga dalga yayıldı İstanbul ufuklarında.

Mart ayında Çanakkale'de yapılan donanma saldırısını umursamayan İstanbul'lular Gelibolu'ya çıkarma yapılırken heyecanlanmışlar, hattâ paniğe kapılmışlardı. Hükûmetin Anadolu'ya taşınacağına dair çıkan haberler ve bu iş için trenlerin hızırlanması da halkı tedirgin etmişti. Fakat bunların hepsi birer boş kuruntu idi. Yani başkentten bir gece içinde işgali veya mahvedilmesi düşünülemezdi.

Enver Paşa daha ilk zamanlarda kesin bir tavır takınmıştı. İtilâf devletlerinin yenilgiye uğramış olduğunu açıktan açığa söylüyordu. Hattâ bu sevincini geniş çapta açığa vurmak için Ayasofya'da bir kutlama töreni düzenletti. Bütün cadde, sokak ve meydanlarda bayraklar asıldı ve padişaha «Gazi, Fatih» ünvanları verildi.

Mayıs'ın ilk haftası sona ererken istilâcı kuvvetlerin pek ilerleyemediği kesin olarak ortaya çıkmıştı. Bununla beraber savaşın doğurduğu sıkıntılar başlamıştı. Kömür ve gaz karaborsaya düşmüş, piyasada alış - veriş tamamiyle durmuştu. Ayrıca gazetelere de sansür konmuştu. Fakat herşeye rağmen şehrin yaşayış temposu pek fazla değişmemişti. Doğu Ekspresi ile İstanbul'a gelen turistler herşeyin normal gidişinde olduğunu görerek şaşkınlığa uğruyorlardı. Geceleri ışıklar yanıyordu. Pera Palas Oteli açıktı. Lokantalarda bol ve çeşitli yemekler vardı.

Rus'ların Karadeniz donanmasının İstanbul Boğazını bombardıman etmeleri bile pek az telâşa sebep oldu. Çünkü bunlar bir vur-kaç hareketinden ibaretti ve

kısa bir süre sonra da arkası kesildi. Yabancı diplomatların toplandıkları uluslararası kulüpte Talât Paşa sabahlara kadar sakin sakin poker oynamaktaydı. Enver Paşa ise o kendine pek emin tavırlarına devam ediyordu. Çanakkale'den almış olduğu bir yadigârı ziyaretçilerine göstermekten büyük zevk duymaktaydı. Bu yadigâr Queen Elizabeth zırhlısından atılmış ve patlamamış bir mermi idi ve saraydaki Bizans sütununun üzerine yerleştirilmişti.

Bu sıralarda Almanya'nın İstanbul'daki sefiri Wangenheim çok ilgi çekici bir kimseydi. İri - yarı, gezeve bir adamdı ve kendinden pek emin tavırlarla akşamları klüpte boy gösteriyor, öteki diplomatlar çevresini alınca da onlara Postdam'dan almış olduğu son haberleri ayrıntılarıyla anlatıyordu. Şu kadar Rus askeri esir edilmiş, Fransız cephesinde şöyle bir zafer kazanılmış ve denizlerde İtilâf devletine ait bu kadar gemi batırılmış gibi sözlerdi bunlar.

Klüpteki diğer üyeler ister istemez bu sözlere inanıyorlardı. Zira yalnız Alman sefaretinde telsiz vardı.

Wangenheim'in günlük konuşmaları devam edersun, öte yanda Enver Paşa'nın, Liman Von Danders'le nasıl kavga ettiğine, O'nun yerine cepheye gideceğine dair çeşitli hikâyeler anlatılırdı.

İstanbul'un dışında Robert Kolejdeki Bulgar öğrencilerinin yurtlarına çağırılmış oldukları işitilince ortalığı bir telâş havası kaplamıştı. Birbirleri ile iddiaya girenlerin çoğu bu olaydan Bulgaristan'ın savaşa girmek üzere olduğuna inananlardı. Fakat ne zaman ve kimin yanında savaşa gireceğini hiç kimse kesin olarak söyleyemiyordu.

Bu dedikodular sürüp giderken işe yine Wangenheim karışıyor ve önceden ezberlemiş gibi bütün soruları cevaplandırıyordu.

Gelibolu çıkarması genç Türkler'i birbirine sıkı sıkıya bağlamış; onları her zamankinden daha kuvvetli bir duruma getirmişti. İtilâf devletlerinin aksine Türkler yarımada ilerlemek zorunda değillerdi. Bu cephe tutulduğu sürece Bulgaristan'ın, Romanya'nın, hattâ Yunanistan'ın karşılarında çıkmaları ihtimali yoktu. Savaş durumunun siyasî havayı gerginletmesi de Türkler için yararlı oluyordu. Bu durum istedikleri mallara el koymak hakkını veriyordu onlara. Aktif servise gittikçe daha çok asker topluyorlar, halkın yaşayışı üzerinde daha sıkı bir kontrol kuruyorlardı. Türk ordusunda yarım milyonun üstünde asker vardı ve Gelibolu'daki cepheler Kafkasya'dan gelen birliklerle takviye edilmişti. Almanlar ise Bulgaristan ve Romanya'dan asker ve cephane geçirmek için türlü yollara başvurup başarıyorlardı.

Alman idaresi altında İstanbul'da bir cephane fabrikası daha faaliyete geçirilmişti. Çürüğe çıkmış savaş gemilerinden sökülen toplar cepheye sevk ediliyordu.

Bütün başarılarında Enver Paşa alkışlanıyor ve gözlerde büyütülüyordu. Kendisi Türkiye'nin diktatörü durumundaydı. Yalnız çevresindeki Generaller değil, Almanlar bile ondan çekiniyorlardı. Zira Enver Paşa sık sık onları atlatıp Kayzer'le doğrudan doğruya temas ediyordu.

Enver Paşa'nın kabaca davrandığı zamanlar da oluyordu. Mayıs başlarında Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'yu çağırılmış, büyük bir öfke için-

de ona, İngilizlerin Gelibolu'da masum köy ve kasabalarını bombardıman ettiklerini bildirmişti. Camilerin ve hastanelerin yıkıldığını söylüyor, bir hayli kadın ve çocuğun öldürüldüğünü bildiriyordu. Buna bir misilleme yapacağından söz ederek, Türkiye'de yaşamakta olan üç bin civarında İngiliz ve Fransız vatandaşının tutuklanarak Gelibolu'ya gönderileceğini söyledi. Enver Paşa, elçiye Washington aracılığı ile İngiliz ve Fransız hükümetlerine bundan böyle yarımada Türkler kadar kendi ırkdaşlarını da öldüreceklerini bildirmesini söyledi. Morgenthau bombalanan yerlerin askerî hedefler olduğunu söylemek istediye de bir netice alamadı. Birkaç gün sonra tevkifler başladığı zaman Amerikan elçiliğine heyecan ve korku içinde İngiliz ve Fransız asıllı kalabalık hücum etti. Bunların çoğu İngiliz ve Fransız ana - babadan olmaydılar, ama ömürlerinde ana yurtlarını görmemişlerdi. Her ortaya çıkışında bu insanların yüzlercesi Elçi'nin etrafını sarıyor, ağlayarak dertlerini anlatmaya çalışıyor ve kendilerini kurtarması için yalvarıyorlardı.

Durumun nezaketini anlayan Morgenthau çaresiz kalıp tekrar Enver Paşa'dan randevu aldı ve gidip konuştu. Bu kez Enver Paşa, elçiye nazik davrandı. Bazı tartışmalar ve pazarlıklar oldu. Sonunda yirmibeşi İngiliz ve yirmibeşi de Fransız olmak üzere elli tanınmış kişinin Gelibolu'ya yollanması yolunda anlaşmaya varıldı.

Ertesi gün kabile yola çıkar çıkmaz Morgenthau tekrar faaliyete geçti. Fakat çalışmaları İngiliz Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey'den gelen telgrafla hiç de kolaylaşmış olmadı. Zira telgrafta rehinelere uğrayacağı herhangi bir kazadan Enver Paşa ile arkadaşları-

nın sorumlu olacağı ifade ediliyordu. Bu durumu Morgenthau hatıratında şöyle belirtiyor :

«...Bu mesajı 9 Mayıs'ta Enver Paşa'ya sundum. O zamana kadar kendisini pek çok durumlarda görmüştüm. Ama Sir Edward'ın telgrafını işitince kapıldığı çılgınlık tamamıyla bambaşka birşey olmuştu. Ben telgrafi okudukça suratı gitgide değişiyordu. Sonunda bütünüyle iradesini kaybetti. Üzerindeki takıma Avrupa tavırları bir maske gibi sıyrılıp düştü. O anda O'nun asıl karakterini gerçek haliyle görüyordum. Vahşi ve kana susamış bir insandı âdeta. «Dönmeyecekler!» diye haykırdı. «Onları orada perişan olana kadar tutacağım. İngilizler bana dokunsunlar da görelim bakalım...» sonra hiddetle devam etti. «Beni tehdit mi ediyorsun?» Bir müddet geçince sakinleşti ve rehinelere İstanbul'a getirilmelerini kabul etti.

Bu olay İstanbul'da günün dedikodusu olmuştu. Fakat kısa zamanda unutuldu. O günlerde İstanbul halkında garip bir kapılıverme hali vardı. Bu durum bir yandan savaş sebebi ile oluyorsa da ortada elle tutulur birşey olmadığı halde herkes herşeyden korkuyordu.

Mayıs'ın sonlarına doğru Çanakkale'de İtilâf devletlerinin bir başarı gösteremedikleri haberi dolaşırken ayın yirmi beşinde İstanbul savaşın yakınlığını ve pek tehditkâr bir durum aldığını birden anlayıverdi. Boğaz' da bir İngiliz denizaltısı belirivermişti.

Boğaz bütün gece ışıklarla taranıyordu. Bir denizaltı Boğaz'da yüzeye çıkar çıkmaz sadece ateşle değil, tekneyi sahile doğru sürükleyen akıntılara kapılmak tehlikesiyle de karşılaşacaktı. Kepez burnundaki on sı-

ra mayın hattının da düşünülmesi gerekirdi. Bütün bunların ötesinde de Geçit'in kendisi vardı.

Bir milden daha az genişliği, her iki kıyısındaki topları ve her an üzerinde dolaşan devriye botlarıyla Boğaz'ın en dar yeri olan geçit..

Çıkarma tarihine kadar Boğaz'ı bütün zorlama teşebbüsleri başarısızlığa uğramıştı. Hattâ Avustralya'nın E — 2 denizaltısı bile bir - iki gün sonra yüzeyde yalananarak batırılmıştı. Joule adındaki bir Fransız denizaltısı da Çanakkale civarında saf dışı bırakıldı. Bütün bunlara rağmen Nisan ayında İngiltere'den gelmiş olan denizaltıların genç komutanları yeni denemeler yapmak için can atıyorlardı.

Alman denizaltıları (U — botları) için Gelibolu tamamen ayrı birşeydi. Onların hedefleri açık Ege denizinde ve yarımadanın sahillerinde dolaşan İngiliz donanmasıydı. Fakat Nisan ayında bu tekneler henüz Çanakkale'ye ulaşamamışlardı. 25 Nisan'da U — 21 denizaltısı Binbaşı Otto Hersing komutasında Almanya'dan yola çıkarıldı. Bu zaman zarfında İngiliz denizaltıları Boğaz'da oldukça serbest hareket edebiliyorlardı. Nitekim İstanbul'dan Helles'e 6000 kişilik bir birlik götüren bir yolcu gemisini E—14 adlı İngiliz denizaltısı batırmıştı. Bu denizaltı Boğaz'da ve Marmara denizinde günlerce bir hayalet gibi dolaşmıştı. Sonra onun yerini E—11 adlı denizaltı aldı. Bu gemiye Binbaşı Nasmith komuta ediyordu. Nasmith gözü pek bir bahriyeliydi ve niyeti doğrudan doğruya İstanbul'a saldırmaktı. Marmara denizine girmeden önce bir Türk yelkenlisini esir aldı ve onunla bordalayarak yol aldı. 23 Mayıs'ta bir Türk hücum botunu ve bazı küçük tekneleri batırdı.

Birkaç gün sonra da Nağra adındaki Türk yolcu gemisine rastladı. Olayı o zamanlar Shicago Daliy News gazetesinin muhabiri olan Amerika'lı Raymond Swing şöyle anlatıyor :

«Bavyera'lı bir doktor arkadaşla geminin güvertesinde idik. Kendisine «tam denizaltıya uygun bir sabah» dediğimde biraz ilerimizde bir deniz altının su yüzüne çıktığını gördüm. Bu E — 11 adlı İngiliz deniz altısı idi. Kumanda köprüsünde bulunan subayla aramızda şu konuşma geçti :

— «Kimsiniz?»

— «Chicago Deily News gazetesinden Swing»

— «Tanıştığımıza memnun oldum Swing, ama ben ne gemisi olduğunu anlamak istedim.»

— «Türk nakliye gemisi Nağra.»

— «Gemidekiler bahriye askerleri mi?»

— «Hayır tayfalar.»

— «Gemiyi batıracağım.»

— «Gemiyi terkedebilir miyiz?»

— «Evet ama çabuk olun.»

Gemide kargaşalık başlamıştı. Herkes küpeştelere tırmanıyor ve flikaları indirmeye çalışıyordu. Neden sonra cephaneye yüklü olan bu gemi torpillendi ve alevler içinde sulara gömüldü.»

E—11 boğazda korku yaratıyordu ki 25 Mayıs sabahı Türk topçuları alarına geçirildiler.

Nasmith kumanda ettiği denizaltıyı Kızkulesi'ne kadar getirebilmişti. Fakat boğazın akıntılarını bilmediği için büyük tehlike atlattı ve Marmara'ya döndü. Nasmith bu olayı raporunda şöyle anlatıyor:

«Kızkulesi civarında akıntıya kapıldık ve bir hayli bocaladık. Sonra Marmara'ya dönmeye mecbur olduk.»

Nasmith Marmara'da bir hayli başarı sağlamış ve ancak gemisi bir mayınla bordalaştıktan sonra tehlikeyi atlatarak Çanakkale'den dışarıya çıkabilmişti...

Aynı günlerde Çanakkale sahnesinde Hersing idaresindeki Alman U—21 denizaltısını görüyoruz. Bu denizaltının komutanı büyük bir başarı ile Triumph zırhlısını batırıyor bu olay Türk siperlerinde sevinçle karşılanıyor.

18 MAYIS VE SONRAKİ DURUM

18 Mayıs'ta ve sonraları devam eden muharebelerde çeşitli kaynaklar birbirini tutmayan bilgiler vermektedirler. Çok kanlı geçmiş olan bu çarpışmayı ilk defa hangi tarafın başlatmış olduğu kesin olarak bilinmiyorsa da daha ziyade Liman Von Sanders'in hatıralarına inanmak doğru olur kanaatindeyim. General sorumluluğu üzerine alarak şöyle yazıyor: «...söz konusu saldırının tarafımdan işlenmiş bir hata olduğunu kabul ediyorum. Bu hatayı düşmanın kuvvetini iyi tahmin edememekle ve elimizdeki yetersiz topçu kuvvetleriyle ve çok az cephane ile bu işin altından kalkamayacağımızı hesap etmemekle yaptım.»

Bazı kaynaklar ise bu saldırının 10 Mayıs günü cepheyi ziyaret etmiş olan Enver Paşa tarafından tertiplenmiş olduğunu ileriye sürüyorlar.

Esat Paşa'nın emrinde 42 bin kişilik bir kuvvet toplanmıştı. Bu birliğe Anzakları denize dökme emri verilmişti. Anzakların tutmuş oldukları köprü başı temizlendikten sonra da Türk birlikleri Hamilton'un Helles burnu'ndaki kuvvetleri üzerine yürüyeceklerdi.

O sıralarda Anzak birlikleri üçgen şeklinde bir arazide siperlenmişlerdi. Sahilde üç ve Sarıbayır eteklerine doğru bir kilometrelik bir sahaydı bu. Siperler birbirlerine çok yakındı. Bunun sebebi de İtilâf Devletleri'nin gemilerinden atılacak mermilerden korunmak içindi.

Siperlerden karşı tarafa gayet kolayca el bombaları atılabiliyordu. Bunların iade edildikleri de oluyordu. Cephede hava çok gergindi. Siperden çıkarılan herhangi birşey karşı taraftan görülür görülmez vuruluyordu. Türkler hâkim mevkiilerde oldukları için daha şanslı idiler.

18 Mayıs günü saat beş sularında sabahtanberi süregelen sessizlik Türklerin kesif bir bombardıman ateşi ile yırtıldı ve kısa bir zaman sonra kesildi. Bunun bir hücum hazırlığı olduğunu anlayan Anzaklar gerek keşif uçakları, gerekse denizdeki gemilerden aldıkları haberlerde tahminlerinin doğruluğuna inanıp beklemeye koyuldular. Türklerin yayım ateşi gece yarısından biraz önce başladı. Çok miktarda kurşun yağdıran Türkler biraz sonra yine sustular. Cephede bir ölü sessizliği vardı. Saat sabahın üçünden sonra da Türkler sessizce süngü hücumuna kalktılar. Karaltıları gören Anzaklar gelişigüzel ateş etmeye başladılar. Türkler kümeler halinde saldırıyor ve pek çok zayıat veriyorlardı. Bu muharebeye bir kıyım harekâtı denebilir, zira siperlerinde bulunan Anzaklar açıktan hücum eden Türkleri kolayca vurabiliyorlardı.

Türkler ise düşmanı denize dökmek üzere emir almışlardı. Fakat kırıldıkça zayıflıyorlardı. Bu saldırı sırasında Mustafa Kemal 19. Tümen kumanda etmiştir ve dört tümen kumandanı arasında en başarılı olanıdır.

Bu muharebede şehit ve yaralı olarak Türkler on bin kişi vermişlerdir. Söylenen ve yazılanlara bakılırsa Gelibolu muharebelerinin en kanlısıdır.

Muharebe öğleden sonra durdurulmuş ve yakın siperler arasındaki boşlukta binlerce ölü ve yaralı kalmıştır. Avustralya'nın tarih arşivlerinde bu durum şöyle anlatılıyor:

«Korkunç bir manzaraydı. Ölüler arasında yaralı veya ölmek üzere olan insanların iniltileri geliyordu. Herkeste bir ateş kes anlaşması isteği belirmişti. İki tarafın da ölüleri ve yaralıları vardı siperler arasında. Türkçeyi çok iyi konuşan Aubrey Herbert, Arcadian gemisindeki General Hamilton'a gönderildi ve kumandanandan bir ateş kes anlaşmasına gidilmesi istendi. Aubrey Herbert Türkleri iyi tanıyordu ve Anzak cephesinde haberleşme yarbayı olarak vazife görüyordu.

Herbet General Hamilton'a hemen bir çare bulunmazsa durumun işkence verici bir hal alacağını bildirdi. Kızgın güneş altında cesetlerin hızla kokuştuğunu anlattı.

Hamilton bu teklife yanaşmadı ve ancak böyle bir isteğin Türkler tarafından geldiği takdirde muayyen bir süre için ateş kesilebileceğini bildirdi.

General'in bu tutumu üzerine siperlerdeki hareketlere geçtiler. 20 Mayıs günü akşam üzerine doğru Avustralyalılara ait siperlerin birinin tepesine bir kırmızı haç bayrağı dikildi. Fakat Türkler ateş ederek bu bayrağın bağlı olduğu direği kırıp yere düşürdüler. Sonra Türk siperlerinden fırlayan birisi özür diledi. Arkasından Türkler, Kızılay bayrağını dalgalandırdılar ve sedveciler ortaya çıktılar. Hiç bir yerden ateş edil-

miyordu. Bir an için öyle sessizlik oldu ki sinek vızıltıları duyulabiliyordu. Sonra Avustralya'lı bir kumandan siperinden çıkıp ileriye doğru yürüdü. Birkaç Türk subayı kendisini karşıladılar. Sanki muharebe sahasında değillermiş gibi birlikte sigara içip konuştular ve o gece ateş kesme konusunda mektupların teatisine karar verildi.

General Hamilton kendinden izin almaksızın yapılan bu harekete önce sinirlenir, ama sonra Liman Von Sanders'in şu mesajını alınca yumuşar.

«5. Osmanlı ordusu kumandanlığı

20 Mayıs 1915

Ekselans

İki muhasım tarafından ölülerinin defni ve yaralarına yardım edilmesi hususunda mutareke akdetmek üzere yapılacak görüşmelerde benim muvafakatımın tam olduğunu, bunda sadece insanî duygularımızın müessir bulunduğunu Ekselanslarınıza bildirmekle kesbişeref eylerim. Alay Kumandanı Fahrettin'i namıma imza etmeye selâhiyetli kıldım. En yüksek saygılarımı teyid etmekten şeref duyarım.

5. Osmanlı Ordusu Kumandanı

Liman Von Sanders»

Bazı müzakerelerden sonra 24 Mayıs günü başlayacak olan ateş kesin dokuz saat sürmesine karar verildi ve bir protokol imzalandı.

24 Mayıs sabahı yağmurla başladı ve çok soğuktu. Askerler kaputlarını giymişlerdi. Şafak söktükten kısa bir müddet sonra ateş yavaşladı ve durdu. Altı buçukta Herbert bir grup subayla Kabatepe plâjına doğru yola çıktı. Yağmur şiddetlenmişti. Türkler de geldiler. Aralarında Herbert'in iki gün önce tanışmış

olduğu kimseler, bir de üzerinde «Heykeltraş ve ressam. Edebiyat öğrencisi» yazılı bir kartvizit veren Ahmet Paşa'nın oğlu Arif vardı.

Her iki taraf birlikte plâjdan ayrıldılar ve ekin tarlalarından geçerek savaşın cereyan etmiş olduğu tepeye doğru tırmanmaya başladılar. Herbert diyor ki:

«Derken, oraya buraya serilmiş cesetlere yaklaşılmaya, ölümün o iğrenç kokusunu duymaya başladık. Bir düzlüğün üzerine çıkmıştık. Orada aşağı yukarı dört bin Türk ölüsü yatıyordu. Anlatılması imkânsız bir şeydi bu. İnsan yağmura ve kötü havaya şükre diyordu. Bir Türk Kızılay eri gelip bana üzerine kokulu antiseptik dökülmüş bir bez verdi. Bu bezi sık sık değiştirdiler. O sessizlik içinde ağlayan iki yaralı vardı.»

Ölülerin pekçoğu, vuruşmaları sırasında kurşunu nasıl yemişlerse öylece kalmışlar, çamura gömülmüşler, küme küme yatıyorlardı.

Yaşayanlar arasında bazı sürtüşmeler oluyordu. Herkes sinirliydi. Herkes, hattâ bu kâbus gibi çevrede bile, karşı tarafın bir ihanet düzenlemiş olduğunu sanıyordu. Avustralyalılar silâhları çalıyor, Türkler Anzak siperlerine fazla yaklaşıyorlar diye şikâyetler oluyordu. Dar alanda askerler birbirlerini kolluyorlar, her an birinin aptalca bir hareket yapacağını, çarpışmanın başlayacağını bekleyerek, parmakları tetiklerde, hazır duruyorlardı. Bununla birlikte savaş alanının daha geniş yerlerinde Türk ve Anzak askerleri birlikte çalışarak büyük, ortak çukurlar kazmaktaydılar. Saatler geçince de arkadaşlık etmeye başladılar. Birbirlerine sigaralar ikram ettiler. Tek tük İngilizce ve Arapça kelimelerle konuşuyorlar, ufak tefek eşyala-

rını hâtıra olarak birbirlerine veriyorlardı. O günkü manzarayı Comton Mackenzie şöyle anlatıyor:

«... Üzerlerinde beyaz bayraklar dalgalanan direkler yanyana dikilmişti. Avustralya'lı ve Türk nöbetçiler karşılıklı duruyorlardı. Yaralı taşıma ve ölüleri gömme işi devam ederken Aubrey Herbert futbol sahasındaki hakem gibi oradan oraya koşturuyor ve ara sıra Türklere kendi dilleri ile hitap edip sigara veriyordu. Herbert Türklerle iyi dostluk kurmuştu.

Saatler ilerledikçe iki tarafın askerleri sanki bir gün önce birbirlerini öldüren birer düşman değil, âdeta kırk yıllık dostlarmış gibi davranıyorlardı.»

Bu ateş kes sırasında iki tarafın bazı kurmay subayları karşı tarafın siperlerini de gizlice kontrol etmişlerdir. Bunların arasında çavuş üniforması giymiş olan Mustafa Kemal de vardı.

Bu ateşkes'in başka iyi tarafı da olmuştur. Çanakkale'ye gelmeden önce «Türkler vahşi birer yaratıklardır» diye telkin edilmiş olan Anzaklar hakikati görmüşler ve söylenenlerin yalan bir propagandadan başka birşey olmadığını anlamışlardı. O günden sonra da öldürme hırsları kaybolur gibi olmuştur.

30 Mayıs'ta köprü başını ziyaret etmiş olan Hamilton hâtıratında şunları yazıyor: «Donmuş adegelerle sendeleye sendeleye yürüyen askerler... Su dolu gaz tenekelerini güçlkle tepeye taşıyan askerler... Durmadan siper kazan askerler... Yemek pişiren askerler... Sarı toprakta oyulmuş çukurlarda iskambil oynayan askerler... Herkeste bir hafta tatili havası vardı. Besbelli insanlığın dertleri endişeleri, ruhların

kötülükleri bu vadiden uçup gitmiş. Patronluk, teskere, kızlar, kıskançlık; garaz; açlık; nefret... Hepsi, hepsi uçup gitmişti.»

KOKU VE AÇLIK

Babam Şalvarcioğlu Ali Rıza'nın hâtıra defterinden

Siperimizin önünde bir sürü ölü ve yaralı var. Açlık bir taraftan midemiz altüst oluyor. Şehitlerimizi gömmek için müzakere devam ediyor. Milyonlarca sinek etrafımıza üşüştü. En kısa bir zamanda şehitle-rimiz ve gavurun ölüleri gömülmez olursa salgın bir hastalık beklenebilir.

Öte yanda açlıktan guruldayan midelerimizin üzerine yumruklarımızı bastırıyoruz. Düşman karşı siperlerden bizlere çeşitli yiyecekler gösteriyor. Süngü takıp herifleri boğazlamak ve ellerindeki yiyecekleri almak için kendimizi zor tutuyoruz. Onbaşı Kedi Veli dün gece bir deneme yaptı ve ancak üç kutu sardalya ile döndü. Ben yemedim ama asker başına yarım balık bile düşmedi.

Açlıktan bir iki saat bile kestiremiyorum. Mata-ramda su dahi yok. Buraya gelmeden önce konakladığımız Lütfiye hanımın evini ve yemeklerini düşünüyorum. Ne güzel pilav yapıyordu kadıncağız. Mustafa Kemal'i ve yanındaki zabitleri evinde misafir etmiş ayrıca askerlere bol bol yemek vermişti. O mis gibi kokan pilavı görür gibi oluyorum. Ama şimdi bur- numda pilav değil ölü kokusu var.

Ölümden korkmuyorum. Zaten hiç birimizin al- dırıldığı yok. Sadece şu koku ve açlık olmasa.

Ne olacaksa bir an evvel olsa. Öyle anlarım olu- yor ki şehit düşmek için Allahıma yalvarıyorum. Bit-

sin artık bu işkence. Düşman ateş kes'e bir türlü yanaşmıyor. Herifler ölü kokusuna alışmış olacaklar zahir.

Onbaşı Kedi Veli bu gece karşı siperlere yine gideceğini söyledi. Yanına üç gönüllü arkadaşını daha alacakmış. İnşallah bu defa daha yüklü döner.

Bu Kedi Veli yaman adam. Düşman nöbetçilerinin gırtlaklarını «gık» demelerine meydan bırakmadan kesiveriyor. Nerede yürürse yürüsün çıt çıkarmıyor. Eşkiyalıktan dönmüş ve vatan müdafaasına katılmış. Mert bir Ege efesi. Bizim oralardan. İdamı için ferman varmış ama sonradan affı şahaneye uğramış. Çok da iyi olmuş affolunması. Zira ben bunun gibi mert, cesur, gözünü budaktan sakınmayan ve kurşun yağmuruna karşı geniş göğsünü gere gere giden pek az adam gördüm.

Dayım Vanlızade Nuri Oğlu Ali'nin Kolu

Bir sohbet esnasında dayım Vanlızade Nuri oğlu Ali Ergun, Çanakkale'de kopan kolunun hikâyesini şöyle anlatmıştı:

«...Anzaklarla iki gün devamlı olarak ve süngü süngüye, boğaz boğaza dövüştük. İki taraf da bitkin haldeydik. Birbirlerine çok yakın olan siperlerimize çekildik, Aradaki boşlukta ölümler ve yaralılar üst üste birikmişti. Zaten gergin olan sinirlerimiz yaralıların iniltileri ile iyice bozuluyordu. Sonra yaralılarımızı toplamamız ve kokmaya yüz tutmuş şehitlerimizi gömmemiz için izin çıktı. Düşman bir taraftan, biz bir taraftan önce yaralılarımızı geri aldık, sonra

da şehitlerimizi. Bu işler bittikten sonra birkaç gün mühim bir çatışma olmadı. Biz kendi siperlerimizde memleket havaları söylüyor, biraz olsun içinde bulunduğumuz durumu unutmaya çalışıyorduk. Düşman siperlerinden de birtakım şarkı sesleri geliyordu. Konuşmalarını bile duyardık. Öyle zamanlarda hep olduğu gibi birbirimize öteberi atmaya başlamıştık. Onlar bize sigara, çukolata gibi şeyler, biz de onlara meyve vesaire atıyorduk. Sanki muharebe yapmıyorduk âdeta komşuculuk oynuyorduk. Gençlik bu. Keyfimiz biraz yerine gelir gibi olmuştu ki bir aralık yanıbaşımaya sert birşeyin düştüğünü görmüş ve bir el bombası olduğunu farkedince de alarak düşmana iade etmek istemiştim. Sonrasını hatırlamıyorum. Kendime geldiğim zaman sağ elim gördüğün gibi yoktu. Meğer gâvur'un bombasını kendilerine iade ederken elimi de beraber göndermiştim. Buna da şükür. Postu bile verebilirdim orada.»

İNGİLİZ HARP ŞÛRASINDA TELÂŞ

İngiliz Harbiye Nezareti arşivlerinden aldığım bilgiye göre, Mayıs'ın ondördünde İngiliz Harp Şûrası toplandığı zaman Çanakkale harekâtı hakkında şunlar konuşulmuş:

- «1 — Boğazlar harekâtından büsbütün vazgeçmek.
- 2 — Çok miktarda takviye kuvveti göndererek neticeye bir an evvel varmak.
- 3 — Gelibolu yarımadasındaki mevcut birliklerin boşluklarını doldurup Türkleri sık sık taciz ederek yavaş yavaş yıpratmak.»

Evet, o tarihî toplantıda konuşulanların ana noktaları bunlar ama kesin bir karara varılamamış. Sadece ikinci madde için Hamilton'un fikrinin alınması ve ne kadar kuvvete ihtiyacı olduğunun kat'i olarak öğrenilmesi münasip görülmüş.

General İan Hamilton bu soruya 17 Mayıs günü şu cevabı vermiş:

«Ruslar, Karadeniz Boğazına bir kolordu çıkarırlarsa, veya Yunanlılarla, Bulgarlar birleşik olarak Türklere hücum ederlerse iki tümen takviyesi ile sonuca varabileceğimizi tahmin ediyorum. Aksi halde en az dört tümene ihtiyacım olacaktır.»

General Hamilton'un bu cevabı Londraya vardığı sırada mevcut İngiliz kabinesi düşmüş ve yerine Lloyd George başkanlığında yeni bir bakanlar heyeti kurulmuştu. Bu yüzden Hamilton'a verilecek cevap bir hayli gecikmişti.

31 Mayıs'ta General Hamilton genel bir taarruzla muharebeye girilmesine karar vermişti. Bu hücum temkinli olacak ve Alçıbaba'ya kadar olan siperler birer birer zaptedilecekti.

Hücumu dört Haziran günü geçilmişti. Önce kesif ve sürekli bir topçu ateşi başladı. Fakat yine ümit edilen netice elde edilemedi. Zira borbardıman Türk siperlerinde beklenen hasarı yapamamıştı. Nitekim saat onbiri yirmi geçte hücumu geçen piyadeler Türk'lerden gelen kesif makineli tüfek ateşi ile duraklamışlardı. Bir müddettir susmuş bulunan Türk topları da konuşmaya başlamışlardı. Bu durum üzerine düşman çok zayıf vermiş ve harekât noktasına dörmeye mecbur kalmıştı.

ÇANAKKALE FİYASKOSU KITCHENER'İN HAYATINA MALOLDU

Çanakkale harekâtı, İngiltere'de pekçok şöhreti yok etti. 1915 yılı sonlarında Kitchener, İngiltere'ye döndüğü zaman artık kabinede yarı diktatör bir kişi olmaktan çıkmıştı. Harp bürosundaki Genelkurmay'da yerini almaya zorlandı.

Kitchener altmışbeş yaşındaydı ve Çanakkale O'nun eskiden olduğu gibi karar vermedeki dokunulmazlık gücünü kaybettirmişti. Lloyd George, Bonard Law ve bazı diğer kimseler o'nu saf dışı bırakmak için birlikte harekete geçmişlerdi. Altı ay sonra öldüğü sırada, memleket üzerindeki etkisi hızla kaybolmaktaydı.

Ölümünden sonraki yıllarda pekçok kitaplarda (Hampshire)'in batışını Kitchener'i acı ve kaçınılmaz bir düşüşten kurtarmış olduğu yazılmıştır. Herşeye rağmen İngiltere halkı kendisine karşı öyle bir saygı duyuyordu ki uzun bir müddet ölümüne inanamadılar. Almanlara esir düştüğüne dair dedikodular ağızdan ağıza dolaşmaya başladı.

Kitchener'in yaratmış olduğu hava hâlâ duruyor. Adı Birinci Dünya Harbi'ndeki bütün meslektaşlarının üstünde yükseliyor.

Kitchener'in yaşamış ve mevkiini korumuş olsaydı bile işleri ötekilerden iyi yapabileceği şüphelidir. Çanakkale meselesinde boş yere gecikti. Duraksamalara sebep oldu ve sonunda işi berbat etti. Bununla beraber seferin stratejik önemini meslektaşlarından çok daha iyi kavramıştı. Hiç değilse bir ara İngiliz ve Fransız hükûmetlerini Çanakkale'ye öncelik tanımaya ikna ettiği zaman tasarladıklarını uygulayabilecek bir cesarete sahipti.

İLK TÜRK HASTABAKICISININ HÂTIRALARI

Yazılarımın burasında size değerli gazeteci Hikmet Ferudun Es'in 12 Haziran 1935 yılında Yedigün dergisinde çıkmış bir rüportajını sunacağım.

«...Türkiye'nin ilk hasta bakıcısı bayan Safiye Hüseyin uzun uzun denize baktı;

— «Evet, dedi, savaşa da iştirak ettim. Çanakkale'de uzun müddet kaldım. Gülle yağmuru düşman bombardımanı altında hayatımı güç hal ile kurtardım.»

— «Düşman bombardımanı, gülle yağmuru altında bir kadın... Kimbilir ne heyecanlı, ne acıklı ne korkunç hâtıralarınız vardır.»

— «Çok... Pek çok... Memlekette ilk hastabakıcı olmakla övünüyorum. Hâtıralarımı mı soruyorsunuz? Hangi birini anlatayım bilmem ki... Size Reşitpaşa vapuru ile nasıl bombardımana tutulduğumuzu anlatayım:

Çanakkale'de kanlı savaşlar oluyordu. Alman Salibiahmeri ile bizim Kızılay Cemiyeti birleşmiş «Reşitpaşa» vapurunu hastane gemisi yapmıştık. Ben bu ge-

minin baş hastabakıcısı olmuştum... Reşitpaşa, Çanakkale'ye gidecek, orada yaralıları tedavi edecek, yaraları ağır olanları alıp İstanbul'a getirecekti. Bana:

—«Vaziyet tehlikelidir dediler... Ne vapuru olursa olsun... İster hastane vapuru ister Kızılay, ister Salibiahmer, İngilizler topa tutuyorlar. Ben aldırış etmedim. Zaten umumî harp başladığı zaman ben hastabakıcılık için gönüllü yazılmıştım. Gönüllü olarak gidiyordum. Peşinen şunu söyleyeyim ki hayatımda hiç bir zaman ölümden korkmuş değilim.

Evet onu anlatıyordum. Reşitpaşa'ya bindik. Çanakkale'ye geldik. Akbaş mevkiinde demirledik.

Hastaları, yaralıları toplamaya başladık. Ne yaralılar, ne yaralılar. Şu parmakları görüyor musunuz?»

Bayan Safiye Hüseyinin sesine bir titreme geldi:

— «Ben bu parmaklarımla kaç delikanlınm gözlerini bir daha açılmamak üzere kapattım. Kaç delikanlınm...

Gün geçmezdi ki «Reşitpaşa» hastane vapurunda beş altı ölüm vak'ası olmasın.

Yaralıları aldık... Dönüyorduk... Birdenbire tepemizde bir uçak belirdi, güverteye çıktık... Süvari müthiş bir haber verdi:

— «İngiliz uçağı.»

Maamafih zerre kadar korkmuyorduk. Geminin bir tarafında kızıl bir ay, bir tarafına da kızıl bir salıp vardı. Belli ki hastane vapuru... İçimizden «dünyada bize ateş edemezler» diyorduk. Uçaktan kırmızı bir ışık yükseldi, yanımızdaki gemiciler:

— «Tuhaf... dediler... uçak işaret veriyor... Acaba kime ve neyi gösteriyor? Biraz sonra etrafımızda müthiş gürlmeler oldu. Düşetli bir gülle yağmurunun

altında kaldık. Reşitpaşa'nın sağına soluna gülleler yağıyordu, o zaman anladık ki bize ateş ediyorlar. Atıkları gülle bize o derece yakın düşüyordu ki tasayvur edemezsiniz.

Fakat bütün bu tehlikelere rağmen korkmak için vaktimiz olmadı. Çünkü hastalar bizi bekliyordu. Ameliyat edecek, yaralarını saracak yüzlerce hasta vardı. Bunlardan biz kendimiz için korkacak vakit bulamıyorduk.

Bundan sonra düşman adet edinmişti. Ne zaman Reşitpaşa vapurunu görseler tepemize İngiliz işaretli bir tayyare dikiliyor düşman topçusuna bizim bulunduğumuz yeri işaret ediyor. Bundan sonra o dehşetli gülle yağmuru başlıyordu. Her defasından ölüm tehlikeleri geçiriyorduk.

Hele bir keresinde müthiş bir bombardımana tutulmuştuk. İstanbul'a «Reşitpaşa vapuru battı» diye haberler gitmiş... İstanbul'a döndük, herkes vapur batmış bizi ölmüş zannediyordu. Akrabam matem içinde. İstanbul'a âdeta ahretten döner gibi döndüm. Hayatımda işte böyle bir ahretten dönüş faslı vardır.

Biz bu Reşitpaşa hastane gemisinin ne kahırlarını çektik. Bazen haftalarca savaş boylarında kalıyorduk. Hele bir keresinde, aç kaldık... Bite boğulduk. Kömürümüz bitti. Soğukta kaldık.»

— «Kimbilir ne fecî hâtıralarınız vardır.»

— «Reşitpaşa vapuruna bir gün Bekir çavuş isminde bir ağır yaralı getirdik. Onu cephenin ön safalarında bulmuştuk. Bir ayağı kangren olmuştu. Hemen Reşitpaşa vapurunda ameliyat masasına yatırdık. Ayağını kestik. Bir tek ayağı ile kalmıştı ama vaziyeti çok tehlikeli idi. Kangren çok ilerlemişti. Aynı zaman-

da pek fazla kan kaybetmişti. Âdeta ölmesini bekliyorduk.

O gece sabaha karşı kamaramın kapısı hızlı hızlı vuruldu. Kalktım, dışarıda bir ses :

— «Baş hemşire... Baş hemşire diye bağıyordu... Hemen giyinip fırladım. Genç bir Alman hastabakıcısı.

— «Hani ayağını kestiğimiz ağır yaralı yok mu?»

— «Bekir çavuş mu?»

— «Evet.»

— «Ne oldu peki?»

— «Kendisine bir hal geldi hemşire. Tek bacağıyla ayağa kalktı. Odanın içinde dolaşmak istiyor.»

Hemen koştum, Bekir çavuş yaralarından kanlar aka aka ayağa kalkmıştı. Yanma koştum. Bileğinden tuttum. Müthiş ateşi vardı:

— «Aman Bekir çavuş dedim, ne yapıyorsun? Bu hal ile ayağa kalkılır mı?»

Bekir çavuş kendini kaybetmiş bir halde idi.

— «Aman, dedi, ne diyorsun? Emir geldi emri yerine getirmek lâzım... Tabii kalkacağım...»

Ve sabaha karşı Bekir çavuş kollarımızın arasında dünyaya gözlerini büsbütün kapadı. Bu adamcağız son dakikasına kadar kumandanın emrini, kendisine verilen vatan vazifesini yapmaktan başka birşey düşünmüyordu. Son dakikasında bile ne annesini, ne sevdiğini düşünüyordu. Kansız bembeyaz dudaklarından çıkan en son cümle:

— «Emri yapamadım.. oldu. Fakat ben ona kani idim ki, Bekir çavuş vazifesini son derece yapmıştı.»

— «Hastane gemisinde yaralılar çok sayıklarlar mı idi? Ekseriya ne sayıklarlar?»

— «Vapurda muhtelif milletlere mensup yaralı- lar vardı... Almanlar, Avustralyalılar, cepheden topladığımız İngiliz yaralılar ve bizim yaralılarımız... Hepsi kendi dilleri ile ekseriya tek bir kelime sayıklarlar- dı. Bazen yan yana yatan muhtelif milletlerin yara- lılarının dudaklarından Almanca, İngilizce, Türkçe aynı kelime birden yükselirdi:

— «Anne...»

Yüzlerce yaralının önümde öldüğünü gördüm. He- men hemen hepsi de aynı kelimeyi, bu anne sözünü sayıklayarak, «Anne» diyerek öldüler.»

— «Nişanlılarını sevgililerini sayıklayanlar ol- muyor mu idi?»

— «Çok az... Hemen hemen yok gibi. Yalnız bir gün İngilizlerin bir ricati sırasında genç bir İngiliz yaralısı bulduk, gemiye getirdik. Zavallı çiçek gibi bir delikanlı idi. Başından aldığı ağır bir yara ile gözle- rini kaybetmişti. Gözlerinin üstüne siyah uzun bir sargı sarmıştık. İşte yalnız bu nişanlısının ismini sa- yıkladı. Çok buhranlı bir halde idi.

Ağızına damla damla su akıttık. Yaralıların sayık- ladıkları, söyledikleri en tesirli kelimelerden biri de budur: Su...

Hiçbir ağır yaralının susuz ölmemesine son derece dikkat ederdik. Bir İngiliz yaralısının da ağızına su akıttık. Çok üzgündü. İngilizce mütemadiyen «ölece- ğim» diyor, arkasından nişanlısının ismini söylüyor- du. Ölüm halinde bulunan adama son vazifemi düşün- düm... Ve onun düşman askeri olduğunu bir an için aklıma getirmeyerek kendisini İngilizce, kendi ana dili ile teselli ettim.

— «Ölmeyeceksin, yaşayacaksın... Bütün bu korkulu günler geçecek... İyi olup, memleketine gideceksin, nişanına kavuşacaksın.»

Bu İngilizce teselli onun öyle hoşuna gitti ki bir müddet sonra yüzünde müsterih, hattâ memnun çizgiler peydahlandı.. ve öldü...

Biz aşağı yukarı öleceğini bildiğimiz bütün umutsuz hastaları böyle teselli ederdik.

— «Katiyyen ölmeyeceksin. Daha çok yaşayacaksın.. diye diye kendilerini bazen buna inandırırđık. Âdeta yaşayacaklarına inanmış oldukları halde ölürlerdi.

— «Gördüğünüz yüzlerce yaralı içinde en fecileri hangileri idi?»

— «Balkan muharebesindenberi hastabakıcılık ediyorum. Gördüğüm en müthiş yaralılar gözlerini kaybedenler... Bunların hali pek fecî oluyor. İçin için eriyorlar... Günden güne sönüyorlar. Gözlerinin yarası iyi olmak ihtimali bile olsa kendileri kurtulamıyor... Ölüyorlar. Gözlerini kaybedenlerin halî kadar fecî birşey yoktur.

Bayan Safiye Hüseyin:

— «Müthiş bir hâtıram da nedir biliyor musunuz? dedi. Yine Reşitpaşa vapurunda idik. Bir Alman doktor vardı. Genç karısı Avusturya'lı. İyi bir hastabakıcı. Kadın bir gün Reşitpaşa'nın üstüne gülle yağmuru yağarken:

— «Beni deniz tutuyor, dedi. Hastanede çalışmak istiyorum.»

Kendisini cepheden biraz gerideki hastaneye tayin ettirdi. Bu küçük bir cephe hastanesiydi. Bir müddet sonra haber aldık... Hastane büyük bir uçak bom-

bardımanına tutulmuş, tahrip edilmişti. Arkadaşım bambaların altında can vermişti. Bizden de sekiz şehit vardı.

İşte bu benim en acı hâtıralarımdan biridir. Bu hastaneye ben de gitmek istemiştim. Hattâ gönderiyorlardı da. Gitseydim muhakkak ki bugün karşınızda bulunamayacak ve size harp hâtıralarımı anlata-mayacaktım.»

— «Hiç cepheye kadar gittiniz mi?»

— «Gittim, Maydos'a gittim. , Sonra Anafartalar-da ikinci ordu karargâhına gittim, Alman karargâhına gittim...

Anafartalara doğru ilerliyorduk.. Tepemizde iki düşman tay, aresi peydahlandı. Bize adım attırıyor-lar, mütemadiyen bombaları yağdırıyorlardı. Üç saat yürümüş fena halde yorulmuştuk. Ölüm muhakkaktı. Tayyareler adamakıllı alçalıp bizi bombardıman et-meye başlayınca gözümüzün iliştiği bir sıçan deliğine girdik. Üzerimizde epi dolaştıktan sonra gittiler.

Biz de ikinci ordu karargâhına geldik. Tepeden düşman donanması çanak gibi görünüyor... O zaman geçirdiğim bütün tehlikeleri unuttum. Bir kadın için işte bu görülebilmesine ihtimâl olmayan bir manzara idi...»

İKİNCİ BÜYÜK ÇIKARMA

Haziran sonlarına kadar Gelibolu'da mühim bir çarpışma olmamıştı. Bilhassa Anzaklarla Türkler adeta dostça geçiniyorlardı.

Fakat bu arada General Hamilton yeni bir taarruzu plânlıyordu.

Haziran sonunda takviye olarak bir tümenin daha geleceği haberini alınca Ağustos'ta yapmayı kararlaştırdığı harekâtı artık geniş tutabilirdi.

Generalin kanaatinca Anzak mevkiinde yeniden büyük bir hücumla geçilerek Koyun Kuzeyine veya Güneyine çıkarma yapıldığı takdirde muvaffakiyet kuvvetle muhtemeldi. Açıkcası harekâta geniş bir sahada başlanılması lâzımdı. En münasip yer Suvla körfezinden, Anzакın kuzeyinde sekiz kilometre kadar olan bir noktaya kolaylıkla çıkarma yapılabileceği ümit ediliyordu. Körfezin kumluk sahiline en yakın yerlerinde Türklerin müdafaa tertibatı küçük ileri karakollardan ibaret olduğuna göre çıkarma harekâtında pek fazla zorluk çekilmezdi. Bu sahil ve arkasındaki sırtlar ele geçecek olursa gerisi gayet kolaydı. Zira sırtların ele geçmesi demek Türklerin top ateşinden kurtulmak demektir. Böylece General Hamilton'nun plânı tahakkuk ederse iki Anafarta köyü arasındaki boşluktan Güney Doğuya yürümek gayet kolay olacaktı.

General Hamilton elindeki kuvvetlerden iki tümeni Ancak cephesine tahsis etmeyi düşünmüştü. Diğer iki Tümen de bir gün ara ile Suvla'ya çıkacaktı. Fakat General bu plânını sonradan değiştirmişti. Bu tadilatın en önemli kısmı Onbirinci İngiliz Tümeninin ihraç edileceği kumsal sahile ait idi.

Suvla körfezinin dahilinde de bir ihraç harekâtı yapıldığı takdirde çikolata ve civarındaki tepelerin zaptı kolaylaşmış olacaktı. Dolayısıyla körfezin yaptığı da kolaylaşmış olacaktı. Bunun için körfezin dahilinde ayrıca bir ihraç harekâtı yapılıp yapılamayacağı hakkında donanma Amiralinin fikrinin öğrenilmesi düşünüldü.

Birçok müzakere ve tartışmalardan sonra Amiral ile erkânı harbiyesi tereddütlerini gizlememekle beraber bir piyade Tuğayının körfezin dahilinde karaya çıkarılması teşebbüsüne razı olmuşlardı. Böylece alman karar İngilizler için iyi sonuç vermeyecekti.

İki Ağustos sabahı taarruz için her şey hazırды ve Çanakkale dramının son perdesi açılmak üzereydi. Perde arkasındaki sahne şu şekilde hazırlanmıştı.

Helles'te ve Anzak'ta İtilâf Kuvvetlerine ait birlikler yerlerini almışlardı. Şimdi Onbirinci Tümenin kısa aralıklarla Suvlaya çıkarılması ve Onuncu Tümen mensup iki Tuğayın Karadaki birlikleri takviye etmek üzere gün doğarken Mondros ile Midilli'den getirilmesi lâzımdı.

İngilizlerle müttefiklerinin bu hazırlıklarına karşı Türkler müdafaalarını şu şekilde plânlıyorlardı.

Alman Binbaşı Wilmer'in Suvla mıntikasında tesis etmiş olduğu ileri mevzi üç müstahkem noktadan ibaretti.

Bunlardan biri Kireçtepe'nin zirvesinde, biri 10 rakımlı tepede ve üçüncüsü de Çukulata tepesi ile Yeşiltepe üzerinde idi. Esas mevzi Bakababa tepesi ile Suvla Körfezinden küçük Anafartalara giden yolun üzerinden kurulmuş olan zincirleme tesislerden ibaretti.

Kireçburnu noktası Gelibolu Jandarma Taburunun iki bölüğü tarafından muhafaza ediliyordu. Bu taburun bir bölüğü Suvla burnuna doğru ileriye tâyin edilmişti. On rakımlı tepe Bursa Jandarma Taburunun bir bölüğü tarafından muhafaza olunuyordu. Bu taburun iki bölüğü geride gizli ve mahfuz yerlere konulmakla Suvla Körfezinin doğu kumsal sahilinde karakol grupları zinciri tesis edilmişti.

Çikolata tepesi ile Yeşiltepe otuz birinci alayın birinci taburunun üç bölümü tarafından muhafaza olunuyordu. Yetmiş mavzerden mürekkep diğer bir bölük de Lalababada bulunuyordu. Suvla Körfezinin Güney kısmı olan küçük Kemikli burnuna doğru karakol grupları tesis edilmişti. Üç müstahkem nokta arasındaki saha kısa siperlerle muhafaza olunuyordu. Bu siperleri birer piyade mangası koruyordu. İki sahra bataryası müstahkem noktalar arasındaki açıklıkları ateş altına alabilmesi için Tekketepe sırtının ileri yamaçlarına yerleştirilmişti.

Takımsız ve koşumsuz üç eski sahra topu Gelibolu Jandarma taburunun bir bölümü ile birlikte Ece limanı körfezini muhafaza ediyordu.

Ağustosun üçünde üç İngiliz harp gemisi Suvla sahiline gelerek birkaç mermi atmıştı.

Bu durum Binbaşı Willmer'in tetikte bulunmasına sebep olmuştu. Ağustos'un altısında Tekçam mevkiinde İngilizlerin tekrar bombardımana başladığını öğrenmiş ve Esat Paşadan malûmat istemişti.

Gelen cevapta İngilizlerin yeni almış olduğu takviye kuvvetlerle hücum etmekte oldukları bildirilmekteydi.

6 Ağustos günü İtilâf Devletleri tekrar taarruza geçmişlerdi.

Gemiler Bombardımana başlar başlamaz Türk bataryaları da şiddetli ve devamlı bir şekilde mukabele etmişlerdi. Sahildeki harekâta hazır düşman birlikleri fazla zayıf vermişlerdi. Bu kısma tâyin edilmiş olan İngiliz General, Davies durumu hatıralarında şöyle anlatmıştır.

İngiliz bombardımanının tamamıyla kifâyetsiz olduğunu gördüğüm zaman dehşet içinde kaldım.

Top atışından sonra bir kısım birlikler hücumla kalkmış ve bazı noktaları ele geçirmişlerdi. Fakat az zaman sonra büyük telefat vererek gene geri çekilmişlerdi. Bu çarpışmada üç bin kişilik İngiliz birliğinden iki bini ya ölmüş, ya da yaralanmıştı.

Helles'teki taarruzun yenilgiyle sonuçlandığını bildiren haber 7 Ağustos sabahı saat altı buçukta umumî karargâhâ gelmişti. Bununla beraber 4 üncü Tümenin yapacağı harekât henüz iptâl edilmemişti.

Aynı gün yenilenen İngiliz hücumu kendilerine pek pahalıya mal olmuştu. General Hamilton kırkikinci Tümeni ile tazelediği taarruz da sonuç vermeyince birliklerine «dur» emri vermişti.

Bu çarpışmalar İtilâf Devletleri için çok hâzin olmakla beraber bir kaç yerde tutunmaları bakımından değerli sayılabilir.

TÜRKLERLE ALMANLAR ANLAŞAMIYORLAR

Öte yandan Türk komutanları ile müttefikleri bulunan Alman subahları aralarında birçok anlaşmazlıklar çıkmıştı. General Liman Von Sanders ile Esat Paşa arasında harp harekâtı bakımından kesin bir anlaşma olamamıştı. Sık sık çatışıyorlardı.

6 ve 7 Ağustos'ta İngilizler Tekçam mevkiine yüklediği sfrada Esat Paşa'nın elindeki mevcut bütün ihtiyatlar 400 rakımlı yaylada toplanmışlardı. Esat Paşa Alay Komutanı Kannengiesser'in kumandası altın-

daki dokuzuncu tümenin iki alayını da Kabatepe'nin güneyindeki sahil müdafaasından ayırarak Tekçam üzerine göndermişti.

Akşam saat 21'de Esat Paşa'ya gelen haberlerde kuvvetli İngiliz kollarının Anzak'tan sahil boyunu takiben kuzeye doğru ilerlemekte oldukları bildiriliyordu. Biraz sonra da kuzeydeki Türk birliklerinin muharebe halinde oldukları haberi gelmişti. Bunu takiben Esat Paşa Suvla'ya külliyetli miktarda düşman askerinin çıkmakta olduğunu öğreniyordu.

Esat Paşa bu mahallerdeki zayıf birliklere yardım edecek durumda değildi. Liman Von Sanders, İngilizlerin Helles'te ve Tekçam üzerine taarruza geçtiklerini haber alır almaz buhran saatinin geldiğine hükmetmişti ve yine Bolayır'ın emniyetini düşünüyordu. Bu sebeple Bolayır'daki kuvvetlerin komutanı Feyzi Bey'e derhâl bir telgraf çekerek ziyadesiyle mütayakkız bulunmasını tavsiye ve tenbih ediyordu.

Liman Paşa düşmanın, Esat Paşa'nın kumanda ettiği birlikleri sağdan ve soldan kuşatmak isteyeceğini de hesaba katmıştı. Bunun için Kâzım Bey'i, Esat Paşa ile görüşmeye göndermiş, aynı zamanda Esat Paşa'ya haber vermeden Suvla'daki zayıf müfrezenin kumandanı Binbaşı Willmer'e, elindeki tek ihtiyat taburunu Anzak'ın Kuzeyinde bulunan alçak tepelerdeki birliklerin takviyesine göndermesini emretmişti.

Liman Von Sanders birkaç saat sonra 25 Nisan'daki gibi yanlış tahminde bulunduğunu anlamıştı.

7 Ağustos gecesi haberler ciddiyet kesbetmeye başlamıştı. Liman Paşa, Feyzi Bey'e üç taburu mümkün olduğu kadar acele olmak üzere Bolayır'dan, Dursun köyüne göndermesi için emir vermişti.

Güney mıntıkası kumandanı Vehip Paşa'nın şiddetli itirazlarına rağmen ihtiyatta bulunan tümeni, Esat Paşa'nın imdadına göndermesi için Feyzi Bey'e emir verilmişti ki bu karar Türklerin büyük zayıat vermelerine sebep olmuştu.

ALTI AĞUSTOS HAREKATI

Babam Şalvarcıoğlu Ali Rıza'nın Hâtıra Defterinden

«Günlerdenberi defterimden uzağım. Daha doğrusu vakit bulup bir iki satır yazamadım. Şimdi siperlerimizdeyiz ve öyle zannediyorum ki bir hayli vaktim olacak. Bu zaman zarfında Altı Ağustos'tan bu yana geçmiş hadiselerin bir hülâsasını (özetini) yazmak istiyorum.

Nisan ayında altı fırka (tümen) olan kuvvetimiz takviye aldığımız için Temmuz sonunda onaltı fırkaya yükseldi.

Liman Von Sanders Paşa bu birlikleri şöyle taksim etmişti. Bir fırka ihtiyatta, beş fırka Kritya'da iki fırka Kritya ile Kabatepe arasında, takriben dört fırka Anzak cephesinde, suvari olan üç fırka Bolayır civarında ve geri kalanlar da Eyelmer Körfezi, Bolayır ve Enos'da sahil şeridinde sevk edilmişti.

Liman Von Sanders Paşa'nın karargâhı Boğalı civarındaki vadide bulunuyor. Kumandanın yaptığı taksimata göre, Esat Paşa'nın kumandasındaki beşinci, onaltıncı ve ondokuzuncu fırkaların aynı sahada bir hayli zamandanberi harbetmekte bulunduğu ve ağır zayıata düçar olduğunu kaydetmeliyim. Altı Ağustos'ta bu üç fırkanın mevcudu 20.000 tüfek ve 70 top idi. Bu kuvvetin karşısında bulunan İngiliz generali Bird.

wood'un ise istihbaratımıza göre aynı gündeki mevcudu takriben 37.000 civarında imiş.

Altı Ağustos sabahı Esat Paşa'nın kuvvetleri şu suretle tartip edilmişti: Kabatepe'den şimale (kuzey) doğru 400 rakımlı yaylanın şimal müntehasına (kuzeyin sonuna) kadar olan cephede onaltıncı fırka bulunuyordu. Bundan sonra ondokuzuncu fırka geliyordu. Buna ait birlikler daha ziyade karakol vazifesi görüyordu.

Anzak mevkiinin şimal ileri karakolları ile Anzak dere arasındaki alçak tepeler ve dereleri tutmakta bulunan beşinci fıkraya mensup iki tabur da 19. fırka kumandanının emri altında bulunuyordu. Bu taburlar ondördüncü alaya mensup olup birkaç gün evvel kırkbeşinci alayı istibdal (değiştirme) etmişti. Mezkûr taburların kuvvei asliyesi 60 rakımlı tepenin cenubi şarkisinde (güney-doğu) Anzak dereye karargâh kurmuş (üstlenmiş) olup müfrezeleri zırhlı tepeleri ve civarını muhafaza ediyordu.

Beşinci fırkanın diğer iki alayı Boğalı civarında ihtiyat olarak bulundurulmakta idi. Mezkûr iki alay ile 45. alay, Esat Paşa'nın yegâne seyyar ihtiyat kuvvetini teşkil ediyordu.

Bu ihtiyat kuvvetine ilâveten Esat Paşa'nın Kabatepeye sahil kısmında dokuzuncu fırkanın iki alayını davet etmiş. Bu tertibattan en ziyade merakla şâyan olanı Suvla mutıkasında bizimkilerin ittihaz ettiği müdafaa şekli.

18 Haziran'dan beri Anafarta kuvveti seferiyesine Alman zabıt binbaşı Wilmer kumanda ediyor. Kendisi Anzak ve Suvla karakollarına bakıyor ve İngilizler tarafından teşebbüs edilecek ihraç hareketinin ya Az-

mak deresinin mansabı (kavşak) aşırı, Suvla körfezi içinde, ya bunun biraz cenubunca, yahut Eyselmer körfezi içinde yapılması muhtemel olduğu bildirilmişti. Binbaşı Wilmere şimdilik Esat Paşa tarafından şu emir verilmiş. «Anafartalar kuvvei müfrezesi düşmanın herhangi bir hareketi yapmasını yahut mevcut cephesini Arıburnu'nun şimaline tevsi eylemesini menedecektir.»

Temmuz'un iptidalarında Anzak mevziinin ileri karakolları ile Azmak dere arasındaki kısım binbaşı Wilmer'in kumandasından alınarak ondokuzuncu fırkanın emrine verildi. Bundan sonra Anafarta kuvvei müfrezesinin vazifesi Azmak dere ile Eyselmer körfezi arasında İngilizlerin yapacağı ihraç teşebbüsüne muhalefet etmeye hasredilmişti. Bu vazifeye tahsis olunan kuvvet bidayette dört tabur piyade, bir istihkâm bölüğü bir süvari bölüğü ve 19 toptan mürekkep idi. Bunlara ilâveten siperler kazmak için bir amele taburu vardı.

Piyade taburları Gelibolu, Bursa jandarma taburları ve otuzbirinci alayın ikinci taburu idi. Gelibolu jandarma taburu gayet mükemmel efrattan mürekkepti. Bursa jandarma taburu o kadar iyi değildi. Otuzbirinci alayın birinci taburunun ehliyet ve kifayeti adolunabilir.

Süvari bölüğü postacıları terkedildikten (çıkarıldıktan) sonra mevcudu otuz karbinadan ibaret kalmaktadır. Bu birlik Eyselmer körfezinin şimali şarki sahiline muhafaza etmekte bulunan onikinci süvari alayına mensup idi.

Toplara gelince iki sahra bataryası, iki cebel bataryası ile takımsız eski model üç toptan mürekkep

idi. Bu ondokuz topun mecmu mühimmatı 4000 mermi olup, bundan yüzde yirmibeşi alelâle tane ve yüzde yetmişbeşi şarapnel idi.

Binbaşı Wilmer'in muvasalatma (gelişine) kadar Suvla sahasının müdafaasını ihzar hususunda ya hiç birşey yapılmamış yahut pek az faaliyet gösterilmişti. Lâkin mümaileyhin selefi Gelibolu Jandarma taburunun heyeti umumiyesini Eyelmer körfezinin müdafaasına tahsis etmişti. Bundan başka Suvla cephesinin korunması için Kireçtepe'den, Azmak dereye fasılasız siper hattı tesis etmeyi tasavvur ediyordu.

Binbaşı Wilmer Eyelmer körfezinin büyük kuvvetlerin ihraç hareketine müsait olmadığına kanaat hasıl ettiğiinden ilk iş buradaki kuvvei muhafazayı azalttı. Mummaileyh elindeki kuvvetin fasılasız uzun siper hattını muhafazaya kâfi gelemeyeceğini takdir ederek kuvvetli müstahkem noktalardan mürekkep zincirleme müdafaa teşkilâtı vücuda getirdi.

Anafarta kuvvei müfrezesinin (askerî birlikler) Temmuz'un bidayetinde (başında) yüzyüze geldiği mesele tabiiyevî (taktik) şâyânı dikkat bir mevzu teşkil ediyordu. Suvla'da bir ihraç (çıkarma) yapıldığı vakit aynı zamanda Anzak'dan şiddetli bir hücum yapılması son derece muhtemel idi. Bu takdirde Esat Paşa'dan Anafarta kuvvei müfrezesi için herhangi bir muavenet gösterilmesi beklenemezdi. Yardıma koşacak en yakın kuvvetler Bolayır'daki piyade fırkaları idi. Halbuki bu kıtalardan hiç biri 36 saatten önce Anafarta'ya yetişemezdi.

Binbaşı Wilmer, Suvla'da ihraç edilecek İngiliz kuvvetinin maksadı ve vazifesi Anafarta'nın öteki tarafına ilerleyerek Esat Paşa'nın sağ cenahını çevirmek

olacağını tahmin etmişti. Bunun için Binbaşı Wilmer'in vazifesi ihraç kuvvetini Anafarta dağ çıkıntısına gitmek ve yetişmekten laâkal 36 saat menetmek ve en iyisi ihraç başladıktan sonra 48 saat düşmanı oraya gitmekten meneylemek oluyordu. Zaten müşkül olan bu vazifenin ifa ve icrasını mumaileyhin piyadesinde mitralyözlerin bulunmaması ve tel örgü maniaları tesis edecek telleri mevcut olmaması bir kat daha işgâl etmişti. Bu sebeple binbaşı Wilmer ihraç hareketi büyük bir kuvvet tarafından yapıldığı takdirde bunu menedemeyeceğini anlamış idi. Kuvveti adeden çok zayıf ve topçusu gayri kâfi idi. Yapabileceğini ümit ettiği yegâne iş düşmanı bir defa karaya çıktıktan sonra ilerlemesini mümkün mertebe geciktirmektir. Bu maksatla elindeki dört taburdan üçünü ileri mevkilere yerleştirmiş ve kalan kuvvetini Anafarta dağ çıkıntısı üzerinde ve civarında toplamıştı. İlerideki kuvvetler mümkün olduğu kadar düşmanın ihraç hareketini işgâl etmeye memur edildi. Fakat hiçbir zaman muvasalalarının (kavuşma) kat edilmesi tehlikesine düşmemeleri için kendilerine tenbih edilmişti. Gayri kabili telâfi bir müsademeye girişmeden evvel bu ileri kuvvetler esas müdafaa hattına muntazam ricat edeceklerdi.

Binbaşı Wilmer'in vazifesi emri altındaki kuvvetin azlığından dolayı çok güçtü. Maahaza mumaileyhin almış olduğu tertibat sayesinde ve talihin yardımı ile vazifesini muvaffakiyetle ifa edeceğini ümit ediyordu.

Bu zabitin vazifesi vakte karşı bir yarıştan ibaretti. Fakat öyle bir yarış ki, hadiseler ve kazalara karşı tahammül ve müsaadesi yoktu.

Mümaileyh düşmanı kendisinin esas mevziine ilerlemekten on iki saat men edebildiği ve sonradan kendisinin ilerdeki kuvvet muhafazasını muvaffakiyetle geri çekebildiği takdirde kendisinin esas hattında dahi düşmana karşı bundan sonra yeniden 24 saat mukavemet edebileceğine oldukça emindi. Bu müddet zarfında Bolayır'dan yardım kuvvetleri gelebilirdi.

Binbaşı Wilmer'in, Suvla mıntıkasında tesis ettiği ileri mevzi üç müstahkem noktadan mürekkepti.

Kireçtepe noktası Gelibolu jandarma taburunun iki bölüğü tarafından muhafaza ediliyordu. Bu taburun diğer bir bölüğü Suvla burnuna doğru ileriye tayin edilmişti. 10 rakımlı tepe noktası Bursa jandarma taburunun bir bölüğü tarafından muhafaza olunuyordu. Bu taburun iki bölüğü geride gizli mahfuz yerlere konulmuş ve Suvla körfezinin şark kumsal sahilinde karakol grupları zinciri tesis edilmişti.

Yeşiltepe ve civarı otuzbirinci alayın birinci taburunun üç bölüğü tarafından muhafaza olunuyordu. Yetmiş tüfekten mürekkep diğer bir bölüm de Lalaba'da bulunuyordu. Suvla körfezinin ceşup dili olan Nibrunesi (küçük kemikli burnuna doğru karakol grupları) tesis edilmişti.

Müstahkem noktadaki siperler çok dar olup ancak 1.80 derindiğinde idi. Uzaktan nazarı dikkati celbetmemesi için mümkün olan herşey yapılmıştı. Binbaşı Wilmer'in sonra vaki olan beyanatına nazaran bu üç müstahkem noktadan en zayıfı on rakımlı tepe idi. Temmuz'da Tuzlugöl kuruyup artık bir mani teşkil etmedikten sonra binbaşı 10 rakımlı tepeli bilfiil tutulamayacak bir mevki addetmişti.

Üç müstahkem nokta arasındaki saha kısa siperlerle muhafaza olunuyordu. Bu siperleri bir piyade mangası tutuyordu. Esas müdafaa hattında bir istihkâm bölüğü ile atsız süvari bulunuyordu. Turşun köyünün cenubi garbisinde (güney-batı) açıkta konaklayan ve duran ihtiyat taburu ya mezkûr mevziin muhafazasına yardım edecek, yahut lüzumu halinde Azmak derenin üzerinde Arzan mevkiini tutarak mezkûr vadi üzerinden düşmanın doğruca bir ilerleme hareketi yapmasına mani olacaktı.

Mitralyözler olmadığından bunların yerine piyadeye yakından muzaharet için ilerdeki üç müstahkem noktaya sekiz cebel topu yerleştirmişti. Dikenli tel mevcut olmadığından siperlerin önüne birkaç temaslı torpil ve ayaklara takılacak tel örgüler konulmuştu

İki sahra bataryası müstahkem noktalar arasındaki açıklıkları ateş altına alabilmesi için Tekketepe sırtının ileri yamaçlarına yerleştirilmişti. Bu sırtın aksi cihetteki yamaçlarda da fasıllı mevziler ihzar edilmişti.

Takımsız ve koşumsuz üç eski sahra topu Gelibolu jandarma taburunun bir bölüğü ile birlikte Eyelmer (Ece limanı) körfezini muhafaza ediyordu. Kalan üç cebel topundan ikisi (W) tepelerine yerleştirilmişti. Bir top da Eyelmer körfezinin garbindaki küçük bir koyu muhafaza ediyordu.

Binbaşı Wilmer Temmuz'un bidayetinden sonuna kadar uğraşarak kendisinin tertibatını İngiliz tayyarecilerine göstermemiş ve bunları aldatmak için mümkün olan herşeyi yapmıştır. Tekketepe sırtının garbına (batı) doğru gündüzleri piyade hareketlerine asla müsaade edilmiyordu. Siper hafriyatı münhasıran ge-

celeri yapılıyordu. Tabiiyevi talimler Turşun köyü ovasında icra ediliyordu.

Talimlere iştirak edecek ileri mevzilerdeki kıtaat sabahleyin gün doğmazdan evvel Turşun köyü ovasına gitmekte ve akşam olup ortalık karardıktan sonra mevzilerine avdet etmekte idiler.

Topların mevkileri mütemadiyen değiştiriliyordu ve toplar setredilmişti. (gizlemek, örtmek) Muhtelif yerlerde sahte bataryalar tesis edilmişti.

Suvla mıntıkasındaki toplar bazan (W) tepelerine götürülüp, bunlarla Anzak koyuna ateş ediliyordu. Fakat bu toplar İngilizlerin zan ve tahmini hilâfına ne ağır, ne de orta çapta idi. Suvla ihracından evvel bu mıntıkada bu gibi topları asla kullanmadık.

Binbaşı Wilmer, İngilizlerin yapacakları büyük bir hücumun yakın olduğunu Temmuz'un sonlarına doğru işitmişti. Fakat İngilizlerin büyük hücumuna delalet edecek emareler görünmüyordu. Ancak İngilizlerin tayyare faaliyeti biraz artmış ve Ağustos'un üçünde üç İngiliz harp gemisi Suvla sahiline gelerek birkaç mermi atmıştı. Maahaza bu emareler binbaşı Wilmer'i düşündürmüş ve Ağustos'un altısında bütün gün ileri mevzilerinde kalmıştı. O gün öğleden sonra mümaileyh Helles'te ve Tekçam'da İngilizlerin hücum için bombardıman ateşi açtıklarını işitmişti. Binbaşı Wilmer, Esat Paşa'nın karargâhına telefonu açarak havadis sormuş, verilen cevapta İngilizlerin yeni almış olduğu kuvvetlerle hücum etmekte oldukları ve sağ cenahlarını Kabatepe istikametinde tevsî etmek teşebbüsünde bulunmaları muhtemel olduğu bildirilmişti. Fakat binbaşı Wilmer, Esat Paşa'dan değil, doğrudan

doğruya Liman Von Sanders'den emir aldı. Bu emirde ihtiyat taburunu Anzak ileri karakollarının şimalindeki alçak tepeleri tutmakta olan kıtaatın takviyesine göndermesi bildirilmişti.

Liman Von Sanders İngiliz kumandanı General Birdwood'un sahte hücumuna aldanmamış ve Suvla cephesini tehlikeli bir surette zayıflatmayı bile gözüne alarak Yeni Zelanda kıtaatının Conkbayırı'na yapacakları ileri harekette geçecekleri dar derelerin müdafasını tezyit edecek tedbirleri önceden almıştı. Binbaşı İngiliz gemilerini görebilmek için sabahtan güneş batıncaya kadar Lalababa tepesinde bekliyordu.

İlk hücum Kirte deresinden, 6 Ağustos akşamı oldu. 7 Ağustos sabahı da ikinci hücum başladı.

6 Ağustos sabahı hava gayet güzel ve berraktı. Rüzgâr yoktu. Düşman cephe hattına geçmişti.

Düşman bombardımana başlar başlamaz bizim batoryalar da şiddetli ve devamlı mükabelede bulundular. Bizim ateşimiz hücum edecek asakir (asker) ile tıklım tıklım dolu olan İngiliz siperlerinde büyük zayıat ika etti. Tabur merkezlerini liva (tugay) merkezine rapteden telefon hatlarının cümlesi kesildi. Düşmanın muvasala siperleri fena halde hasara uğradı.

Hücumun başladığı ilk zamandan itibaren birkaç dakika içinde koca İngiliz livası darmadağın oldu.

Bizimkiler garbi Kritya sel mecrasından yaptıkları mukabil bir hücum ile sağdaki birlikleri siperlerinden söküp attılar.

Soldaki İngiliz taburu ilerlemek ister istemez ateşimizin altında kaldı ve çok zayıat verip geriledi.

Merkezde ise, siperlerine sinmiş olan düşman, tahripkâr mitralyöz ateşimizle karşılaştılar.

İngilizlerden yaralanmadan bizim siperlere yetişenler pek azdı. Bunlar da kesif bir müdafaa ile karşılaşmış ve ancak 30 kişi kadar bir birlik ayakta kalabilmişti. Sonunda bunlar da eriyeye eriyeye geri çekildiler.

İngilizler kurnazlık düşündüler. Askerlerin sırtlarında parlak teneke levhalar vardı. Ve bunları bir siperi işgal edince önüne dikiyorlardı. Bu sayede düşman topçusu o sipere ateş etmiyordu. Bu durumu öğrenince ölen düşman askerinin sırtındaki levhayı alıp kendi siperimize diktik ve düşmanı kendi oyununa getirdik. Bu durum erat arasında bir hayli gülüşmeye sebep oldu.

7 Ağustos sabahı fecir vaktinde Liman Von Sanders Paşa, Anzak ile Suvla'daki vaziyetin tehditkâr surette tehlikeli görüldüğünden Helles cephesindeki her türlü tehlikeyi göze aldirarak Cenup grup kumandanına —mümaileyhin şiddetli protestolarına rağmen— ihtiyat fırkasını şimal mıntıkasının takviyesi için nüm-kün mertebe sür'atle göndermeyi emretmişti.

İngilizlerin muntazam ve ağır olarak yaptığı hücum bir gün evvelki gibi inkisarı hayâle sebep oldu. Sol cenah ağır zayiata düşer olduktan sonra eski hattına geri döndü. Öğleden sonra hücum durduruldu.

Sağda yeni mevzilerimiz zayıftı. Düşman ikinci hattımıza kadar ilerledi. Sonunda mukabil bir hücumla geriye püskürttük onları.

Öğle üzeri hâlâ İngilizlerin elinde kalan mevzi Türk cephe hattının gerisinde ve Kritya şosesinin garbındaki küçük bir bağ ile bu yolun iki tarafındaki dar

cephedeki siperlerimiz idi. Öğleden sonra İngiliz tüfek endazları kaybettikleri bazı yerleri istirdat için tekrar ilerlemek teşebbüsünde bulunmuşlarsa da bu teşebbüslerin hepsinde ricat etmeye mecbur kalmışlardı.

Ortalık karardığı vakit, bağdaki İngilizler hâlâ mevkilerini muhafaza ediyorlardı. Fakat diğer yerlerin hepsinde düşman kendi hatlarına dönmüşlerdi. Yakınlardaki siperler de hep ölülerle doluydu.

7 Ağustos hücumunda düşman hemen bütün kuvvetini kaybetti.»

TEKÇAM MUHAREBELERİ

Babamın hâtıralarını burada kesip arşivlerden edindiğim bilgilere dönüyorum.

6—7 Ağustos gecesi Anzak'daki esas harekât olan Sarıbayır'ın dik tepelerine karşı hücum yapılması vazifesi yeni Zelanda ve Avustralya birliklerine veriliyor. Birinci Avustralya tümenine verilen görev o kadar gösterişli değilse de, esas harekât kadar önemli ve oldukça güç bir iş. Bu tümen kuzey kısımdan esas hücumu yapacak ve diğer birliklere yardımcı olmaya çalışacak. Anzak büyük muharebesini 400 rakımlı yaylaya ve civarındaki noktalara kesif hücumlarla açacaklar. Bu hücumların asıl gayesi Türkleri şaşırtarak yedek kuvvetlerini Güneye göndermek için aldatmaktı.

İlk hücum 6 Ağustos akşamı birinci Avustralya tümeni tarafından Tekçam mevzilerine yapılacaktı. Bunu takiben ikinci Avustralya tümeninin altıncı taburu tarafından gece yarısı siperler zaptedilecek ve

işler iyi gittiği takdirde 400 rakımlı yaylanın kuzey kısmındaki cephe hattı siperlerine hücum olunacaktı.

Yapılacak işler bundan ibaret değildi. Umumî durum müsaade eder etmez başlayacak olan harekâtın ikinci safhasında bütün tugay Top sırtı üzerine hücum edecek ve solda Bodur tepelikten, sağda Kabatepe'ye kadar uzanan kısmı işgal edecekti.

Bu harekât başarıya ulaştığı takdirde Türklerin esas cephesinin içinde derin bir yara açılmış olacaktı. Fakat harekât yapılıncaya Türklerin yenilmeyeceği anlaşıldı ve teşebbüsten vazgeçildi.

Anzak bölümünde her iki taraf bir zamandanberi tünel ve lağım kazmakla meşgûldü. İlk lağımı Türkler kazmışlardı. Bu lağımın ağızları İngilizlerin Quinn's adındaki mevkiin altında 29 Mayıs'ta patladığı vakit İngilizleri dehşet içinde bırakmıştı.

Anzak mevkiininin sabit karakollarını tehdit eden bu yeni tehlike karşısında Quinn'sten 400 rakımlı yaylaya kadar büyük bir gayretle lağım kazmak ameliyesine başlamışlardı.

Anzak'tan başlayan bazı tüneller Türk hattının altına kadar ilerlemişti. Fakat 400 rakımlı yaylada ve civarında 25 metrede durduruldu.

Muharebe öğleden sonra saat dört buçukta Tekçam ve çevresinde 28 İngiliz topu ile açılan bombardıman ile başlamıştır. Bu toplardan biri Türk siperleri mazgallarından 170 metre ileride gömülmüş bir İngiliz sahra topu idi. Denizden bazı gemiler projektörleri ile sahayı aydınlatıyorlardı.

Öğleden sonra saat beş buçukta üç tabur hücumu kalkmış ve tünellerde gizlenen iki tabur da bun-

lara yardıma başlamışlardı. Avustralyalıların esas siperlerinin üzerinden ileri atılmışlardı.

İleri hareket çok seri olmuştu. Avustralyalılar kolayca Türk siperlerine yaklaşmışlar ve kalın ağaçları kaldırarak içerlerine dalmışlardı. Siperlerde süngü süngüye ve yumruk yumruğa boğuşma başlamıştı.

Avustralyalılar çok zayıat vermelerine rağmen Türk siperlerini almışlardı. Fakat Türkler devamlı olarak hücum tazeliyorlardı. Sonunda çok zayıat veren ve bu noktaları muhafaza için kuvvetli birliğe ihtiyaç olduğunu tahmin eden Avustralyalılar geri çekildiler.

8 Ağustos sabahı muharebenin had devresi geçmişti. Türkler kaybettikleri yerleri almak için karşı hücumu geçiriyorlardı. 12 Ağustos'ta durum sakinleşmişti.

6 Ağustos akşamı ve gecesi Esat Paşa mevcut ihtiyatlarının hepsini cepheye sürmüştü. Koca deredeki iki alay alelelece Tekçam mevkiine sevk edilmişti. 7 Ağustos sabahı kuzeyde asker kalmamasının sebebi buydu.

9 Ağustos akşamı Esat Paşa, güney kısmın emniyeti hususunda çok endişe gösterdiğinden Tekçam mevkiine doğru gönderdiği ihtiyatlara ilâveten alay komutanı Kannengiesser'in komutasındaki dokuzuncu fırkanın iki alayına Kocatepe'nin cenubundan hareket etmek için emir vermişti.

Ertesi sabah Kannengiesser Conkbayırı'na sevk edilmişti. Onun oraya ulaşmasıyla düşünülen Yeni Zelandada hücumu durdurulmuştu.

İNGİLİZLERİN BÜYÜK ZAYIATI

Hücum üçüncü defa tazelendiğinde Türk siperlerinden yapılan kesif ateş neticesinde taarruz eden bir-

liklerin tamamı ya ölmüş, ya da saf dışı bırakılmıştı.

Muharebeyi idare eden kumandan Brazier bu durumu gördükten sonra hiç olmazsa dördüncü dalgayı mahvolmaktan kurtarmaya teşebbüs ve gayret etmiştir. Fakat onun yokluğundan faydalanan diğer kumandanlar birliklere hücum emri vermişler ve askerler sipherlerinden çıkıp, sürünerek ilerlemeye başlamışlar ve bunlar da daha öncekiler gibi kırılmışlar ve yaralılar ancak zorlukla geriye dönebilmişlerdi.

Bu taarruzlarda Türkler bir tek bile zayıf vermemişlerdi.

Papaztepesi'ne yapılan İngiliz taarruzları da aynı başarısızlığa uğramıştı.

Anzak mevzilerinde de durum hemen aynı idi. 1250 kişilik birlikten 650 asker ve subay ölmüştü. General Birdwood'un yaptırdığı bu hücumlardan maksadı Yeni Zelandalıların Conkbayırı üzerine yürümelerine yardım etmektir.

Halbuki Yeni Zelandalıların ileri hareketi henüz başlamamıştı. Sabah saat altıda Yeni Zelandalılar cephesinde hiç Türk yoktu. Conkbayırı Türkler tarafından işgal edilmemişti ve Yeni Zelandalılar Zakkum dağının batı kısmında idiler. Türkler zırhlı tepesi ile Conkbayırı'nın arasında iki sahra topu ile 20 asker bulunduruluyorlardı.

7 Ağustos'ta sabahleyin saat altıda General Godley'in hücum kolları hedeflerine yetişemediği gibi Anzak mevziinin içinde yapılan hücumlar dahi iflâsa uğramıştı. Böylece de uzun zamandanberi tasarlanan plân başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Türkler tehdit al-

tında bulunan bölgelere acele olarak takviye birlikler gönderiyorlardı.

Düşman hedefe yaklaştığı zaman Conkbayırı Türkler tarafından işgal edilmemişti. Liman Von Sanders Paşa «Beş sene Türkiye'de» adlı eserinde savaşın bu kısmını şöyle anlatıyor: «Eğer İngilizler Conkbayırı tepesini ellerinde muhafaza etmiş olsalardı, Türklerin Arıburnu cephesinin tüm olarak geri alınması icap edecekti.»

İngiliz plânı iflâs etmiş ve bu cihetten tenkid sebebi olmuşsa da 6 ve 7 Ağustos muharebelerine dair Türk arşivlerinden elde ettiğim bilgiye göre, İngiliz plânının başarıya ulaşması için çemberinin gayet ufak bir devir yapması yeterli olacaktı. Fakat bu durum ender görülen bir olay değildi. Gayet çetin geçen birçok muharebelerde başarı ve başarısızlık terazisinin muvazene hattında titrediği ve gayet küçük bir hatanın önemli bir başarıyı engellediği görülmüştür.

İngilizlerin yaptıkları hücumların neticeleri olarak Esat Paşa'nın elinde mevcut bütün ihtiyatlar kuzeydeki ileri karakollarına hücum yapılmazdan önce 400 rakımlı yaylaya alelacele toplanmıştı. Esat Paşa alay kumandanı Kannengiesser Bey'in kumandası altındaki dokuzuncu fırkanın iki alayını da Kabatepe'nin cenubundaki sahil müdafaası mürettebatından ayırarak Tekçam üzerine gönderilmişti.

Öğleden sonra saat dokuzda, Esat Paşa'ya gelen haberlerde kuvvetli İngiliz kollarının Anzak'tan sahil boyunu takip ederek şimale doğru hareket etmekte olduklarını bildirmiş. Biraz sonra Esat Paşa kendisinin kuzeydeki ileri karakollarının hücumu uğradıkla-

rını haber almış. Daha sonra, İngilizlerin Suvla'ya bol miktarda asker çıkarmakta oldukları haberi gelmiş. Bu durum karşısında Esat Paşa hiç bir cepheye yardım edememe halinde bocalamış.

Liman Von Sanders Paşa, İngilizlerin Helles ve Tekçam üzerine hücumla geçtiklerini haber alır almaz, asıl taarruzun başladığına hükmetmiş, İlk tedbiri de Bolayır'ı emniyet altına almak olmuş ve buranın kumandanı Fevzi Bey'e dikkatli davranması için telgraf çekmiş. Bununla beraber General Birdwood'un maksadının Esat Paşa'nın sol kanadına hücum ederken diğer taraftan Paşa'nın sağ kanadını çevirerek esas sırta hücum etmek olabileceğini de hesaba katmıştı. Bunun için Liman Paşa, sabahleyin saat altıda kurmay subayı Kâzım Bey'i, Esat Paşa ile görüşmeye göndermiş aynı zamanda Esat Paşa'ya müracaat etmeksizin Suvla'daki zayıf müfrezenin kumandanı binbaşı Wilmer'e elindeki tek ihtiyat taburunu Anzak'ın şimalindeki alçak tepelerdeki muhafız kuvvetlerinin takviyesine göndermesini emretmiş.

Birkaç saat sonra Liman Von Sanders Paşa, General Birdwood'un Esat Paşa'nın sağ kanadına yaptığı hücumlar ve Suvla'da yapılan ihraç hareketi haberi karşısında kendisini 25 Nisan'da uğradığı vaziyete benzer bir problem önünde görmüştür. İngilizlerin bu harekâtı tali önemi olan denemeler midir. Yoksa General Hamilton'un esas hücumu mu teşkil ediyor ve acaba şimdi Bolayır muhafız kuvvetlerini : ayıflamak doğru bir davranış olur mu? İşte bu hayati önem taşıyan soruya o sırada cevap verilemezdi. Lâkin 7 Ağustos gece yarısından sonra saat bir buçukta haberlerin ciddiyeti ve kötülüğü artmakta olduğundan Fevzi

Bey'e üç taburun mümkün mertebe sür'atle Bolayır'dan Turşun köyüne gönderilmesi için emir verilmiş. Güney bölgesi kumandanı Vehip Paşa'ya da şiddetli protestolarına rağmen ihtiyat fırkasını Esat Paşa'nın yardımına göndermesi için Fevzi Bey'e olduğu gibi emir verilmiş.

Herşeye rağmen bu hareketlerden hiç biri Esat Paşa için âcil bir yardım teşkil etmiyormuş. 6, 7 Ağustos gecesi akşamdan sabaha kadar Zırhlı tepesi'nden itibaren kuzeye doğru Sarıbayır sırtı Türkler tarafından müdafaasız bırakılmış.

7 Ağustos harekâtında General Cox'un birlikleri Kuzey bölgelerde zor duruma düşmüş. Zira buralarda Türk pusucularının faaliyeti ilerlemelerine engel olmuş.

Sabahleyin saat altı buçuktan biraz sonra General Cox'un dördüncü Hint taburu General Monash'ın tümeni ile 271 rakımlı tepede irtibat kurmuş. Fakat askerler yorgun durumdalarmış.

O gün General Cox'un elindeki kuvvetlerle bir iş yapmaya imkân yokmuş. Bu suretle 7 Ağustos birşey yapmaksızın geçmiş. Dördüncü Avustralya tugayı gün doğarken buldukları yerden kımıldamamış, Hint tugayı ise, geniş bir araziye dağılmış olduğu için, kumandanları ile irtibatları kesilmiş. Hava sıcakmış ve bu askerlerin suları pek az olduğundan hiç bir işe yaramayacak bir hale gelmişler.

8 Ağustos'ta General Cox hücumunu hazırlarken karşılaştığı problem son derece karışıkmiş. Emri altına 13 tabur verilmiş ve bunlar geniş bir sahaya yayılmış. Sadece Avustralya tugayı toplu halde imiş.

Kuvvetlerinin nerelerde olduklarını bilmeyen General Cox sabaha karşı saat dörtte hücumu geçebilmek için irtibat subayları ile haber salmış.

Avustralya birlikleri 60 rakımlı tepeye tırmandıkları sırada gün ışımış ve öndeki askerler Türklerin makineli tüfek ateşi ile karşılaşmışlar. Biraz sonra Türk piyade hücumu gelişmiş ve 14. ile 15. Avustralya taburlarının her ikisi de ağır zayıyata uğramış, hattâ 15. tabur büsbütün bozulmuş.

Ancak 16. taburun yetişmesi ile, Türklerin hücumu durdurulabilmiş. Buna rağmen ilerleme teşebbüsü de iflâs etmiş.

Akşam üzerine doğru General Jonhston, Conkbayırının zaptı için emir vermiş. İki gün önceki tecrübeye göre Türklerin kesif ateşi ile karşılaşacağını bildiği halde birliklerini tepelere doğru sürmüştü. Generalin tahmini hilâfına birlikleri hiç bir mukavemet ile karşılaşmamışlar. Zira Türkler yandaki tepelere çekilmişler ve İtilâf Devletleri'ne ait askerler Conkbayırına yayılıp siper kazmaya başlar başlamaz hücumu geçmişler. Bu muharebede İngilizler büyük zayıyat vermişler ve birkaç dakika içinde bütün durum değişmiş. Sadece birinci Gloucestershire taburunun önündeki iki takımı tepenin batı kısmına ulaşabilmiş ve siper kazıp yerleşebilmişler. Fakat gerideki birlikler ateş hattından sakınmak için Sazlıbeyit dereye doğru tırmanarak inmişler ve zirveden biraz aşağıdaki takviye kuvvetlerine ulaşmışlar.

Muharebe çok çetin hattâ korkunç olmuş ve Türkler, İngilizleri son neferine denecek kadar imha etmişler. Ancak saklanabilen bir miktar hayatta kalmış.

9 Ağustos günü General Godley'in karargâhında Conkbayırı'nın zaptına ait ilk haberler gelmiş ve herkesi hayâl kırıklığına uğratmış. Öğle vaktinde cephenin hiç bir kısmında başarı elde edilememişti. General Jonston'un tugayı bile ancak esas sırtın ters yamacında tehlikeli bir mevzi tutuyormuş ve merkez kolları birşey becerememişler. General Monash'ın birlikleri başarıya ulaşmadan bozgun halinde geriye çekilmişler. İtilâf Devletleri kuvvetlerinin durumu Suvla'da da pek parlak değilmiş.

İngilizler durumlarını kurtarmak için plân yapmışlar, Anzak'da harbe girmemiş birkaç taburunu da harekete geçirmek istemişler.

Dördüncü Avustralya tugayı büyük zayıat verdiği için yeni plâna göre Kocaçimen tepesinin zaptına artık teşebbüs etmeyecek, Conkbayırı'ndaki birliklere yardım edecekmiş. Fakat yeni teşebbüsleri de bir netice vermemiş.

CONKBAYIRI'NA TÜRKLERİN HÜCUMU

Babam Şalvarcıoğlu Ali Rıza'nın hâtıra defterinden

«9 Ağustos'ta güneş doğarken Mustafa Kemal'in sol kanattan yaptırdığı hücum pek muvafakiyetli olmamakla beraber Suvla'daki İngiliz kolordusunun ilerlemesini tesirli bir surette menetti. V tepesi ile Anafarta dağ kolu bizim birlikler tarafından emin bir surette tutulmuştu. Tekke sırtları topçu ateşi yardımı ile beş taburla işgâl edilmişti. Artık bu mevzilerin elimizden çıkmasına imkân yok. Bizim için asıl tehlike Conkbayırı'nın zirvesi idi.

Zırhlı tepesinin kuzeyindeki bütün bizim birliklerle kumanda eden Mustafa Kemâl bu tehlikeyi zamanında görmüştü. 9 Ağustos akşamı Conkbayırı'nda bizzat cesurâne bir keşif yaptıktan sonra ertesi sabah bu noktadan altı taburluk bir kuvvetli hücum yapmaya karar verdi. Oradan İngilizleri çıkartıp atmayı ve Zakkum dağ yolu ile civarındaki çiftliği alarak General Birdwood'un yeni hattına bir kama sokmayı kararlaştırmıştı.

O sıralarda bir İngiliz birliği cephe hattındaki siperlerde yer olmadığından Sazlıdere'nin yatağına inerken altı Türk taburu tepenin öteki tarafında hücum için tertip ve tanzim olunuyordu.

Bir Türk karşı hücumu şâyani hayret bir surette ve mükemmel hazırlanmıştı. Gecenin sakinliğinden istifade gün doğmadan bizim topçuların hücumuna uğradı. Bundan sonra yarım saat ters yamaçtaki İngiliz cephe hattı her iki kanattan seri topçu ateşine tutuldu.

Sabahleyin saat beşe çeyrek kala ufuk hattı üzerinden kesif birliklerimiz dalga dalga ilerliyordu. İngiliz siperi hücum eden askerlerimiz altında ezilmişti. Çok az düşman kurtuldu.

Aynı zamanda aşağı vadide silâhsız ve techizat-sız istirahat halinde bulunan İngiliz taburu sağ kanadından yapılan bir hücum ile baskına uğramış ve her tarafa çil yavrusu gibi dağılmış.

Mustafa Kemâl'in sağ kanadı Conkbayırı'ndan çiftliğe doğru dik tepe yanlarından aşağıya doğru taştı. Çiftliğin bulunduğu yaylayı ele geçirmek için göğüs göğüse boğuşmalar oldu. Düşman büyük zaviat ver-

di. Hattâ General Balvin dahi öldü ve General Cooper ağır yaralandı.

Sabah saat onda düşman Ağıldere'nin sol kanadındaki sırtlara çekilmeye mecbur oldu. Bizimkiler düşmanı takip edemeyecek kadar yorgun olduklarından esas mevkillerine çekildiler.

Ağustos'un onuncu akşamında dört gündenberi devam eden Sarıbayır muharebesi nihayet buldu. Büyük zayıat veren düşman yeni bir taarruza geçmedi.

Mustafa Kemâl'in yerinde görüşü ve amansızca hücumları üzerine büyük kuvvetler mağlûp oldu. Ve ölen öldü, geri kalanlar, kurtuluşu kaçmakta buldular.»

MİSLİ GÖRÜNMEMİŞ BİR FİLO

6—7 Ağustos 1915 gecesi Suvla körfezine ilerlemekte olan İngiliz filosu kadar garip teknelerden müteşekkil bir kolleksiyon o ana kadar hiç bir denizde görülmemiştir.

Filonun ilk saflarında istif olmuş bir halde askerler vardı. Bu kafilenin aslını on adet torpido muhribi teşkil ediyordu. Her muhribin bordasında büyük bir mavnâ ve yedeğinde bir karakol gemisi vardı. Bu torpido muhriplerinin ardında da salapuryadan tahlisiye sandalına varıncaya kadar her türlü deniz aracı mevcuttu. Bunları transatlantiklerden Manş denizinin araba vapurlarına ve Manş adasına yolcu taşıyan yandan çarklı vapurlara kadar dünyada mevcut her türlü büyük ve küçük deniz araçları takip ediyordu.

Akşam saat 9.30 da ve zifiri karanlık içinde otuzikinci ve otuzüçüncü tuğaylar ve onbirinci fırkanın kararğahını B. kumsalına götürmekte olan muhripler, mavnalar borda bordaya dizilerek sahile doğru yakla-

maya başlamışlar ve sahile 400 metre kala durup demir atmışlardı.

Karanlığı yırtan bir boru sesinden sonra mavnalar kumsala doğru yol almaya başlamışlardı. Karadan hiç ses çıkmıyordu.

Karaya çıkan kuvvetin sağındaki birlikler otuz-üçüncü tugaya mensup yedinci ve dokuzuncu taburlardı. Bunların görevi çıkarma yerinin sağ yanını korumak için deniz sahilinden Tuzlu gölün ucuna kadar bir hattı siperler ile tahkim ve müdafaa etmekte. Bu birlikler görevlerini yerine getirmişler ve önemli bir çatışma olmamıştır.

Soldaki iki tabur ise Lâlababa tepesini almak için harekâta geçmiştir. Bu birlikler Türklerin şiddetli ateşi ile karşılanmıştır. Böylece İngilizlerin çoğu kırılmıştır. Bu kesif ateşe rağmen Lâlababa tepesi İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

Diğer taraftan otuzdördüncü tugay yanlışlıkla Suvla körfezinin sarp yerlerine çıkmaya çalışmış ve mavnalar kayalara oturmuştur.

Suvla burnu civarına çıkmış olan Manchester taburu karanlıktan istifade ederek körfezde bir hayli ilerleyebilmiş ve Türklerle çatışmamıştır.

Gece yarısından sonra saat ikide kireç burnuna ulaşan bu tabur tepeye tırmanmaya başlamış ve Türklerle çatışmıştır.

Bir hayli zayıf veren Manchester taburunun ilerlemesi gece yarısından sonra pek kolay olmamıştır.

Sabahleyin Lâlababada altı taburdan az olmayan mühim bir İngiliz kuvveti harekete geçmemiş ve otuzdördüncü tugay'm geçirdiği kazayı öğrendikleri için en

önemli yerlere doğru ilerlemeyi dahi düşünememişlerdir.

Tuğgeneral Sitvell ile muavini binbaşı Ashburner saat üçbuçukta Buldoğ muhribinin mavnasından küçük bir sandalla karaya çıkmışlardı. Fakat generalin elinde küçük bir yedek birlikten başka kuvvet yoktu. Bu tabur gecenin karanlığında kaybolmuş, tugay'ın geri kalmış iki taburu da yeni yeni karaya çıkmaya başlamıştı.

Şafak sökerken Suvla körfezindeki İngilizlerin vaziyeti tam manası ile karışıklık içinde idi. Mevcut plân mucibince o anda onbirinci fırka çevredeki tepelere yerleşmiş olmalı idi. Halbuki bunun yerine yeğâne başarı olarak körfezin ancak iki ucu tutulmuştu. Onbirinci fırkanın karargâhında vaziyet hakkında bilgi pek azdı. Kolordu karargâhında ise hiç yoktu.

7 Ağustos'ta gün doğarken onuncu İrlanda fırkasına mensup 6 tabur doğrudan doğruya muharebeye sevkedilmek üzere Suvla körfezine girmişti. Çıkarma hareketi gayet gizli tutulduğundan bu kuvvetin kumandanı General Hill ile yardımcı subaylarının çoğu karada neler cereyan ettiğinden ve kendilerinden ne gibi hizmet beklendiğinden haberdar değildi. Körfeze ulaşmasından yarım saat sonra Generalin bulunduğu gemiye yanaşan bir motor kendisini kolordu kumandanının yanına götürmüştü.

Kolordu kumandanı General Stopford, General Hill'e bağlı bulunduğu onuncu fırka kumandanının gelişine kadar General Hammersley'in emri altına girmesini emretmişti. Şayet general Hammersley'i bulamayacak olursa elindeki altı tabur ile 10 rakımlı tepe civarında onbirinci fırkanın birliklerine yardım edecek

ve bu suretle Kireçtepe sırtının alınmasının kolaylaşmasını temin edecekti.

Tugay Generali Haggard ise 7 Ağustos'ta güneş doğmadan az önce saat beşbuçukta otuzikinci Tugay'ın kalan iki taburu ile Lalababa'dan hareket etmiş ve saat altıda deniz ile Tuzlugöl arasındaki Kanala yetişmişti. Kendisi buradaki İngiliz birliklerinin tamamının nizam ve intizamını kaybetmiş bir kalabalık halinde görmüştü.

10 rakımlı tepeye bir hücum yapılmış ve burada bulunan 100 kadar Türk'ün kuzey-doğuya çekilmesi temin edilmişti.

Öğleye doğru Türkler Suvla ovasını terketmeye başlamıştı.

7 Ağustos gecesi Suvla körfezine karmakarışık bir surette ihraç yapılmıştı. Gecenin karanlığı içinde kimse kimsenin ne yaptığını bilmiyordu. Ertesi günü dahi sahilde karışıklık ve tembellik devam etmişti. Ancak ortalık kararmaya başladığı vakit gecikmiş olan hücum Suvla'dan, Çikolata ve (W) tepelerine doğru gelişmeye başlamıştı.

Harp gemileri koruyucu ateşlerini çoktan kesmişti. Lâkin Tuzgölü ile deniz sahili arasında Lalababa tepesi'ndeki İngiliz topları Çikolata tepesi üzerine tekrar ateş açmıştı. İşte bu ateşin koruyuculuğu altında İrlanda birliklerinin bir kısmı Çikolata ve (W) tepelerinin eteklerine kadar ilerlemişlerdi. Bir ara Türkler tarafından durdurulmuşlar, lâkin saat yediyi geçer geçmez müdafilerin ateşi gevşemiş ve taarruz edenlere yardımcı kuvvetler gelir gelmez, yeniden harekâta geçmişlerdi. Plânları yüzünden kötü duruma

düşmüşlerdi. Bu başarısızlıkta komutanların büyük rolü vardır. Zira 7 Ağustos günü ve gecesi bu komutanlar muharebenin seyrini değiştirmek için ağırlıklarını koymamışlar âdeta seyirci kalmışlardır.

O gün İtilâf Devletleri komutanlık merkezinin göstermiş olduğu yavaşlık, sonradan büyük buhranlara yol açmıştır.

Bu durum Türklerin işine yaramış ve İngilizlerin kaybettikleri zaman zarfında Bolayır'ın güneyine yıldırım hızıyla inmişlerdir.

Durumu yerinde tetkik etmek ihtiyacını duyan General Hamilton 11 Ağustos'ta General Stophord ile görüşmüş ve bu Generalin görevini tam olarak yapmadığına kanaat getirmişti. Yardımcısına taarruz emrini verdiği halde, General Stophord 12 Ağustos'ta dahi harekâta geçmemiştir. Zira emrindeki birlikler muntazam değillerdi ve daha ziyade istirahatı tercih ediyorlardı.

Bu durumda General Stophord kendi vaziyetini kurtarabilmek için, General Hamilton'a emri altında bulunan elliüçüncü fırkanın zayıf düştüğünü ve elli-dördüncü fırkanın da hücum kabiliyeti olmadığını açıklamış taarruz için zamana ihtiyacı olduğunu söylemişti.

Bu durum karşısında başkumandan için takip olunacak üç yol vardı. Taarruzu başka bir zamana bırakmak, askerine güvenemeyen kumandanlara hücum için kesin emir vermek veya kumandanları değiştirmek.

Fakat başkumandan General Hamilton bir karara varamamış ve toplantıyı terkederek karargâhına dönmüştü. O günden sonra General Hamilton ile

Harbiye Nazırı Lord Kitchener arasında telgraflar teati edilmiş ve Çanakkale'deki İngiliz kumandanlarından bazıları değiştirilmişti. Bu arada General Hamilton 95 bin kişilik bir takviye kuvveti istemiş, fakat bu istek Fransa'daki harp dolayısıyla tam olarak karşılanamamıştı.

Bu esnada Çanakkale problemi İngilizler için içinden çıkılmaz bir muamma halini almıştı. İtilâf Devletleri Çanakkale teşebbüsü ile girmiş oldukları bataktan kurtulmak için yol bulmakta âciz kalmışlardı. Başkumandan General Hamilton ise, istediği takviye kuvvetler gelmediği takdirde Çanakkale meselesini halletmeyi garanti edecek durumda değildi.

Gelibolu'da bulunan İngiliz birlikleri zaman geçtikçe savaştan ve hastalıktan devamlı olarak eriyip gidiyordu. İngilizler işte böyle ümitsiz bir vaziyette buldukları bir sırada, Fransa'dan gelen ve beklenmeyen haberler bunların ümitlerini canlandırmıştı.

30 Ağustos'ta Lord Kitchener'e verilen bilgide Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasına Fransızlar'ın altı fırkalık bir ihraç yapmayı tasavvur ettikleri ve Gelibolu'daki İngiliz kuvvetleriyle birlikte çarpışmak istedikleri bildirilmişti. Bu haberler İmroz adasındaki İngiliz karargâhında büyük neş'eye yol açmıştı. Lord Kitchener'den gelen yeni bir haber bu birliklerin neşesini daha da artırmıştı. İngiliz harbiye nazırı bu telgrafında takviyelerin gönderileceğini ve bazı İngiliz birliklerinin taze Fransız birlikleri ile değiştirilebileceği bildiriliyordu.

Bu telgrafı okuyan General Hamilton o günkü anılarını şöyle anlatıyor :

«Yirmi dört saat önce iflâs etmiş bir durumdayım. Şimdi ise bir anda milyoner olmuş gibiyim. Tanrının yardımı ile zafere ulaşacağız ve İstanbul'u işgâl edeceğiz.»

Fransızlar, Anadolu yakasına yapacakları çıkarmayı son dakikaya kadar gizli tutabilirler ve ani hücum yapacak olurlarsa başarı bekliyorlardı. Fakat bu teşebbüs yapılacağı sıralarda General Joffre oyalama taktiğine baş vurdu ve Eylül'ün ortalarına doğru toplanan Fransız harp meclisi hükûmete kuvvetlerin dağılmasını ve eldeki birliklerin Alman cephesinde kullanılmasını tavsiye etmişti. Bunun üzerine işler iyice karışmıştı.

İtilâf Devletleri'nin tereddüdü devam ededursun, öte yanda Alman'lar da endişeli durumda idiler.

Alman bahriye nazırı Büyük Amiral Tirpitz o günleri ve Suvla körfezinde İngilizlerin ihraç yaptıkları gecenin sabahı vaziyetin vehametini pek iyi anlamış ve şu satırları yazmıştır:

«Dündenberi Çanakkale'de şiddetli muharebeler devam ediyor. Vaziyetin gayet tehlikeli olduğu aşîkârdır. Eğer Çanakkale sükût edecek olur ise, dünya savaşının da o andan itibaren Almanya'nın ve müttefiklerinin aleyhine neticelenmiş olduğuna hükmetmelidir.»

Amiral Tirpitz bu satırlarla ifade ettiği tehlikenin önünü alabilmek için Akdeniz'e acele birçok denizaltı göndermiştir.

Amiral bu suretle İngilizlerin Gelibolu sevkiyatını durdurmak için Alman bahriyesinin gayretini artırmıştı.

Alman Genelkurmay Heyeti Başkanı General Falkenhayn da boğazların İtilâf Devletleri tarafından

açılmasına engel olmak için acele olarak her türlü tedbiri almakta Amiral Tirpitz ile fikir birliği etmişlerdi.

Alman Genelkurmay heyeti, Fransa cephesinde kuvvetli olduklarını biliyor ve sadece Çanakkale için endişe duyuyordu. Bunun için Rusya'daki Birest Litovsk cephesindeki başarı üzerine Sırbistan'ı çiğneyip İstanbul yolunu açmaya bütün gücüyle yüklenmişti. Bu arada Bulgaristan da Almanya, Türkiye ve Avusturya saflarında savaşa katılmıştı.

Bu durum ve Yunanistan'ın isteği üzerine Fransa ve İngiltere, Selânik bölgesine asker göndermeye mecbur olmuşlar, İngiltere, Gelibolu'dan bir kısım birliklerini çekmek zorunda kalmış ve böylece Çanakkale savaşlarının akibeti belli olmuştu.

Çanakkale'de işler iyice sarpa sarınca, General Hamilton geri çağırılmış ve yerine durumu yerinde tetkik için General Monro gönderilmişti. Bu zat durumu yerinde tetkik ettikten sonra, Londra'ya iki uzun telgraf çekmiş ve Çanakkale'nin tahliyesini tavsiye etmişti. General Monro Mısır'a gittiği için Başkumandan'a Arıburnu cephesi komutanı General Birdwood vekâlet ediyordu.

Londra'dakiler tereddüt içinde idiler. General Monro, Çanakkale'nin tahliyesini tavsiye ederken Komodor Keyes boğazın gemilerle geçilebileceğini iddia ediyordu.

Bu çelişkili durum üzerine İngiliz harp şûrası Lord Kitchener'in durumu yerinde tetkik etmesine karar vermiştir.

Kitchener yeni görevini öğrenince Çanakkale baş-

kumandan vekili General Birdwood'a çok özel ve acele bir telgraf göndermiştir.

Bu telgraf aynen şöyledir:

«Çok gizli, Şifresini şahsen çözünüz. Bu telgrafın içindekilerden kimseye bahsetmeyiniz. General Monro'nun gönderdiği raporu biliyorsunuz. Çanakkale'ye gelmek üzere yarın akşam yola çıkıyorum. Komodor Keyes'i gördüm zannedirim ki deniz kuvvetleri nezareti o'nun teklifini kabul edecek ve boğaza denizden bir hücum yapılmasına teşebbüs edilecektir.

Benim fikrime gelince, İngiliz harp gemileri Marmara denizine girer girmez Gelibolu'da Bolayır kısmını derhâl zaptetmeliyiz ve burada tutunmalıyız. Marmara denizindeki İngiliz donanmasına buradan malzeme ve yiyecek sevkedeceğiz. Türkler Gelibolu'da direndikleri taktirde Marmara denizindeki İngiliz donanmasına ancak Bolayır cihetinden malzeme ve yiyecek verilebilecektir.

Saroz Körfezi'nin başındaki bataklık civarında çıkarma için en müsait noktanın neresi olduğunu dikkatle tetkik ve muayene ediniz ki, bu teşebbüs ile buralarını tutabilelim. Bu dilin iki tarafını gemilerimiz koruyacaklardır.

Kumanda tamamıyla sizin elinizde olacaktır. Bu hususu düşünerek yardımcılarınızı ona göre seçiniz.

Bu maksatla plânlar tanzim ediniz. Başka fikirleriniz varsa ona göre de plânlar hazırlayınız. En münasip gördüğünüz neyse onu yapınız.

Bu defa fikir ve tasavvurlarınızı mutlaka yerine getireceğiz. General Monro, Gelibolu'nun tahliyesini tavsiye etmişti. Ben tahliye emrini imzalamaktan mutlaka kaçınacağım. Gelibolu'nun tahliye teşebbüsü

çok büyük bir felâketle sonuçlanabilir. Böyle bir teşebbüs oradaki askerlerimizin bir çoğunu ölüme yahut esarete mahkûm edebilir.

General Monro Çanakkale'den uzaklaştırılacak ve Selânik seferi heyetinin kumandanlığına tayin edilecektir.»

Bu telgrafı alan General Birdwood çok zor duruma düşmüş ve verdiği cevapta «Bolayır civarında çıkarma teşebbüsü felâketten başka sonuç vermez» demiştir.

Çanakkale'ye gitmek için 4 Kasım'da Paris'e uğrayan Lord Kitchener orada Fransızların Çanakkale'den çekilmek istemediklerini öğrenir ve Londra'ya telgraf çekerek Komodor Keyes'in kendisine Marsilya'da iltihak etmesini istemiştir. Kitchener'in gayesi yol boyunca Çanakkale boğazını donanma ile zorlamak ve geçmek plânını uzun uzadıya görüşerek kararlaştırmaktı. Fakat bu telgraf her nasılsa Komodor'un eline geçmemiş ve Lord Kitchener, Keyes ile ancak Mondros'ta buluşabilmiştir.

Lord Kitchener Mondros'ta kaldığı günler zarfında kumandanları Çanakkale'nin tahliyesi için kendisini iknaya çalışmışlar ve bu işte en çok General Monro uğraşmıştır.

Lord Kitchener, General Monro'nun fikrini benimseyince, 22 Kasım'da Londra'ya bir rapor göndererek Gelibolu yarımadasında artık Almanların, Türklere bilfiil yardım edecek durumda bulduklarını, bu vaziyet karşısında İngilizlerin tuttıkları yerleri korumalarına imkân olmadığını ve tahliyenin elzem görüldüğünü bildirmiştir. Bununla beraber Lord Kitchener tam tahliye istemiyor ve Helles'in elde tutulmasını ge-

rekli buluyordu. Aynı gün Londra'da da Çanakkale'nin tahliyesi işi konuşuluyordu.

Harp divanı 23 Kasım'da toplanmış ve Çanakkale'nin tüm tahliyesi için İngiliz hükûmetine tavsiyede bulunmuştu.

Toplanan vekiller heyeti bir karara varamamış ve görüşme bir başka güne bırakılmıştı.

Çetin geçen, uzun konuşmalardan sonra bir karara varılamamış ve bir İngiliz heyeti Fransa'ya giderek Calais'de Fransız Başvekili, kabine üyeleri ve General Joffre ile konuşmalar yapmışlardır. Çetin geçen müzakere ve münakaşa sonucu Gelibolu yarımadasının tahliyesine karar verilmiş ve bu kararı da bazı itirazlara rağmen İngiliz Hükûmeti imzalamıştır.

Alman Savaş Arşivlerinde Bulunan Vesikalardan Kısaltılarak Alınmıştır.

ÇANAKKALE'DE SİPER MUHAREBELERİ

Bu kısmı Alman arşivlerinde bulunan vesikalardan kısaltarak derledim.

«...Arkası kesilmeyecekmiş gibi görünen hücumların sonu ancak iki tarafın da ihtiyat kuvvetleri, malzeme ve atacak mermisinin bitmesiyle gerçekleşti. Takviye kuvvetler, malzeme ve mermi olmaksızın hiç birşey yapamayacaklarını iki tarafın kumandanları da pekâlâ biliyorlardı.

Bir yandan takviye beklerken, öte yandan siperler kazılmaya başlanmıştı. Zira Mayıs başlarında siper muharebelerinin başlaması ihtimâli çok kuvvetli idi. Her iki taraf durmadan siperlerden ağlar meydana getiriyorlardı.

Bu bekleyiş İngiliz kumandanının çok işine yaramış ve ilk takviyeyi kendisi almıştı. Harp vasıtaları ona âdeta yağıyordu. Türk ordu kumandanına gelenler ise, hesaba katılacak miktarda değildi. Bunda teknik geriliğin rolü de pek büyüktü. Diğer tarafta Türklerin asker zayıtı İngilizlerinkinin, iki mislini buluyordu.

Gelibolu'da başlayan siper muharebeleri şekil itibariyle diğer cepheledekilerin aynı idi. Sadece bir özelliği vardı. Avrupa'nın diğer cephelerinde derinliğine büyük arazi vardı. Buralarda kaybolacak veya kazanılacak siper ve arazi pek önemli sayılmazdı. —Tabii bunlar hayatî önem taşıyorlarsa— Halbuki Gelibolu başka bir özellik taşıyordu. Elden çıkmaları boğazların düşmesini icap ettirecek olan hâkim tepeler ileri hatlardan birkaç kilometre uzakta idi. Bu sebeple her karış toprağın yapılacak zayıta bakılmaksızın elde tutulması icap ediyordu. Elden çıktığı zamanlarda da her ne pahasına olursa olsun, geri alınması gerekiyordu. Bundan başka Çanakkale'de psikolojik sebepler de bu fedakârlığı gerektiriyordu. Arazi kaybederlerse, Türklerin maneviyatı bozuluyordu. Yani yavaş da olsa çekilmek istemiyorlardı. Onlar için İngiliz'e saldırmak, icap ederse ölmek daha iyiydi.

Alçıtepe ilerisinde bulunan Türk mevzileri merkez cihetlerinde düşman donanmasının tarassutundan gizli kalıyordu. Fakat geri gidilirse o vakit Türk siperlerini düşmana bakan sırtın yamacına almak icap ediyordu. Fakat yukarılara çıkıldıkça düşmanın görüş zaviyesine giriliyordu. Bu takdirde düşmanın arzulağığı hedef olunuyordu. Öte yanda denize kapalı olan Alçıtepe önündeki siperler muhafaza olunamazsa ta-

mamen düşman ateşine maruz bulunan tepedeki siperler hiç müdafaa edilemezdi. Arıburnu'ndaki durum böyle idi. Bu sebeple Gelibolu cephesi için adım adım müdafaa bahis konusu değildi. Bu düşünce etrafında ağır telefattan ve askerinin azalmasından doğacak manevî çöküntüden kurtulabilmek daha doğrusu bu durumlara düşmemek için hiç olmazsa güney cephesinde hatların bir parça geri alınması yerinde olacağı ileri sürülünce Liman Von Sanders bu fikirlere karşı gelerek «Neye mal olursa olsun» demiştir. General'in bu tutumu taktire şâyandır.

Gittikçe anlaşılıyordu ki siper muharebelerinde, malzeme hususunda İngilizler dünya servetine, Türkler ise, sadece İstanbul'un hudutlu yardımına maliktiler. Bu fark büyük küçük her noktada göze çarpıyordu.

İngilizler, Mayıs'ta karaya toplarını çıkarıp mevzilenmişlerdi. Türkler bu ağır toplara ancak önemsiz mukabelede bulunabiliyorlardı. İlk haftalarda tek bir ağır bataryaya sahip değillerdi.

Siper muharebeleri başladığı vakit Türk donanması ve istihkâmları, bütün ihtiyatlarını ağır muharebeler veren orduya vermişler ellerinden gelen yardımı yapmışlardı. Temmuz sonlarına kadar istihkâmlar bütü ihtiyatlarını bitirmek üzereydiler. Ayrıca 33 obüs ve havan topları verilmişti. Gemilerden ise bir hayli küçük çaplı top karaya çıkartılmıştı. Öte yanda General Uzedom elindeki birkaç tayyareyi bütün ordu emrine hasretmişti. Böylece Anadolu kıyılarında Erenköy yakınlarında İntepe'de bulunan Çanakkale bataryalarıyla sayılı cephanesinin imkânı nispetinde

düşman tarafından işgal edilen güney kısmındaki sahayı ateş altına alıyordu.

Filo kumandanı Amiral Sukon da elinden geldikçe yardım ediyordu. Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis adlarını taşıyan Alman yapısı harp gemileri ekseriya düşman gemilerine ateş açıyor ve çıkarma mevkiilerini bombalıyorlardı. Fakat bütün bu yardımlar İngilizlere gelenlerle boy ölçüşecek derecede değillerdi. Türkler sadece ağır top hususunda değil, siperlerde el bombası, makineli tüfek, otomatik silâhlar; lağım torpilleri ve benzerleri şeylerde de İngilizlerden geri idiler. Bunlar ya hiç yoktu veya mahduttu.

Türkler malzeme yoksulluklarını kanları ile telâfi ediyorlardı. İngiliz siperlerini ard arda dizilmiş tel manialar korurken ekseri Türk siperlerinde bunların bir tanesi bile yoktu. Bilhassa cephanе darlığı fecî bir şekilde baş göstermişti.

Giyecek ve yiyecek itibariyle de İngilizlere kıyasla Türkler çok kötü durumda idiler. Fakat onlar giyecek ve yiyecekten daha ziyade mermilerinin yokluğuna üzülüyorlardı. Düşmana atacak mermilerinin bulunmaması Türkleri kahrediyordu.

Bütün bu zorlukların yanı sıra tabiatla da boğuşmak vardı. İlbaharda yemyeşil olan yerler yazın âdetta bir çöle dönmüştü. Toz ve kum bulutları her iki tarafı da tedirgin ediyordu. Sinekler de kumlarda az sayıda değillerdi. Bunlar ölümlerden ve çöplüklerden besleniyorlar, çabuk ürüyorlardı. Pınarlar kurumuştur. Yakıcı güneş altında susuz kalmanın tesiri asker üzerinde kolayca görülüyordu. Dizanteri ve benzeri hastalıklar da baş göstermişti.

İngilizler'in 4, 21, 28 Haziran ve 12 Temmuz'da

inatla tekrar, tekrar yaptıkları taarruzlar Hamilton'un plânlarını kat'i olarak meydana çıkarmıştı. Kumandan Alçıtepe üzerinden Rumeli tarafında bulunan Kilitbahir'deki bataryalara giden yolu açmak istiyordu.

Yağan mermilerle dümdüz olan siperlere hayatın yok edildiğini sanan İngilizler yaklaşıyorlar, işte o zaman yanıldıklarını anlıyorlardı. Zira toprak yığınları arasından fırlayan Türkler süngü takıp düşmana saldırıyorlardı. Böylece İngilizler büyük telefata veriyorlardı. Bu taarruzlarda bazı siperler birkaç defa el değiştirmişti.

Malzeme kıtlığına rağmen Türklerin, İngiliz hücumlarını kırmaları Türk'ün savunma kudretini göstermişti. İngilizlerin bol vesaitle elde edemedikleri emellere Türklerin o nispette yok denecek kadar az olan malzeme ile erişmeleri mümkün değildi.

General Liman Von Sanders'i diğer bir problem daha düşündürüyordu. Temmuz ortalarında yeni bir çıkarma harekâtı yapılacağı söylentileri çoğalmıştı. Alman Başkumandanlığı da Temmuz sonunda düşmanın yeniden kuvvet çıkarmak ihtimâlini hatırlatarak umumî durumun böyle yeni bir taarruzu icap ettirebileceğini bildiriyordu.

Böylece yeni bir bilmeceyi çözme durumu ortaya çıkmış oluyordu. Düşman bu defa nereden çıkarma yapabilir? Acaba bu yeni kuvvetlerle Alçıtepe'yi hedef tutarak, Seddülbahir'e hücumlara devam olunmak ihtimâli var mıydı? Arazinin darlığı sebebiyle İngilizler o zamana kadar burada tam bir başarı sağlayamamışlardı. Bu sebeple buraya yeni bir deneme yap-

maktan kaçınırlardı. Düşman bu kuvvetleriyle Saroz Körfezi'ne çıkmayı deneyebilir miydi? Doğrudan gelebilecek tehlikelere aldırmadan ordunun arka ile olan iltibatını kesmek ve Marmara'daki denizaltılarla da birleşerek denizyolunu kapatıp orduyu açlığa mahkûm edebilmek emelleri İngilizleri bu düşünceye saptırabilirdi. Anadolu kısmına bir çıkarma hareketi ihtimâli çok zayıftı. Zira buradan yapılacak olan bir teşebbüsün zararları faydalarından daha çoktu.

Bütün ihtimâlleri hesaba katan Liman Von Sanders yeni darbenin nereden geleceğini bir türlü kestiremiyordu.

Beşinci ordu bütün ihtimâller göz önüne alınarak mevzilendirilmişti. Yukarı Saroz Körfezi'nde ve Anadolu kıyılarında üçer fırka bulunuyordu. Diğer on fırka her iki cephenin ilerisinde veya gerisinde idi. Yedekler Arıburnu ve Seddülbahir arasına yapılacak çıkarmaya göre mevzilendirilmişlerdi. Bu mevkillerde ve geri kısımlarda 80 bin kişi vardı. Beşinci ordunun devamlı olarak büyümesi Çanakkale'de çarpışan Almanların sayısını da artırmıştı. İngilizlerin ihraç hareketinde Alman subayları pekçok değildi. Bunlara seyrek rastlanırdı. Onlar da ordu kumandanının maiyetinde idiler. Bir kısmı da irtibatı sağlıyorlardı.»

— Not: Ağustos başlarında önemli haberler gelmeye başlamıştı. Düşman büyük taarruza geçecekti. Ağustos ayında cereyan eden muharebelerden daha önce bahsettiğim için buraya almıyorum.

«Türklerin Ağustos muharebelerinde başarı sağlamasından sonra İngilizlerin cepheye yeni kuvvet getirmeden herhangi bir noktadan yarma hareketine girişebilmeleri hemen hemen imkânsızdı. Türklerin ise

müdafaa da yeterli miktarda kuvvetli bulunduğu halde hücum için kâfi değildi.

Hava şartlarının bozulması ve soğukların başlamasıyla hastalık artmış cephenin kuvveti azalmaya başlamıştı. Sayıları günden güne artan hastalara bakım gittikçe güçleşiyordu. İlâç, yiyecek ve giyecek maddeleri tükenmek üzereydi.

Siper muharebelerinin yorucu yeknesaklığı içinde haftalar birbirini takip ediyordu. Bununla beraber bu muharebeler kumandan ve askerlerden yüksek meziyetler istiyordu. Karşıda daima fırsat gözleyen bir düşman vardı. Türklerin herhangi bir zayıf noktasını bulduğu ve onları gaflette yakaladığı vakit şimşek gibi çarpışıyordu. Siperlerin çok yerde birbirlerine yakın olması lağım muharebelerinin çoğalmasına meydan veriyordu. Önceleri nasıl hâkim tepeleri elde etmek yarışı oluyorduysa şimdi de yeraltı yarışlarına çıkmıştı. Sakin anlarda yeraltından doğru esraren-giz kazma ve burgu sesleri işitiliyordu. Sanki bir volkan üzerinde oturuluyormuş gibi insanın her an havaya fırlamak tehlikesi vardı. Bütün siper sahaları bu lağım muharebeleri esnasında karmakarışık maden kuyularına dönmüştü. Zaten darmadağınık muharebe sahasına bu durum dehşet veriyordu.

Türklerin tehlikeye en çok maruz bulunan noktalarda da yerlerinden kıvıldamamaları ve sükûnetlerini muhafaza etmeleri hayret verici ve takdir edilecek davranıştı.

Sonbahar gittikçe ilerliyordu. Güneşli ve güzel günler ender görülüyordu. Ekseriya ve bilhassa yüksek yerlerde dondurucu rüzgârlar esiyordu. Günlerce durmadan yağan yağmurlar her tarafta derin bata-

lıklar meydana getiriyordu. Alçak yerlerdeki siperlerde sular toplanıyor ve düzlükler ortasında göl halini alıyordu. Sırtlardaki siperlerin bir kısmını sel almış ve bir kısmı da taş ve topraklarla dolmuştu. Sular çılgin dereler halinde akıyor, devamlı olarak taş ve toprakları sürükleyerek vadilere dolduruyordu.

Buz gibi esen rüzgârlar kışlık elbiselerden bile işliyordu. Çadırlar sallanıyor, kumandanlık karargâhlarının basit temelleri sarsılıyordu. Akşamları küçük bir ateşin etrafında toplanıp ısınabilmek büyük bir mutluluktu.

Kasım ayının üçünde General Von Falkenhayn'ın mektubu büyük bir sevinç içinde alınmıştı. Mektupta Gelibolu'yu düşmandan temizlemek için lâzım olan ihtiyaçlar soruluyor ve cevabî mektup Almanya Genelkurmay Başkanlığı'na derhâl gönderiliyordu.

General Liman Von Sanders önce Arıburnu ve Suvla körfezi'nde bulunan düşmanla hesap görmek istiyordu. Bunun için Liman Paşa cepheyi ortadan yarararak her iki yanları içinden doğru sarsacak bir plân hazırlıyordu. Bunda başarıya ulaştıktan sonra Seddülbahir'de taarruza geçilecekti.

Almanya'dan fazla miktarda malzeme istenilmiş ve bu talep kabul edilmişti. Hattâ istenilenden fazlasının gönderileceği bildiriliyordu.

Hücum tedbirleri en ufak teferruatına kadar plânlanmıştı. O zamana kadar elde edilen tecrübelerle nazaran aşıl vazife topçuya ve diğer teknik harp vasıtalarına düşüyordu. Bununla beraber piyadenin talim ve terbiyesine de gereken önem veriliyordu. Hücum hazırlıkları seri bir tempo ile ilerliyordu. Öte yanda İngilizler bütün olanlardan haberdar idiler. Türkler

yakında Gelibolu'da eskisinden çok fazla harp vasıtalarına sahip olacaklar ve bu durum karşısında İngilizler için yarımadayı ya boşaltmak veya burada şimdye kadar mevcut kuvvetlerden başka yeni kuvvet getirmek icabedecekti. Takviye alamazdı, zira Selânik bölgesine çok miktarda asker çıkarmıştı.

MUSTAFA KEMÂL'İN SAATI

9 Ağustos sabahı Kurmay Yarbay Mustafa Kemâl Bey elinde mevcut kuvvetlerle mukabil bir hücum kalkmıştı. Bu taarruzla İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesi durdurulmuştu. Anafarta dağ yolu Türkler tarafından emin bir surette tutulmuştu. Teke sırtları beş taburla işgâl edildiğinden Türkler artık buralarda kendilerini emin hissediyorlardı. Yalnız Conkbayırı ve zirvesi tehlikede idi.

Mustafa Kemâl burasını almak için, 10 Ağustos günü şafakla beraber altı taburluk bir kuvvetle hücum geçmişti. İngilizler'i Conkbayırı'nın Batı yamacındaki tutundukları yerden fırlatıp atmayı ve Zakkum çıkması ile civarındaki çiftliği zapt ile düşmanın yeni kurmuş olduğu hattın içine dalmayı başarmış, sabaha karşı saat beşi kırkbeş geçte İngilizler Türk askerlerinin akın, akın geldiklerini ancak görebilmişler ve siperlerde bulununlardan pek azı canlarını kurtarabilmişlerdi.

Conkbayırı muharebesinde bir mermi parçası Mustafa Kemâl'in tam kalbi üzerine gelmişti. İyi bir şans eseri bu mermi parçası cebinde bulunan saate isabet etmiş ve sonraları Türk'ün kurtarıcısı olacak Atatürk'e hiçbir şey olmamıştı.

Hücum üzerine hücum tazeleyen Mustafa Kemâl'in birlikleri Kule, tepesini de kısa zamanda zaptetmişlerdi. Fakat bu noktada Türklerin ilerlemesi Anzak'ların makineli tüfek ateşi ile durdurulmuştu.

Conkbayırı'nın yamaçlarından aşağıya akan Türk askerleri ile düşman arasında süngü süngüye ve çok kanlı bir çatışma olmuştu.

10 Ağustos'ta muharebe yine bütün şiddeti ile devam etmişti. Akşama doğru çok zayıf olan düşman birlikleri çekilmişler ve ilk günkü ihraç mevzilerine yerleşmişlerdi. Bütün hâkim sırtlar yine Türklerin ellerine geçmişti.

İtilâf Devletleri'ne ait birlikler 15 Ağustos'ta Kireçtepe'ye yeni bir taarruzda bulunmuşlar ve ilerlemeye başlamışlardı. Türklerin beşinci ordusu çevrilmek üzereydi. Takviye kuvvetleri yetişmez ise, düşman boğaz yolunu açacaktı. Büyük bir talih eseri olarak yardım yetişti. Düşman durdurulmuş, hattâ biraz geriye atılmıştı. Böylece Kireçtepe yine sahiplerinin elinde kalmış oluyordu.

Suvla'da muharebeler 21 Ağustos'ta da devam etmiş, kanlı süngü hücumları gece yarısına kadar sürmüştü.

Ağustos muharebeleri de İtilâf Devletleri'ne birşey kazandırmamıştı. 7-9 Ağustos'ta Anafarta'da, 7-10 Ağustos'ta Sarıbayır'da ve 15-16 Ağustos'ta Kireçtepe'de verilen muharebelerde Türkler ölüme gülerek atılmışlar ve düşmanın ilerlemesini önlemişlerdi.

İtilâf Devletleri'nin iflâs eden durumunu Generali Hamilton Harbiye Nazırı Lord Kitchener'e şu telgraf-la bildiriyordu: «Çanakkale muharebesindeki vaziyete ait bütün hakikati tamamiyle açık bir surette bildir-

meyi gayet muvafık görmekteyim. Biz şimdi esas Türk ordusunun karşısında bulunuyoruz. Türkler cesurâne çarpışmakta ve mükemmel surette sevk ve idare edilmektedir.»

Eylül ve onu takip eden aylarda mühim birşey olmamış, Sonbahar yağmurları ile beraber iki taraf da siperlerinde oturmayı münasip görmüşlerdi.

DELİCE YAPILMIŞ BİR TEŞEBBÜS

General C. F. Aspinall Oğlander «Military Operations; Gallipoli» eserinde şöyle yazıyor:

«Delice yapılmış, ihtiyatsızlık ve ihmal yüzünden hemen bütün teşebbüsler mukadder âkibete uğramış ve İtilâf Devletlerine çok pahalıya mal olmuştur.

Gelibolu harekâtının başlangıcında değil ileri safhasında dahi fırsatlar değerlendirilmemiş ve netice İtilâf Devletleri için hazin olmuştur.

Ağustos ayının yedisinde Anzak'ta gayet mühim bir fırsat değerlendirilememiştir. Burada Conk bayırında etrafa hâkim ve Gelibolu'nun kilit noktası denebilecek gayet mühim bir mevzi elde edilebilirdi.

Ertesi gün Suvla'da daha mühim bir fırsat kaçırılmıştır.. Bu bölgeye çıkmış olan İngiliz birlikleri biraz faaliyet ve cür'et göstemeselerdi Suvla ovası'nın civarındaki hâkim tepeleri tutabilirdi. Böylece de Gelibolu yarımadasına ve Çanakkale boğazına hâkim olunabilirdi. Bu mevkiye çıkarılmış olan kesif İngiliz birliklerinin - 20 tabur - karşısında sadece binbeşyüz kişilik bir Türk kuvveti mevcuttu. Bu cüz'i kuvvetin bertaraf edilerek Anzak'taki Türkleri yandan çevirmek mümkündü.

Suvla havalisindeki Türklerin topları ile birlikte çekilmeye başlamış olduğu Anzak'taki İngiliz siperlerinden görülmüş ve Suvla'daki dokuzuncu kolorduya bildirilmişti. Bu fırsat dahi değerlendirilemedi. Bu ve buna benzer fırsatlar kaçırılmamış olsa idi harbin neticesi daha o zaman Suvla ovası'nın etrafındaki tepelerde öğrenilmiş olacaktı.

Gelibolu muharebesindeki İngiliz kumandanı Hamilton'un emrindeki birliklere başaramayacakları ve gayet zor vazifeler yüklendiği iddia edilmişse de bu doğru değildir. Çünkü İtilâf kuvvetlerine yükletilen vazife yapılmayacak kadar ağır değildi.

Türlere gelince vaziyet tamamiyle başka idi. Onlar herşeye rağmen vatanlarını korumak üzere çarpışıyor ve seve seve ölüyorlardı. Malzeme, yiyecek ve giyecek kıt olmasına rağmen topraklarını korumağa mecburdular. Yıllarca sürmüş harplerden yorgun çıkmışlar tam mânası ile perişan idiler...»

GENERAL HAMILTON'UN RÜYASI

Şimdi de General Hamilton'un «kâbus» diye bahsettiği rüyasını ele alalım. İngiliz Generali, Ağustos mağlubiyetinden sonra ruhen sarsılmıştır. Bir aralık istifa etmeyi düşünür, fakat emrindeki subayları değiştirmekle yetinir. Hâtıralarının o kısmında şunları yazıyor :

«...Dün gece korkunç bir rüya gördüm. Bu, rüyadan ziyade bir kâbus idi. Helles kıyılarında boğulmak üzere idim. Boğazımı demir kaskaç gibi sıkı bir el beni suyun dibine doğru çekiyordu. Sular başıma yaklaşmak üzereydi. Uyandığım zaman ter içerisinde idim ve titriyordum. Çadırımda yabancı birisi varmış gibi bir his vardı içim-

de. Şimdiye kadar böyle korkunç bir rüya görmemiştim. Çanakkale'nin meş'um olduğu fikri kafamda yer etmeye başlamıştı. Saatlerce kurtulamadım bu histen. Sanki biz daha buralara gelmeden âkıbetimiz kararlaştırılmıştı...»

İNGİLİZLER ÇANAKKALE'DEN ÇEKİLİYORLAR

Gelibolu'nun İngilizler tarafından boşaltılmasından önce geçen olayları burada biraz etraflıca anlatmaya değer.

1915 Temmuz başlarında İngiliz ve Fransız Başkumandanları batıda büyük bir taarruzun yapılmasından bir müddet için vazgeçilmesinde anlaşmışlardı. Bu suretle İngiltere'de yeni kurulmuş olan Kitchener ordusu başka maksatlar için kullanılabilirdi.

Londra hükümetinin Çanakkale harekâtına verdiği siyasi ve askerî önem dolayısıyla yeni beş fırka General Hamilton emrine verilmişti. İngilizler bu kuvvetlerle Ağustos içinde Anafartalar'da ve Sarıbayır'da taarruzlara kalkmıştı. Ağustos sonlarında bu taarruzların boşa çıktığı anlaşılınca Paris'de, Çanakkale harekâtına karşı ötedenberi gösterilmekte olan alâka azalıyordu. Ağustos'un ikinci yarısında önceki vaziyetin aksine olarak Fransız Başkumandanlığı sonbaharda Alman cephesini Luvas ve Şampanya'da yarabilecek umumî büyük bir taarruza geçmeyi ileri sürüyordu. İngiliz Başkumandanlığı, bu teklife lakâyit kalamamıştı. Bu sebeple eldeki bütün kuvvetleri bu yeni teşebbüse hasretmek lâzım geliyor ve Çanakkale için başka kuvvet kalmıyordu. 16 Ağustos'da Hamilton'un yeni kuvvetler gönderilmesi hakkındaki talebi bu yüzden reddolun-

muştı. Bundan 14 gün sonra vaziyette yine garip bir değişiklik oluyordu. Biraz evvel Çanakkale harekâtına açıkça arka çevirmiş bulunan Fransa, Eylül başlarında harekete geliyor, çıkmaza girmiş olan taarruzu yeniden canlandırmak için Anadolu tarafına büyük ölçüde asker çıkarılmasını ve bu işi yalnızca kendisinin altı fırkası ile başarmak istediğini teklif ediyordu. Seddülbahir'de bulunan iki Fransız fırkası bu maksatla çekilmiş ve yerine iki İngiliz fırkası konulmuştu. Londra'da bu teklife şaşalıyor, fakat Fransa'nın arzularına derhâl boyun eğiliyordu. Çanakkale'ye ayrılan kuvvetlerin sevki Ekim ayında yapılmasına karar verilmişti. Fakat Eylül sonundaki Bulgar seferberliği ortaya büsbütün yeni bir durum çıkarıyordu. İtilâf Devletleri kendilerini tedirgin eden Sırbistan'dan sonra Bulgaristan'ı da karşılarında göreceklerine inanıyorlardı. Bulgaristan'ın seferberlik ilân etmesinden sonra Sırbistan, İtilâf Devletleri'nden yardım istiyor ve bu işe Yunanistan'ın müdahale etmesi teklif ediliyor. Fakat Yunanistan yanaşmayınca Fransa bizzat yardımda bulunmak için Selânik'e asker çıkarmak istiyordu.

Bu plân önce İngilizler tarafından tüm olarak reddedilmişti. Büyük Britanya bakanlar kurulunun çoğunluğu altı fırkadan meydana gelen yeni orduyu Çanakkale'ye göndermek fikrinde idi. Fransız Başkumandanlığı ise, kısmen deniz üzerinde bulunan bu kuvvetlerin Selânik'e gönderilmesinde ısrar ediyordu. Sonunda General Jofre bunu Bakanlar Kurulu'na getiriyor ve şayet İngiltere, Selânik harekâtına yardım etmezse bu kısımdan çekileceği tehdidinde bulunuyordu. İngiltere meselenin Fransa'da bırakacağı kötü te-

sirleri düşünerek Jofre'un isteklerine boyun eğmeye mecbur kalıyordu.

Çanakkale'nin kaderi bu suretle belirmiş oldu. Nisan sonlarındaki ihraç hareketiyle birşey kazanılmaması üzerine yeniden büyük kuvvetlerle taarruzları icap ettiren Çanakkale askerî harekâtı artık kuvvet bulunmadığı veya bulunmak istemediği andan itibaren bir daha bahis konusu olmuyordu. Böylece işi yalnız işgal sahasının korunması veya boşaltılması şıklarından birinin seçilmesine kalıyordu. Fakat bu seçim serbestisi de ancak nazariyatta kalıyordu. Elde mevcut daracak yerin korunması o zamana kadar büyük zararlara sebep olmuştu. Türk cephesine modern toplar gelmeye başladıktan sonra ise, buralarda tutunabilmek hiç mümkün olmayacaktı. Bu sebeple iki yoldan birisini seçmek gerekiyordu. Ya yok olmak, veya denize dökülmek, yahut zayiata boyun eğip çekilip gitmek. En akla yakını da çekilip gitmektir.

Büyük Britanya hükümeti «çekiliş» sözünü söylemekten çekiniyordu. Harbin başlamasından önce küçümsenmiş bulunan Türk askerlerinin önünden şimdi kayıtsız ve şartsız çekilmek İngilizlerin gururunu kırıyordu. Bu hissî sebepler ve muhtemel maddî zararlar yüzünden karar geciktiriliyordu.

Gelibolu'yu boşaltmak İngilizlerin şeref ve haysiyetine bir darbe olacaktı. Ayrıca Büyük Britanya'nın dominyonları halkının da takınacakları tutum düşünülmesi idi.

Çanakkale'yi tahliye ederken verilmesi muhtemel büyük zayıat da hesaba katılmalıydı. Bu hususta İngiliz vekiller heyeti geleneksel soğukkanlılığını göstermemiş ve çelişkili kararlar vermiştir.

Ekim ayının ilk günlerinde Çanakkale'den çekilmeye başlangıç sayılacak bir adımla ordu kumandasına emir verilerek iki fırkayı Selânik'e göndermesi bildiriliyor. Aynı ayın onikisinde Lord Kitchener General Hamilton'a, Çanakkale'nin boşaltılmasının neye malolacağını soruyor ve aynı zamanda bu sorunun boşaltma kararı ile ilgili görünmesinden son derece çekiniyordu. İngiliz ordu kumandanı kendisi için Çanakkale'yi tahliye etmek düşünülmez olduğunu ve bu işin ordu ve malzeme bakımından mevcudun yarısına mal olacağını bildiriyor ve bu yüzden de kumandanlıktan alınyordu. Yerine gelen General Monro aksi fikirde bulunuyordu.

General Monro, Gelibolu'nun boşaltılmasını kesin olarak arzuluyordu. Fakat o da aynı vechile zayıfın büyük olacağını yaklaşık olarak mevcudun yüzde otuz veya kırkına mal olacağını söylüyordu. Bu haber de Londra'yı tasa içinde bırakıyor ve Lord Kitchener durumu bizzat yakından görerek bir fikir edinmek üzere Gelibolu'ya hareket etmek mecburiyetinde kalıyordu. Lord Kitchener önce kayıtsız, şartsız deniz ve karadan yeniden taarruz taraftarı idi. Fakat Kasım'ın dokuzunda ve sonraki günlerde durumu esash bir suretle tetkik ederek kısmen de olsa çekilmeye razı oldu.

Lord Kitchener temasları esnasında kendi asker ve subaylarının morâl bazukluğunu, siperlerinin yetersiz ve sonbahar yağmurları ile dolu olduğunu görüyordu. Türkler ise daha iyi durumda idiler ve kendilerine tepeden bakıyorlardı.

Altı aydan fazla süren işitilmemiş kanlı muharebelerin bu feci neticesi zekî e kararlı İngiliz Gene-

ralinde büyük tesirler bırakmıştı. Ayrıca kendisine verilen raporlardaki büyük zayıflığın sebeplerinin hastalık olduğunu öğrenince birşeyler yapmak icap ettiğine inanmıştı. Hele Türkler daha da kuvvetlenirlerse durum çok kötüye gidebilirdi. Bu şartlar altında ordunun daha ziyade bu bölgede kalması âmirleri mesul duruma düşürebilirdi.

Kasım ayının 22'sinde Lord Kitchener, Anafarta ve Arıburnu mıntıklarının boşaltılmasına karar veriyor, fakat Seddülbahir'de bir üst'ü elde tutmayı doğru görüyordu.

Kasım sonlarında ve Aralık ayının ilk günlerinde yine kararsızlık başlıyor ve Çanakkale'de yeni bir hareket düşünülüyordu. Bunun sebebi donanma kumandanlarının değiştirilmesi idi. Donanmanın yeni kumandanı Çanakkale'nin tahliyesini istemiyor ve aksine yeni taarruz üzerinde dayatıyordu. Kitchener Aralık ayının ikisinde tekrar General Monro'yu görüyor ve yeniden verilecek dört fırka ile elde mevcut mevzileri kuvvetli Türk hücumlarına karşı dayanabilecek bir hale getirip getiremeyeceğini soruyordu. Cevap olumsuz çıkınca artık yapacak başka birşey kalmıyor ve tahliyede karar kınılıyordu.

Aralık ayının sekizinci günü General Monro'ya Suvla körfeziyle Arıburnu'nu boşaltmak için icabeden tedbirleri alması bildiriliyordu. Aynı ayın yirmi sekizinde de Seddülbahir'in boşaltılma emri verilmişti. Çünkü artık Alçıtepe tutulmadan buranın muhafaza edilemeyeceği anlaşılmıştı.

İngiltere'de verilen bu kararlardan tabii ki beşinci ordunun haberi yoktu. Fakat etrafta bir «tahliye» sözü dolayıyordu. Stratejik durum ve kullanılan tak-

tik Çanakkale'nin boşaltılması ihtimalini gösteriyordu. Bunlardan başka Gelibolu'dan asker alınarak Selânik'e taşındığına dair de haberler ardı ardına geliyordu. Fakat elde kesin deliller yoktu. Kaynakları pek emin olmayan yerlerden duyulan haberlerle neticesi tehlikeli olabilecek ve binlerce hayata bağlı bulunan askerî harekâta kalkılamazdı. Bu haberlerin doğruluk derecesini anlayabilmek için her çareye başvuruluyor, geceleri keşif kolları düşman siperlerine kadar yaklaşıyordu. Büyük ölçüde keşif taarruzları da yapılıyordu. Fakat alınan kararlar daima aynı idi. Normâl siper gürültüleri arka siperlerde ve gerilerde görülen ateşler, gece yarılarında doğru azalan ve sonra büsbütün kesilen sesler. Gündüzleri yüzlerce gözler ve dürbünler etrafı tarıyordu. Siperlerin fotoğrafları uçaklardan alınıyordu. Anadolu cihetinden de Seddülbahir'e doğru gözetlemeye önem verilmişti. Çünkü yarımadanın güney kısmındaki ihraç noktalarında herhangi bir çekilme belirtisi görülebilirdi. Fakat bütün bu gözetlemeler bir sonuç vermiyordu. Görülebilenler düşmanın her günkü normâl işlerini devam ettirmeleri idi.

Aralık ayının ondokuzuncu günü ateş faaliyeti yine diğer günler gibi normâldi. Gece yarısına doğru gürültü azalmış ara sıra bir el bombası veya makineli tüfek sesi işitilir olmuştu. Hava kapalı olduğu için ay ışığı ancak yer yer görülebiliyordu. Siperlerdeki sesler de yavaş yavaş azalıyordu.

Sabahın saat üçüne doğru, birdenbire korkunç bir gürültü havayı sarsmıştı. Anafarta ve kuzey bölümünde bulunan Türkler uykularından uyanmış ve düşman baskın yapıyor sanmışlardı. Ortalık yeniden

sessizliğe gömülünce İngilizlerin bir lağım patlattığı zannedilmişti. Duman çıkan yere baktıklarında ileri nöbetçiler sürünerek ilerliyor ve hiç bir mukavemetle karşılaşmıyorlardı. Nihayet düşman siperlerine gelince bunların boş olduklarını hayretle görmüşlerdi. Hem en yakın kumandana bilgi verilmiş ve asker hücumu kalkmıştı. Düşmanın kaçmakta olduğu artık anlaşılıyordu. Türk topçusu ihraç noktalarına ve kıyı şerhine yağmur gibi mermi yağırdıyordu.

Kıyıda yanan ateşler Türk askerine ancak yön verilebiliyordu. Zira arızalı arazinin üzerinde kesif sis vardı. Bu arada Türkler sahile yaklaştıkça düşmanın gittikçe çoğalan ateşi ile karşılaşmıyorlardı. Bu da bir çok kurbanına sebep oluyordu. Nihayet kıyıya ulaşıldı ama düşmanın son kayıkları da sahilden bir hayli uzaklaşmışlardı.

Gün doğarken durum iyice anlaşılıyordu. Artık düşmandan eser yoktu ve ardında birçok yiyecek ile malzeme bırakıp kaçmıştı.

Aralık ayının yirminci günü Türk askerleri muharebe sahasında serbestçe dolaşmıyor ve düşman siperlerinde kalan malzemeyi toparlıyorlardı.

Asker neşeli idi ama ordu kumandanı ve yardımcıları bu sevince katılmıyorlardı. Bir zafer kazanılmıştı ama düşman da hiç zayıfsız elden kaçırılmıştı.

İngilizlerin Seddülbahir'i de boşaltma fikrinde oldukları tahmin ediliyordu. Fakat bazı tereddütler vardı. Düşmanın bu bölgede ikinci bir Cebelütarık yapma isteğinde bulunacağından şüpheleniliyordu. Çünkü Seddülbahir, İngilizler'e geçerse, Kara-

radeniz boğazından çıkacak ve girecek bütün deniz vasıtaları İngiliz kontrolü altına girecekti. Fakat Gelibolu'nun güney kısmının devamlı bir şekilde muhafaza olunabilmesi için Alçıtepe'nin alınması askerî bakımdan önemli idi. Bu şartların o ana kadar temin edilmediğini ve bu durum karşısında sonraları da elde edilemeyeceğini düşünen Liman Von Sanders düşmanın buradan da çekileceğini düşünmüştü. Bu düşünce ile tedbir alınmış ve düşman çekilmeye başlınca hücumla geçilmesi kararlaştırılmıştı. Dört fırka ile işgal edilmiş olan cephenin gerisine fazla kuvvetler yerleştirildi. Düşman engellerinden ve siperlerinden topların kolayca geçirilebilmesi için ön hatta portatif köprüler dağıtılmıştı. İş şimdi kaçış zamanını kestirebilmeye kalmıştı. Devamlı keşif ve gözetleme yapıyordu. Bu hususta mümkün olan bütün tertibat alınmıştı.

Türkler düşman siperlerini denemek maksadı ile 7 Ocak'ta kesif bir topçu ateşinden sonra hücumla kalkmışlar fakat inatçı bir mukavemetle karşılaşmışlardı. Bu demektir ki İngilizler bu noktada halâ kuvvetli idiler.

Sekiz Ocak günü sessizce geçmişti. Alçıtepe'den ve Anadolu cihetinden yapılan topçu atışları pek fevkalâdelik göstermiyordu. Cepheden gelen raporlarda bir değişiklik yoktu. Normâl muharebe görüntüsü ve siper hareketleri sürüp gidiyordu.

Gece yaralarına doğru her tarafta sessizlik çöküyordu. O gece şiddetli güney rüzgârı esiyor ve Türklere yardım ediyordu.

Sabah saat dörde doğru Türklerin ümit etmediği patlamalar duyulmuştu. Düşmanın o sırada kaçabile-

ceği beklenmiyordu, zira rüzgâr kuvvetli, deniz dalgalıydı. İngilizler hemen tamamen kaçtıktan sonra ancak Türkler siperlerinden fırlamışlar ve ancak düşman siperlerinde geri kalmış malzeme ile karşılaşmışlardı.

Seddülbahir ganimetleri Arıburnu ve Suvla körfezi'nde ele geçirilenlerden daha fazla idi. Burada harp ihtiyaçlarının hemen hepsi vardı. Bilhassa Türk askerinin çok aradığı giyecekler büyük miktarda idi.

8—9 gecesi Seddülbahir'in boşaltılmasıyla Çanakale harekâtı bitiyor ve dramın son perdesi kapanıyordu.

Gelibolu'nun boşaltılma olayı bir anda bütün dünyada duyulmuştu. İslâm âlemi sevinç içerisinde idi. İstanbul'da coşkun şenlik alayları düzenlenmişti. Camiler tıklım tıklım doluyor ve dualar ediliyordu.

Türlere dost olanların sevinci süredursun İtilâf Devletleri'nin birçok şehirlerinde halk teessürünü açıkça belli ediyordu.

Bu ağır yenilgi en ziyade Londra'da tesirini hissettiriyordu. Bu başkentte toplanan bir komisyon yorucu müzakerelerle hezimetin sebeplerini su yüzüne çıkarmaya çalışıyordu. Komisyon hazırladığı bir hayli kalın bir eserde görüşlerini açıklıyor ve bazı hataları ortaya çıkarıyordu.

İnsan kusursuz olmaz. Hepimiz hattâ büyük dahiler dahi hatâ yaparız. Şurada burada ihmâl ve kusurları olmuştur. Nitekim Türkler de bazı hatalar yapmışlardır. Böyle durumlarda hatadan kaçınmak zaten kânsızdır. Yanlız düşmandan daha az hata yapmak hünerlerin en makbûlüdür.

Çanakkale harekâtında karşıya çıkan zorlukları bertaraf etmek, gerek düşman, gerekse Türkler için aynı derecede güçtü. Örnek vermek gerekirse şunları söyleyebilirim. Düşman harekâtını daha çıkarma başlamadan durdurmak Türkler için çok güçtü. Düşman ise, bilmediği bir arazide olduğu için beklenmedik zorluklarla karşılaşılıyordu. Bu suretle iki tarafta da gerek asker, gerekse kumandanlara güç görevler düşüyordu. Bununla beraber saldıranlar insan ve malmalzemeden bakımından Türklerden çok üstün idiler. Harekâtın ilk haftalarında Türkler ağır top yokluğu ve cephanesizlik yüzünden gösteriş yapabilecek derecede bile müdafaadan sakınmışlardır. Bundan başka Türkiye'de diğer sahalardaki birçok zorluğu da göz önüne getirmek lâzımdır.

İngilizler de diğer bazı zorluklarla karşılaşmışlardı. İhtiyaçları olduğu suyu dahi Mısır'dan getiriyorlardı. Fakat onların arkasında Büyük Britanya topluluğu vardı. Türk ordusunun arkasında ise, yoksul ve yaralı bir millet vardı. Türkler yalnız harp araçlarından değil, çarpışan askeri sağlam, işe elverişli ve rahat tutabilecek her nevi bakım kuruluşlarından da mahruindular. Yeterli gıda alamayan her türlü hayat şartları altında fedakârca vatanını koruyan Mehmetçik sadece Tanrısına ve imanına güveniyordu. Bu ağır sınav günlerinde Türklerle birlikte olanlardan başka düşmanlar da Mehmetçiğin değerini anlamış ve takdir etmişlerdir. Din ve Vatan inancı ile ölüme gülerek giden Türkler böylece sayısız zaferlerine, Çanakkale destanını da ekliyorlar.

NETİCE

Batı'nın yenilmez zannedilen armadası ve dünyanın dört bucağından derlenmiş askerler Gelibolu'ya geldiler ve bir hiç için öldüler. Gidişleri, gelişleri kadar gürültülü ve kanlı olmadı. Sadece tası, tarağı bırakıp canlarını kurtarabilmek için sessiz, sedasız kaçtılar.

Tası tarağı bıraktılar diyorum. Çünkü geride kalan yiyecek ve malzemenin İstanbul'a taşınması aylarca sürmüştür.

Kanlı muharebelerde iki taraf da büyük kayıplara uğramıştı. Fakat İtilâf Devletleri'nin kaybı daha da fazla idi.

1915 Nisan ayından sonra mütecavizler Gelibolu yarımadasına yaklaşık olarak yarım milyon asker sevk etmişlerdi. Bu miktarın yarısı ya ölmüş veya yaralanmıştı. Türklerin de kaybı yaklaşık olarak aynı idi. Yani bir Çanakkale muharebesi insanlık için beşyüz bin cana mal olmuştu.

Elde bulunan resmî vesikaların birçoğu tahrif edilmiş gibi görünüyor. Zira hiçbiri diğerlerini tutmuyor, hattâ nakzediyorlar. Önsözümde de yazdığım gibi Çanakkale muharebelerini tam bilenler anlatamadan öldüler.

Bence Çanakkale muharebeleri her iki taraf için affedilmez hatalarla doludur. Meselâ, İtilâf Devletleri daha harekâta başlamadan önce işi yanlış tutmuşlardır. Böylece de sonuç kendilerinin iflâsı olmuştur. Bu tarihî hakikati İngiliz ırkına mensup olanlar daima üzüntü ile hatırlayacaklardır. Fakat şunu da söylemek lâzımdır ki emsâli görülmemiş zorluklar içinde İngiliz,

Fransız ve Anzak askerleri büyük cesaret ve metanet göstermişlerdir.

Şurası açık ve aşikârdır ki Rusya'ya yardım edebilmek için Türklerin savaş dışı bırakılması lâzımdı. O sıralarda yani 1915 yılının İlkbaharında Çanakkale harekâtı İtilâf Devletlerinin başaramayacakları bir iş değildi. Askerî kuvvetler çıkarma yapılmadan önce iyice hazırlanacak ve harekât etraflıca plânlanacaktı.

Çıkarmanın baskın suretiyle yapılması şarttı. Türkleri gafil avlamak lâzımdı. Ancak o zaman belki zafere ulaşılabilirdi. Belki diyorum, zira Türkün cesaretine ne kadar güvenirse güvenelim, ilk günlerde Çanakkale'de her bakımdan bozuk durumda idik.

Birçok sebepler biraraya gelerek ve Tanrı'nın yardımı ile düşman Çanakkale'de mağlûp oldu. Şayet muvaffak olsaydı Birinci Dünya Savaşının seyri ehemmiyetli bir şekilde değişir ve İtilâf Devletleri zafere çok daha çabuk ulaşırlardı.

Yazılarıma başlarken belirttiğim gibi ben Çanakkale muharebelerinin askerî tarihini değil, olayın hikâye kısmını anlatmak istedim ve değişik kimselerden dinlediklerimle kitaplarla vesikalardan edindiğim bilgileri bu kitaba aktardım.

Muharebeler 1916 senesine kadar sürüp gitmişse de, netice 1915 Ağustos'unun ortalarında belli olmuştu. Ondan sonraki çarpışmalar daha ziyade mevzî kalmıştır.

1915 Aralık ayında İtilâf Devletleri sessizce çekilmeye başladılar ve 9 Ocak 1916 günü son canlı düşman da Gelibolu'yu terketti. Zor kullanarak İstanbul'u zaptetme hülyaları da Suvla ve Helles'te böylece bozulmuş oldu.

SON

TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER
SERİSİNDEN ÇIKAN KİTAPLAR

- 1—YUNUS EMRE
2—HUZUR
3—18. YÜZYIL TÜRK ÖRF VE
ADETLERİ
4—EŞREFOĞLU DİVANI
5—ORUÇ BEĞ TARİHİ
6—BOZGUN
7—MEVLANA
8—EMİR SULTAN
9—BUHRANLARIMIZ
10—TÜRKLERİN MANEVİ GÜCÜ
11—BİR ZAMANLAR İSTANBUL
12—TÜRKİYE MEKTUPLARI
13—NECATİ BEY DİVANI
14—BARBAROS HAYRETTİN
PAŞA I
15—BARBAROS HAYRETTİN
PAŞA II
16—SOSYALİST ÜLKELERDE
FİKİR SANATIN KADERİ
17—TEŞRİFAT VE TEŞKİLATIMIZ
18—TÜRKİYE'NİN DÖRT YILI
19—KİTAB—İ BAHRİYE I
KİTAB—İ BAHRİYE II
20—GECE HİKAYELERİ
(Müsameretname)
21—FATİH'İN TARİHİ
22—RAMAZANNAME
23—GAZİ MUSTAFA KEMAL
24—ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN
HATİRALARI
25—EVRAK—İ PERİŞAN
26—KARACAOĞLAN
27—CAN ÇEKİŞEN TÜRKİYE
28—BUDİN KANUNNAMESİ
29—İSLAM MEDENİYETİ
30—AĞLAK
31—TÜRKİYE'Yİ BÖYLE
GÖRDÜM
32—LEHÇETÜ'L HAKAYİK
33—TÜRKLERİN SOY KÜTÜĞÜ
34—AHMET HARAMİ DESTANI
35—A'MAK—İ HAYAL
36—KABUSNAME I
KABUSNAME II
37—MÜNECCİM BAŞI TARİHİ I
MÜNECCİM BAŞI TARİHİ II
38—AŞİRETEN DEVLETE
(Türkiye Tarihi I)
39—İMPARATORLUK YOLU
(Türkiye Tarihi II)
40—CİHAN HAKİMİYETİ
(Türkiye Tarihi III)
41—OLGUNLUK ÇAĞI
(Türkiye Tarihi IV)
42—SONUN BAŞLANGICI
(Türkiye Tarihi V)
43—SONA DOĞRU
(Türkiye Tarihi VI)
44—DÜŞERKEN
(Türkiye Tarihi VII)
45—BÜYÜK SANCAĞIN
GÖLGESİNDE
46—BİZANS TARİHİ I
47—BİZANS TARİHİ II
48—ENVARU'L AŞIKIN I
49—ENVARU'L AŞIKIN II
50—ENVARU'L AŞIKIN III
51—1001 HADİS I
52—1001 HADİS II
53—MEVLANA CELALEDDİN
RUMİ
54—İSTANBUL TÜRK KALELERİ
55—MUHAMMEDİYE I
56—MUHAMMEDİYE II
57—MUHAMMEDİYE III
58—MUHAMMEDİYE IV
59—TÜRKİYE'DE SANATLAR
VE ZENEATLAR
60—DELHİ TÜRK İMPARATORLUĞU
61—MİR—AT—ÜL MEMALİK
62—TAVSİR—İ AHLAK
63—TÜRKİYE 1850 CİLT I
64—TÜRKİYE 1850 CİLT II
65—ESLAF
66—SÖMÜRÜLEN TOPRAKLAR
SOVYET İMPARATORLUĞU
67—SÖMÜRÜLEN MİLLETLER
SOVYET İMPARATORLUĞU
2 CİLT
68—ZAFERNAME
69—DEVLET VE AİLE AHLAKI
70—VAKA—İ—CEDİD
71—HUZUR—U AKLÜ FENDE
MADDİYUN MESLEK—İ
DELALETİ
72—KOCA SEKBANBAŞI
73—HAYDAR ÇELEBİ
RUZNAMESİ
74—TARİHİ GİLMANİ
75—GİZLİ NOTLAR
76—FATİH SULTAN MEHMEDE
NASİHATLER
77—KIRIM HARBİ